

GOVOR

časopis za fonetiku

odjel za fonetiku hrvatskoga filološkog društva

SADRŽAJ / CONTENTS

Jagoda GRANIĆ Sociofonetika: prestižne izgovorne varijante Sociophonetics: Prestige Variants of Pronunciation	3
Višnja PRANJIĆ, Diana ARAPOVIĆ i Jelena KUVAC KRALJEVIĆ Receptivni rječnik djevojčice s Williamsovim sindromom Receptive Vocabulary of a Girl with the Williams Syndrome	17
Joško BOŽANIĆ, Anita RUNJIĆ-STOILOVA i Marijana TOMELIĆ ĆURLIN Semantička, stilistička i retorička funkcija /e/ u facendama otoka Visa Semantic, Stylistic and Rhetorical Function of /e/ in Vis Island Facendas	35
Damir HORGA Prikaz knjige Ive Škarića <i>Hrvatski izgovor</i>	63
Lada BADURINA Prikaz zbornika <i>Med politiko in stvarnostjo: jezikovna situacija v novonastalih državah bivše Jugoslavije</i>	69
Arnalda DOBRIĆ Prikaz 1. barcelonske ljetne škole o bilingvizmu i multilingvizmu, Barcelona, Španjolska, od 7. do 10. rujna 2009	79
Upute autorima	81
Information for authors	83

GOVOR god. XXVII (2010), broj 1
 str. 1-86

GOVOR / SPEECH
Zagreb, godina XXVII (2010), broj 1

UDK 81'34(05)"540.6"

CODEN GOVOEB

ISSN 0352-7565

Izdavač

ODJEL ZA FONETIKU HRVATSKOGA FILOLOŠKOG DRUŠTVA

Uredništvo

Damir HORGA, **glavni urednik**

Juraj BAKRAN	Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska
Dana BOATMAN	Johns Hopkins Hospital, Baltimore, SAD
Almasa DEFTERDAREVIĆ	Filozofski fakultet, Sarajevo, Bosna i Hercegovina
Mária GÓSY	Mađarska akademija znanosti, Budimpešta, Mađarska
William J. HARDCASTLE	Queen Margaret College, Edinburgh, Škotska
Patricia KEATING	University of California Los Angeles, Los Angeles, SAD
Diana KRULL	Sveučilište u Stockholmu, Stockholm, Švedska
Vesna MILDNER	Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska
Marija POZOJEVIĆ TRIVANOVIĆ	Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska
Irena SAWICKA	Filološki fakultet, Torunj, Poljska
Ján SABOL	Filozofski fakultet, Prešov, Slovačka
Gordana VAROŠANEC-ŠKARIĆ	Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska

Tajnica

Gordana VAROŠANEC-ŠKARIĆ

Izvršni tajnik/tajnica

Marko LIKER, Ana VIDOVIĆ

Lektorice: Jasenka RUŽIĆ, Ana VIDOVIĆ

Korektorica: Marica ŽIVKO

Design ovitka: Zlatko ŠIMUNOVIĆ

UDK oznake: Irena KOLBAS

Grafičko uređenje i prijelom

Jordan BIČANIĆ, Odsjek za fonetiku, Filozofski fakultet, Zagreb

---

Prilozi objavljeni u *Govoru* referiraju se u sljedećim sekundarnim izvorima: Arts and Humanities Citation Index, BL Bibliographie Linguistique, INIST-CNRS Institut de l'Information Scientifique et Technique, Journal Citation Reports/Social Sciences Edition, Linguistics Abstracts, LLBA Linguistics and Language Behavior Abstracts, MLA Bibliography, Social Sciences Citation Index, Social Scisearch.

Adresa uredništva

Filozofski fakultet, Odsjek za fonetiku, I. Lučića 3, 10 000 Zagreb, Hrvatska

Telefoni: 385 (0)1 612 00 98, 385 (0)1 612 00 96, 385 (0)1 600 23 74

Telefaks: 385 (0)1 612 00 96, e-mail: govor@ffzg.hr

Ovaj je broj tiskan uz financijsku potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

Tisak: Tiskara "Rotim i Market", Lukavec

SADRŽAJ / CONTENTS

Jagoda GRANIĆ Sociofonetika: prestižne izgovorne varijante Sociophonetics: Prestige Variants of Pronunciation	3
Višnja PRANJIĆ, Diana ARAPOVIĆ i Jelena KUVAC KRALJEVIĆ Receptivni rječnik djevojčice s Williamsovim sindromom Receptive Vocabulary of a Girl with the Williams Syndrome	17
Joško BOŽANIĆ, Anita RUNJIĆ-STOILOVA i Marijana TOMELIĆ ĆURLIN Semantička, stilistička i retorička funkcija /e/ u facendama otoka Visa Semantic, Stylistic and Rhetorical Function of /e/ in Vis Island Facendas	35
Damir HORGA Prikaz knjige Ive Škarića <i>Hrvatski izgovor</i>	63
Lada BADURINA Prikaz zbornika <i>Med politiko in stvarnostjo: jezikovna situacija v novonastalih državah bivše Jugoslavije</i>	69
Arnalda DOBRIĆ Prikaz 1. barcelonske ljetne škole o bilingvizmu i multilingvizmu, Barcelona, Španjolska, od 7. do 10. rujna 2009.	79
Upute autorima	81
Information for authors	83

UDK 81'342:316

81'342.9

81'27

Pregledni rad

Jagoda Granić

Filozofski fakultet, Split

Hrvatska

**SOCIOFONETIKA:
PRESTIŽNE IZGOVORNE VARIJANTE**

SAŽETAK

Sociofonetika, sintetizirajući dvije discipline – fonetiku i sociolingvistiku – proučava fonetske varijante koje su posljedica govorenja u različitim društvenim kontekstima. Svaki govornik pokazat će neke fonetske varijante ("akcent") u skladu s kontekstom u kojem govori. Neki društveni parametri utječu na način govora, odnosno na način izgovora (ostvarenje određenih fonema, naglasak, itd.). Uzevši u obzir da nema govornika s jedinstvenim stilom, svatko će, ovisno o situaciji u kojoj se nalazi, pokazati društvenu diferencijaciju u svom izgovoru. Govor jedne osobe u jednom vremenu i s jednim stilom, tj. idiolekt, samo je jedan od mnogih, budući da se društvena stratifikacija izgovora mijenja za svakog govornika. Na ovoj razini pojedini zvukovi bit će prestižni, a drugi će (pogrešni i ružni) biti stigmatizirani. Premda ništa u samom zvuku ne može jamčiti prestižan status, određeni načini izgovora mogu postati prestižni uzorci. Ali ne za stalno, jer se prestižni mogu preoblikovati u stigmatizirane uzorke. To je zbog njihova relativnog statusa koji je pokazatelj značaja što mu ga daju sami govornici. Standard(izira)ni načini izgovora najčešće se smatraju prestižnim izgovornim varijantama. U isto vrijeme, govorene varijante dominantne društvene grupe postaju prestižne izgovorne varijante u čitavu društvu. Veoma je važno znati da sve distinkcije u upotrebi jezika nisu posljedica društvenih procesa.

Ključne riječi: *izgovorne varijante, akcent, prestižni idiomi, sociofonetika*

UVOD: SOCIOFONETIKA

Sociofonetika je dugo bila na periferiji fonetike i fonologije jer je generativistička tradicija počivala na percepciji idealnog govornika (slušatelja) u homogenoj, idealno zamišljenoj govornoj zajednici i njegove iste takve idealne govorne izvedbe. U stvarnoj jezičnoj zajednici u kojoj se jedino i događaju sve promjene u jeziku, ni govornici ni njihove govorne izvedbe nisu, dakako, ni idealne ni jedinstvene. Ni jednake jezične poruke ne ostvaruju se na jednaki govorni način, neke se nikad ni ne izgovore, ali jezični znak "mora uvijek biti izgovorljiv" (Škarić, 2009:19). Različite govornike karakteriziraju različite fonetske varijante, čak i istog govornika u različitim komunikacijskim kontekstima, u privatnoj i u javnoj komunikaciji. Sociofonetika ukazuje ne samo na razlike među govornicima nego i na različite društvene faktore (dob, društveni sloj, stil i integriranost u lokalnoj zajednici) koji ih čine drugačijima. Govornici variraju u izgovoru (u intonaciji, ritmu, visini i kvaliteti glasa) i zbog geografskog i zbog socijalnog prostora, ali i ovisno o izvedbi i stilu. No, unatoč svemu, razlike među govornicima dugo se nisu ni isticale ni opisivale jer su društveni, odnosno sociofonetski parametri percipirani kao nelingvistički, te su ostali na marginama lingvističkog znanstvenog interesa (Foulkes i Docherty, 2006).

Međutim prva sociolingvistička istraživanja 60-ih godina prošlog stoljeća (primjerice Labovljeva istraživanja govora u New Yorku) pokazala su da je u nekim sredinama položaj na društvenoj ljestvici proporcionalan statusu izgovorne varijante na kojoj se odvija komunikacija, bila ona prestižna ili stigmatizirana varijanta. I Labov i Trudgill pokušali su povezati fonološke varijante s društvenim klasama (Honey, 2007).

Dok su objekti sociolingvističkih istraživanja sve promjene u jeziku (zašto i kako su nastale), sociofonetiku zanimaju ponajprije sve socijalno relevantne varijante izgovora. Sam termin *sociofonetika* datira od 70-ih godina prošlog stoljeća, ali se u rječnicima pojavljuje mnogo kasnije, premda su fonetičari koristili taj termin opisujući različite govorne izvedbe na različitim dijalektima i u različitim društvenim grupama, ovisno o kontekstu, temi, slušateljima, namjeri govornika.

Sociofonetika proučava systemske fonetske i fonološke varijacije, sukladno društvenoj kategorizaciji govornika i slušatelja, kako su one nastale, kakve su i kako su prihvaćene u društvenom kontekstu (Hay i Drager, 2007). Naime neke inače diskretne fonetske/fonološke jedinice imaju značajnu ulogu u konstrukciji jezičnog identiteta (nacionalnog, lokalnog, rodnog ...). No pitanje je do koje su razine slušatelji osjetljivi na male fonetske razlike te tko prepoznaje društvena značenja pojedinih varijanti i postaju li zatim općeprihvaćene.

Sintetiziranjem i prožimanjem fonetike i hibridne lingvističke discipline – sociolingvistike, nastala je dvostruko hibridna sociofonetika, u čijem je fokusu govoreni govor, tj. raznolikost govora u različitim društvenim (komunikacijskim)

kontekstima – stvarni, a ne artificijelni život jezika. Sociofonetika evidentno upućuje na moguću socijalnu stratifikaciju fonetike, i to na svim razinama. Cilj je dakle napraviti nekakvu makrokategorizaciju društvenog prostora, tj. istražiti kako društveni (sociofonetski) parametri kao što su dob, spol/rod, seksualna orijentacija, etnicitet, podrijetlo, društveni status, ideologija, obrazovanje, profesija, mjesto stanovanja itd., utječu na govor i kako s njima koreliraju jezični varijeteti i obrasci upotrebe. Korelacija između jezičnih obrazaca i društvenih faktora postoji na svim razinama jezika (u sintaksi, morfologiji, leksiku), ali u fonetici i fonologiji ona pretpostavlja varijantnost na segmentalnoj, suprasegmentalnoj (intonacija, kvaliteta glasa i ritam) i subsegmentalnoj razini. Značaj pak koji govornici pridaju svakoj izgovornoj varijanti nedvosmisleno potvrđuje važnost sociofonetskih proučavanja (Stockwell, 2002), jer i male razlike u izgovoru društveno su gledano indikativne (Coulmas, 2003).

SOCIJALNA STRATIFIKACIJA IZGOVORA

Govor je čin odabiranja i ostvarivanja; iako individualan sloj jezika, društveno je obilježen u smislu da se govornik izborom riječi, načinom izgovora, bojom glasa i stilom (mikroorganizacijom društvenog prostora) identificira s onima s kojima ga povezuju neki društveni parametri, ili razlikuje od drugih (što je u nekim govornim situacijama također namjera govornika s primarnim ciljem iskazivanja identiteta).

U središtu su sociolingvističkih/sociofonetskih promišljanja jezična promjena i varijantnost, odnosno fluidnost govora. Jezična raznolikost potvrđena je u komunikacijskoj praksi i pojedinca i društva u cjelini jer se individualno isprepliće s društvenim, jer je svaki pojedinac i društveno određen, promjene na individualnom i socijalnom planu dvije su strane istog fenomena. Ni idiolekt nije u sebi koherentan entitet, i jezična i komunikacijska kompetencija pojedinca vremenom se mijenjaju (modificiraju i proširuju), primjerice usvajanjem neke nove riječi, upotrebom sintaktičke kategorije, ali i drugačijim izgovorom. Barem jedan drugačiji element upućuje na varijantnost idiolekta. I u jednoj istoj sinkroniji u većine govornika prepoznat će se repertoar idiolekatskih izgovornih varijanti, ovisno o situacijskom kontekstu. Društveni parametri utječu na način izgovora – govorenje (zvučanje glasova, riječi, rečenica), no isto tako sve distinkcije u jeziku i njegovoj upotrebi nisu posljedica društvenih procesa niti se mogu njima objasniti. Ne postoji govornik s jednim jedinstvenim stilom (Labov, 2003), svatko će, ovisno o temi, slušatelju i odnosu prema njemu i širem društvenom kontekstu, pokazati društvenu diferencijaciju u svom govorenju. Govor pojedinca u jednom vremenu i jednim stilom – idiolekt – samo je jedan od mnogih načina govorenja (točnije, od beskonačno mnogo), budući da se društvena stratifikacija izgovora mijenja za svakog govornika. Na neki je način idiolekatska raznolikost, i na razini izgovora, pokazatelj govorničkih vještina. U određenom kontekstu pojedinac će birati prozodijska sredstva, jedan ili drugi izgovor (čak i na razini iste riječi).

Rijetki govornici koji ne mogu birati (uvijek jednako govore u različitim komunikacijskim kontekstima) smatraju se manje (društveno) kompetentnim. Takvi uglavnom žive u ruralnim sredinama. Pojedinaac u urbanoj sredini najčešće nije determiniran istom društvenom grupom (čak ni samo jednom), mobilan je i u jednom trenutku prestaje biti članom jedne i postaje članom druge društvene grupe determinirane i drugim sociolektom. Govornici se unutar određene društvene grupe prepoznaju po upotrebi zajedničkog idioma, odnosno i po karakterističnom izgovoru koji na neki način integrira i delimitira, odnosno diferencira različite govornike.

Socijalna stratifikacija izgovora ne varira samo od grupe do grupe, od govornika do govornika, nego i od konteksta do konteksta. U javnoj komunikaciji dakako očit je pomak u smjeru dominantne društvene grupe čiji su govorni obrasci prestižni u toj govornoj zajednici. Naravno da nema ničega u samom govornom ostvarenju što bi upućivalo na nekakav prestižan status (Montgomery, 2001:68). Parafrazirajući de Saussurea, mogli bismo reći da je veza između izgovorne varijante i njezina statusa arbitrarna. Ona je i konvencionalna u svakoj govornoj zajednici jer ono što je prestižno u jednoj, ne mora biti u drugoj, odatle i njezina relativnost. Tako se primjerice u britanskoj engleskoj prestižnoj varijanti – *Received Pronunciation* (RP) – /r/ ne izgovora, što je u suprotnosti s prestižnom izgovornom varijantom američkog engleskog (New York) u kojoj postoji /r/, a njegova omisija vezuje se za niži društveni sloj i radničku populaciju. Naime Labov je 1962. proveo istraživanje u New Yorku, želeći ustanoviti je li (ne)izgovaranje /r/ u riječima *mother*, *bird*, *sugar* (Jones, 2001:128) determinirano pripadnošću određenom društvenom sloju. U prestižnom izgovoru javljalo se dakle tzv. postvokalno /r/, što ukazuje na socijalnu stratifikaciju izgovora u toj sredini.

PRESTIŽNE IZGOVORNE VARIJANTE

Na razini izgovora neki su oblici prestižni, prepoznati kao "ispravni" ili "lijepi, uhu ugodni", dok su drugi "pogrešni" i "ružni". Premda Bugarski (2009:85) tvrdi da se lingvistička proučavanja ne bi smjela baviti "isključivo, pa ni primarno (...) prestižnim jezičkim varijetetima kakvi su standardni jezici...", čini se da bi se upravo sociofonetika trebala baviti prestižnim izgovornim varijantama jer one na neki način anticipiraju i ostale relacije među govornicima, njihova jezična i druga prava. Kad se zna koji je oblik prestižan i tko ga definira, onda je jasno i koji su oblici na nižoj razini. Drugim riječima, od prestižnog lako dođemo do neprestičnog i stigmatiziranog oblika, čije sustave također treba i opisati.

Motivacija je u slučaju prestižnog izgovora češće vanjska, društvena. Labov je 60-ih godina prošlog stoljeća pokazao "kako se prestižni oblici šire na račun stigmatiziranih" (Bugarski, 2009:87) i kako se oni promatraju sinkronijski, dok traju, što je u suprotnosti s mladogramatičarskim tumačenjem glasovnih zakona, njihovoj simultanosti i bezizuzetnosti. Dakako, time su empirijski

opovrgnuti Bloomfieldovi stavovi, prema kojima su uzroci glasovnih promjena nepoznati. Labov, a poslije i Trudgill, dvjema kategorijama – realnog i prividnog vremena – analizirajući u jednoj sinkroniji govore različitih generacija, opisuju promjene i uzroke tih promjena (Bugarski, 2009).

U izgovornoj varijanti može se otkriti i etnicitet. Tako primjerice druga generacija imigranata – Talijana u SAD-u – prepoznaje drugačiji izgovor svojih roditelja, a neke je pomalo i stid zbog toga jer su, smatraju, time obilježeni, drugačiji od većine. Takvi čak i pretjeruju u drugačijem izgovoru vokala od svojih roditelja, pa tako riječ *coffee* zvuči kao *cooefee* [kuɔfi], ili riječ *door* kao *doer* [duə] (Aitchison, 2004:138). Očito je specifičan izgovor samo jedan od elemenata njihova etničkog identiteta, no dovoljno je jak da ih odvoji od većine, a njima je pak važno da se asimiliraju u većinsku zajednicu i steknu novi identitet. U svakom slučaju, riječ je o namjernom gubitku jednog i stvaranju novog identiteta (američkog) koji će značiti i, misle govornici, potpunu ravnopravnost u društvu. Dakle izgovorna varijanta samo je sredstvo, a ne i cilj. Mobilnost je očekivana i u smjeru prestižne izgovorne varijante koja osigurava i bolje mjesto na društvenoj ljestvici.

Pitanje je i da li je prestiž važan samo određenog, visoko pozicioniranoj društvenoj grupi, ili i onima koji bi htjeli postati članovi te elite. Svima onima koji nisu izvorni govornici ili većini njih očito nije važno jesu li svojom govornom izvedbom blizu ili daleko od prestižnog obrasca, neki ni ne uočavaju razliku. No izvornim govornicima francuskog pariški je francuski prestižan u odnosu prema kanadskom francuskom. Iako sve to ovisi o stavu prema izgovornim varijantama, jedno je sigurno: ono što se vezuje za dominantnu društvenu grupu najčešće se smatra normom na razini ukupne zajednice, pa čak i onda ako je riječ o nečem estetskom, subjektivnom, ekstralingvističkom.

Raznolikost idiolekatskih varijanata nameće pitanje hijerarhije: ako postoji hijerarhija, koji su parametri odredili viši/nizi status neke izgovorne varijante? Što je mjera kvalitete govorenja?

"AKCENT"

"Govor na nekom idiomu u najvećoj je mjeri markiran **načinom govornoga ostvarenja** jezičnih segmenata – riječi, slogova i fonema, tzv. **izgovornom osnovicom** ili posebnim **'akcentom'**. Po tom akcentu odmah se prepoznaju stranci ili oni koji govore prepoznatljivom dijalektalnom osnovicom" (Škarić, 2009:22).

Stockwell pak tvrdi da je zapravo nemoguće govoriti bez akcenta, kao što je nemoguće izgovor lišiti zvučne dimenzije (Stockwell, 2002).

Fonetsku varijantu – "akcent" – kaže Lyons – prepoznajemo u svakog govornika. I dodaje: *Everyone speaks in one dialect or another, just as everyone speaks with one accent or another* (Svatko govori na jednom ili drugom dijalektu, baš kao što svatko govori jednim ili drugim akcentom; Lyons, 1984:269). No, prema Lyonsu, "akcent" nije negativno određen jer nije

jednoznačan: postoji prestižna fonetska/izgovorna varijanta – "prestižni akcent" i onaj stigmatizirani (nižeg statusa). "Akcent" može značiti i ukupnost izgovora (Rickford, 1996) tipičnu za neku regiju ili društvenu grupu, no nikada takav "akcent" nije prepreka za obostrano razumijevanje (komunikaciju) kao što su to razlike u leksiku ili gramatici.

"Prozodija riječi, ili skraćeno naglasak, akcent, podsvjesniji je dio jezičnoga znanja od drugih, a istodobno je izloženiji od izvanjskoga prepoznavanja. Jednom usvojena prozodija teže se mijenja nego drugi dijelovi gramatike. Te tri osobine – podsvjesnost, ukorijenjenost i prepoznatljivost čine da akcent postane opći pojam za idiomatsku govornu posebnost, za idiomatski identitet, pa se zato kaže da 'akcent' odaje i nacionalni (...) i regionalni i sociološki identitet ljudi. Naglasak stoga nije samo razlikovna fonološka crta koja ima jezičnu vrijednost u sosirovskom smislu, nego je i biljeg, paralingvistički znak, prema kojemu se vrijednosno određujemo – pozitivno ili negativno u različitom stupnju, i to u zavisnosti od vrijednosnoga određenja zajednice koja se služi tim znakom." (Škarić i Lazić, 2002:7)

Prema drugom i češćem tumačenju, "imati akcent" ili "govoriti s akcentom" znači "govoriti iskvareno" (engl. *broken language*), pa je u skladu s tim najčešći stav da stranci imaju "akcent", odnosno da "drugi govori s akcentom, a ne ja" (Romaine, 1994:20). Strogo govoreći, zaista je nemoguće ostvariti bilo kakvu varijantu, različitost, bez nekog "akcenta". U ovom slučaju akcent označava nekakav odklon od standardnog, odnosno prestižnog izgovora. Samo, pitanje je što je prestižno: je li to standard ili neki drugi idiom koji polako zauzima ili je već zauzeo njegovo mjesto (najčešće je to idiom najvećeg središta, glavnog grada (Granić, 1999), odnosno na nižoj razini bilo koji gradski idiom u odnosu na neki lokalni, mjesni idiom, vernakular i dijalekt)? U Britaniji je to RP, poslije je tzv. *BBC accent*, a u mnogim sredinama govor obrazovanijeg sloja glavnog grada uzima se kao pravi model.

Britanski engleski RP nije jednoznačan, ima dva oblika – tzv. *marked RP* (vezuje se za starije članove kraljevske obitelji, aristokraciju, sveučilišne profesore na Cambridgeu i Oxfordu i dr.) i *unmarked RP* (vezuje se za novinare BBC-ja, nastavnike, liječnike itd.) (Honey, 2007:94–96). I jedan i drugi oblik vremenom se mijenjaju jer su u kontaktu s drugim varijetetima. Tako se i *marked RP* danas mijenja, dijelom i zaslugom mladih članova kraljevske obitelji koji su pod velikim utjecajem popularnog londonskog govora.

Što se tiče prestižnog i stigmatiziranog varijeteta, *akrolekt* jest visokoprestižni standard, a na suprotnoj je strani *bazilekt*. Stoga bi *hiperlekt* bio društveno privilegirani *marked RP* akcent, *paralekt* je vrlo blizu njemu, ali ima u sebi sitnih elemenata nestandardnih varijeteta (Honey, 2007:96). *Mezolekt* koristi većina govornika, dok samo 3% ukupnog broja stanovnika Britanije jesu govornici prestižnog varijeteta.

Pod pretpostavkom da su izgovorne varijante društveno determinirane, postavlja se pitanje u kakvoj su korelaciji fonetske i fonološke jedinice sa sociološkim parametrima.

Trudgill je (1995) mišljenja da je izgovor konsonanata, posebice vokala, prilično dobar pokazatelj nečijeg društvenog položaja. Ne radi se uvijek o reduciranom izgovoru vokala/konsonanata, nego i o veoma malim, no očito značajnim razlikama u kvaliteti izgovora vokala koje je ponekad teško i izmjeriti i odrediti kao diskretne jedinice. Davno je Trudgill uočio da je urbani govor New Yorka jedan kontinuum varijantnih izgovora vokala koji ovise o tome je li govornik pripadnik nižeg ili višeg društvenog sloja, pa je tako uočio da govornici nižeg sloja imaju zatvorenije vokale.

- Usporedimo hrvatski standardni izgovor riječi *napraviti* [nàpraviti] i nestandardni [nàprav't] i [naprâviti], kao i standardni izgovor riječi *kupiti* [kùpiti] i nestandardni [kùp't]: naša jezična svijest primjećuje odsutnost kratkoga [i] i oslabljeni izgovor kratkoga [u] u nekim govorima koji su društveno i prostorno (regionalno) određeni (štokavski dinarski krajevi); "U nekim se štokavskim govorima zanaglasni vokal reducira sve do sinkopiranja (*kas'ti, dob'la* i sl.). Sve te osobitosti vokala iz raznih hrvatskih dijalekata u općem se hrvatskome čuju kao nepravilan izgovor" (Škarić, 2009:75).
- U izgovoru pojedinaca s dubrovačkog ili otočkog područja umjesto dugog fona [ā] čuje se jedan zatvoreniji glas više ili manje pomaknut prema [o], rjeđe se čuje zatvoreniji izgovor dugih vokala [ē], [ō], tj. da je izgovor malo pomaknut od [e] prema [i] i od [o] prema [u], uočljivo je i tzv. mediteransko /l/; u govoru otočana može se čuti i diftong [uo], npr. u [muoli]; "U brojnim dijalektima dugi *o* i *e* su vrlo zatvoreni (kao i u klasičnom tipu), a kratki su otvoreni. Najveće su razlike boje vokala *a* s obzirom na dužinu koja ide od srednjega [o], preko stražnjeg [ɑ], te prednjega [a] sve do blizu neutralnoga [ə]" (Škarić, 2009:75).
- U pojedinaca s kajkavskom podlogom postoje različita odstupanja u izgovoru vokala (dugih i kratkih [e], [o]).
- U engleskom jeziku razlike u kratkom i dugom vokalu te drugačiji izgovor konsonanata upućuju na socijalne razlike. Trudgill je 1974. (prema Coulmas, 2003:568) uočio da u govoru Norwicha vokal /a/ u riječima *after* i *cart* govornici iz srednjeg sloja izgovaraju nezaokruženo [a:], a govornici iz nižeg sloja (radnici) izgovaraju zaokruženo [a] ili [ä:], dakle socijalnim je faktorima nastojao objasniti lingvističke fenomene. Također se zanimao za izgovor *-ing* na kraju riječi *running, singing, raining*. U prestižnom izgovoru javlja se *-ing*, a u ostalima *in'*.
- Labov je (prema Coulmas, 2003:568) u svojim ranim istraživanjima (1966) pokazao da je inicijalni konsonant u riječima *this* i *there* u korelaciji s društvenim statusom govornika: standardni izgovor [ð] pripadnika srednjeg sloja, a nestandardni izgovor [d] pripadnika nižeg sloja (radništvo).

- U jednoj poznatoj studiji navodi se primjer izostavljanja [x], tzv. *h-dropping*: u riječima *hat*, *house* obrazovaniji (viši) sloj izgovara inicijalno [x], a manje obrazovani ga izostavljaju (Roach, 2002:65).

Naime, i kad se govornici trude govoriti na standardu, u spomenutim slučajevima odaje ih "akcent", drugačije izgovoreni i jedan jedini glas, a ne samo razlike u naglascima, melodiji rečenice i dr.

Iako su i izgovorne varijante pojedinaca dubrovačkog, otočkog i dinarskog podrijetla nestandardni oblici, otkloni od hrvatske ortoepske norme, spomenute izgovorne varijante nisu jednakog statusa. Nije samo u prednosti urbano pred ruralnim, čak je izgovorna varijanta s elementima otočkog (i ruralnog) u prednosti pred dinarskom štokavskom varijantom. Sasvim sigurno možemo zaključiti da su neki drugi (ekstralingvistički, dakako) parametri jednoj varijanti osigurali bolji status.

U standardnome engleskom (*correct English*) nema standardnog izgovora, ali ima prestižnih normi, od kojih je najpoznatija RP; *Fink* je primjer izgovora tipičnog za London i jugoistok Engleske: "/th/ u riječima *three*, *think*, *Kath* i *Arthour*, izgovara se kao [f]: *free*, *fink*, *Kaff*, *Arfe*". I poznati nestandardni *Cockney* također ima taj tzv. *Fink* izgovor. Govornici, pripadnici višeg sloja, izgovaraju riječi s istim naglaskom (tj. RP), neovisno o tome iz koje regije dolaze (Jones, 2001:124).

STAVOVI PREMA IZGOVORNIM VARIJANTAMA

Hrvatski stereotipi i predrasude

Stavovi općenito, pa i stavovi prema jezicima, jesu "mentalni, psihološki konstrukti i sadrže tri komponente: kognitivnu (uvjerenja i stereotipe), afektivnu (vrednovanje) i biheviorističku" (Garrett, 2007:116). Stavovima se atribuiraju različite uloge, i pozitivni i negativni stereotipi. "Kriteriji standardnosti izgovora nisu eksplicitno definirani ni na kojoj razini akustičkog opisa. Oni ovise o prosudbi izvornih govornika govorne zajednice" (Bakran, 1996:227). Njihovi su stavovi emocionalni, implicitni. Govornici se cijene ili diskriminiraju prema tome *kako* govore (ne samo *što* govore). Stoga su očito neke zvučne realizacije prestižne.

Prestižnost je uistinu relativna kategorija jer ju je važno definirati u odnosu prema nečemu te na određenoj razini. I ona se uvijek vezivala za socijalni status govornika: ako je bio viši, i njihov je govor bio prestižan, a svi drugi stigmatizirani. Gotovo je suvišno, s obzirom na unisonu percepciju i odgovore, provoditi istraživanje o stavovima govornika prema mjesnim ruralnim idiomima iz tzv. pasivnih krajeva.

No važno je reći i kojih krajeva. Koliko je važno kako govorimo, vidi se iz ocjena kvalitete govorne izvedbe osoba iz javnog života, napose političara koji zauzimaju i najviše medijskog prostora. Svojevrzne izgovorne nespretnosti, "zavičajni (iz)govor", odnosno naglašeni otkloni bilo od standarda ili prestižne

substandardne varijante ili urbanog idioma, u drugi plan smještaju poetsku, a ističu ekspresivnu i metajezičnu komunikacijsku funkciju. Drugim riječima, odabir takve stigmatizirane izgovorne varijante (ili uopće neposjedovanje neke druge) u političkom ili nekom drugom diskursu stigmatizira i samog govornika, tim više jer javnost smatra da takva izgovorna varijanta nije sukladna društvenom statusu govornika. U svakom slučaju, socijalna valorizacija određene izgovorne varijante temelji se na njezinoj funkcionalnosti i komunikacijskom doseg.

Iako je standard i standardizirani način izgovora po definiciji prestižan (ili bi takav trebao biti), u suvremenim društvima (preferira se u obrazovanju, u medijima – općenito u javnoj komunikaciji) nije jedini tako kvalificiran. Često ima jednaki status kao i neki drugi idiom.

Tako prestižna izgovorna varijanta može biti i ona s kojom se identificira dominantna društvena grupa ili je riječ o urbanom idiomu najvećeg središta. Mobilnost u tom smislu već postoji. Budući da se standard u nas često proglašava artificijelnim i rijetka je mobilnost u smjeru ortoepske norme – da bi pokazali društveni status i kulturu govorenja – mobilnost ide prema izgovornoj varijanti prestižnog urbanog idioma koja time i sama postaje prestižna izgovorna varijanta. Isto tako primjećuje se da je najviši stupanj homogenosti, da su najčvršće veze između govornika dviju krajnjih grupa, one na najvišem i one na najnižem mjestu hijerarhijske ljestvice.

Što se tiče hrvatskog naglasnog sustava, ima mišljenja da je realizacija četiriju normativnih naglasaka toliko neutralizirana "da je razlike među pojedinim tipovima akcenta moguće ilustrirati samo u hiperartikuliranom izvještačenom izgovoru" (Bakran, 1996:249). No to bi se moglo reći samo za neke regiolekte ili urbanolekte. Kako kontaktiraju jezici, tako kontaktiraju i različiti vertikalni i horizontalni stratumi jednog jezika koji dakako imaju različite statuse, pa oni prestižni više utječu na one neprestižne, ali ne baš i na stigmatizirane jer su oni prilično začahureni i otporni na sve utjecaje izvana (takvi su konzervativni ruralni idiomi stoga vrlo stabilni).

"Najveće razlike između dijalektalnih i drugih partikularnih hrvatskih idioma te općega hrvatskoga jezika upravo su u prozodiji riječi; veće su nego u leksiku, idiomatici, gramatici i fonemici (...) Klasični tip nije razvio svoju prozodiju riječi sociolingvističkim procesiranjem, osim u rubnim detaljima, nego mu je odabrana i više-manje u cijelosti preuzeta, 'klonirana' iz novoštokavskih govora. Ta je prozodija novoštokavskoga narječja opisana kao sustav, a potom propisana. Općeprihvaćeni tip, naprotiv, ima prozodiju koja je u trajnom nastajanju u procesu komuniciranja. Njezini oblici nastaju po načelu teorije kaosa, pa ih je teško predvidjeti, ne vidi im se na prvi pogled sustavnost, ali imaju čvrsto unutarnje opravdanje i vrlo određen izgled. Slikovito, ta je prozodija ishod miješanja u zajedničkom govornom lancu raznih hrvatskih partikularnih idioma, što na kraju ima sasvim ugodan tĕk i djeluje vrlo 'domaće'" (Škarić, 2009:118).

Škarić tvrdi da "hrvatski klasični izgovorni standard nema funkciju prestiža" (Škarić, 2007:86). Razlika pak "između polaznoga projekta i

ostvarenoga sustava u nas se najčešće skriva iza naziva 'klasična' norma i 'uporabna' ili implicitna norma" (Škarić, 2006:125).

Općeprihvaćenim se tipom hrvatskog jezika govori u kulturnoj, političkoj, gospodarskoj javnosti, ali i u školama, medijima, s tim da "akcent" ili prozodija riječi nije usustavljena. Za Škarića je to posve razumljivo jer je nastala komuniciranjem, a ne nametanjem, pa je očekivati "da će općeprihvaćena hrvatska prozodija biti nekakva sinteza ili hibrid od čakavskih, kajkavskih i štokavskih govora" (Škarić, 2009:121), tronaglasni prozodijski sustav s kratkim i dugim dinamičkim i s dugouzlaznim naglascima. Sociofonetska istraživanja pokazala su da je mjesto naglasaka gotovo slobodno u tom općeprihvaćenom tipu jezika za koji se zalaže Škarić, jer je takvo jezično ponašanje u skladu sa sociolingvističkim principima da se ono prihvaća, a ne nameće, ne propisuje, kao što je uostalom bio i slučaj s prihvaćenom prestižnom izgovornom varijantom engleskog jezika (*Received Pronunciation*).

"Općeprihvaćeni hrvatski idiom od klasičnoga se razlikuje ponajviše u fonemici i u fonetici (...) Taj općeprihvaćeni idiom ima oblike koji pravedno udaljavaju sve govornike od njihova organskoga govora, i to u smjeru **većini najpoželjnijih oblika**. Dakle, općehrvatski idiom se oblikovao prema **sociolingvističkim** zakonitostima, a ne kao neposredni rezultat normativističke jezične politike (...) Općeprihvaćeni hrvatski idiom dobro obavlja svoju komunikacijsku i integracijsku zadaću, ali (...) nema uporabne dozvole.

Na istoj sociolingvističkoj razini uz **općeprihvaćeni** hrvatski, ili skraćeno **prihvaćeni** stoji jedna njegova inačica, koja može biti označena kao **prihvatljiv** govor. Ta inačica ima neke oblike koji su negdje između klasičnih i općeprihvaćenih..." (Škarić, 2009:20–21)

U splitskom urbanom idiomu, u nekim žargonima naročito, ima tendencija udaljavanja od organskog govora i približavanja zagrebačkom govoru (vjerojatno pod utjecajem medija) u nekim riječima. Primjerice riječi *program*, *projekt*, *koncept*, *koncert*, *dirigent*, *defekt*, *elaborat*, *ambasador*, *okupator*, *koreograf*, *orkestar*, *kontakt*, *akcent*, pripadnici srednjeg i višeg društvenog sloja (obrazovaniji) sve češće izgovaraju sa silaznim naglaskom, bilo na posljednjem slogu ili na nekom unutrašnjem: *progràm*, *projèkt*, *koncèpt*, *koncèrt*, *dirigènt*, *defèkt*, *elaborât*, *ambasâdor*, *okupâtor*, *koreogrâf*, *orkèstar*, *kontàkt*, *akcènt*. U svemu tome nema pravila jer još uvijek neke riječi zadržavaju svoju prepoznatljivu lokalnu prozodiju: npr. *stùdènt*, *asistènt*. Odnos prema prestižnom može dakako ići i u obrnutom smjeru – odbijanjem (udaljavanjem).

ZAKLJUČAK

Premda u samom zvuku nema ničega što bi mu jamčilo prestižni status, neke izgovorne varijante mogu postati prestižni uzorci kojima se teži, koje postaju društveno vrijedne, čak vrednije od ortoepske norme. U tome im naročito pomažu mediji, ali ne samo oni. Vrijednost im daju sami govornici pa je ona

---

relativna. Znači: danas prestižne izgovorne varijante, sutra možda stigmatizirane. Naime, izgovorne varijante imaju vrlo dinamičan status.

Razlozi su dvostruki:

- a) ekstralingvistički (promjenjivi stavovi govornika prema načinu izgovora)
- b) lingvistički (svaka je izgovorna varijanta upotreba jezika koji je po definiciji dinamičan).

Što se tiče mobilnosti u smjeru prestižne izgovorne varijante, neka su istraživanja pokazala da su žene mobilnije od muškaraca i da radije prihvaćaju prestižne izgovorne varijante koje će im, tako barem misle, osigurati i bolje (ravnopravno) mjesto u javnoj komunikaciji, a time i u društvu.

Sociofonetika pokušava odgovoriti na pitanja kako društvene strukture utječu na izgovorne varijante, tj. kako govornici govore u različitim kontekstima.

Jezik je, bez obzira na prostor i vrijeme istraživanja, konstantno varijabilan. I ta činjenica vjerojatno otežava njegovo promatranje. Upotreba jezika – govor – osim komunikacijske funkcije ima i simboličku društvenu funkciju, no to ne znači da su baš sve distinkcije u upotrebi jezika rezultat društvenih procesa ili da se mogu objasniti društvenim fenomenima.

Davno nas je Boas naučio da ne postoje primitivni i razvijeni jezici, no složiti ćemo se da postoje prestižni jezici (jer evidentno svi nemaju jednaki status ni komunikacijski doseg), a unutar jednog jezika i prestižni idiomi, odnosno prestižne izgovorne varijante. Dakle hijerarhije ima. Jezična praksa pokazuje to na najbolji i najtočniji način. Jesu li to naslijeđeni stereotipi o "lijepom" i "ružnom jeziku", odnosno o "lijepim" i "ružnim izgovornim varijantama" jednog jezika? Odgovor je, očekivano, potvrđan.

Činjenica jest da normativisti (normativni gramatičari), među ostalim normama, propisuju i ortoepsku normu standardnog jezika, ali prestižne obrasce izgovornih varijanti određuju sami govornici u svom simboličkom izvanjezičnom univerzumu.

REFERENCIJE

- Aitchison, J.** (2004). *Language Change: Progress or Decay*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bakran, J.** (1996). *Zvučna slika hrvatskoga govora*. Zagreb: Ibis grafika.
- Bugarski, R.** (2009). *Evropa u jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek-Knjžara Krug.
- Coulmas, F.** (2003). Sociolinguistics. U M. Aronoff i J. Rees-Miller (ur.), *The Handbook of Linguistics*. Oxford: Blackwell.
- Foulkes, P., Docherty, G.** (2006). The social life of phonetics and phonology. *Journal of Phonetics* 34, 409–438.
- Garrett, P.** (2007). Languages Attitudes. U C. Llamas i sur. (ur.), *The Routledge Companion to Sociolinguistics*. London-New York: Routledge, 116–121.
-

- Granić, J.** (1999). Gradski idiomi i eksplicitna norma – dvosmjerni proces. U *Teorija i mogućnosti primjene pragmatolingvistike* (ur. L. Badurina i sur.). Zagreb-Rijeka: HDPL, 271–277.
- Hay, J., Drager, K.** (2007). Sociophonetics. *Annual Review of Anthropology*, Vol. 36, 89–103.
- Honey, J.** (2007). Sociophonology. U F. Coulmas, (ur.), *The Handbook of Sociolinguistics*. Oxford: Blackwell Publishing, 92–106.
- Jones, J.** (2001). Languages and class. U L. Thomas i Sh. Wareing (ur.), *Language, Society and Power: An Introduction*. London-New York: Routledge, 117–133.
- Labov, W.** (2003). Some Sociolinguistic Principles. U K. Bratt Paulston i G. R. Tucker, (ur.), *Sociolinguistics: The Essential Readings*, 234–250.
- Lyons, J.** (1984). *Language and Linguistics: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Montgomery, M.** (2001). *An Introduction to Language and Society*. London – New York: Routledge.
- Rickford, J. R.** (1996). Regional and Social Variation. U S. Lee McKay i N. H. Hornberger (ur.), *Sociolinguistics and Language Variation*. Cambridge: Cambridge University Press, 151–194.
- Roach, P.** (2002). *Phonetics*. Oxford: Oxford University Press.
- Romaine, S.** (1994). *Language in Society: An Introduction to Sociolinguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Stockwell, P.** (2002). *Sociolinguistics: A resource book for students*. London – New York: Routledge.
- Trudgill, P.** (1995). *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society*. London – New York-Toronto: Penguin Books.
- Škarić, I.** (2006). *Hrvatski govorili!* Zagreb: Školska knjiga.
- Škarić, I.** (2007). *Hrvatski izgovorni identitet*. *Govor XXIV*, 2, 77–178.
- Škarić, I.** (2009). *Hrvatski izgovor*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Škarić, I., Lazić, N.** (2002). Vrijednosni sudovi o hrvatskim naglascima. *Govor XIX*, 1, 5–34.
-

Jagoda Granić
Faculty of Philosophy, Split
Croatia

**SOCIOPHONETICS:
PRESTIGE VARIANTS OF PRONUNCIATION**

SUMMARY

Synthesizing the two disciplines – phonetics and sociolinguistics, sociophonetics deals with phonetic variants that appear as a result of speaking in different social contexts. Every speaker will show some phonetic variation ("accent") according to the context in which s/he is speaking. Some social parameters influence the way people talk, the manner of pronunciation (the realisation of certain phonemes, stress, etc.). Considering that "there are no single-style speakers", everyone, according to the situation in which s/he find her/him/self, will display social differentiation in her/his pronunciation. The speech of one person at one time in one style, i.e. the idiolect, is only one variant among many others, because the social stratification of pronunciation also varies for any one speaker. At this level some individual sounds will be prestigious, but others ("incorrect and ugly") will be stigmatized. Although nothing in a sound itself can guarantee its prestigious status, certain manners of pronunciation can become prestige patterns. But this is not forever – prestige patterns can become stigmatized, because of their relative status which is the result of the significance speakers attach to them. Standard variants of pronunciation are mostly considered prestige variants. At the same time the speech variants of the dominant social group become prestige variants (the norm) for the whole society. It is very important to know that not all distinctions in language use are the result of social processes.

Key words: *varieties of pronunciation, accent, prestigious varieties, sociophonetics*

UDK 159.946.3:616.8

81.234.2:612.821.5

575.1:616-007.2

Izvorni znanstveni rad

Višnja Pranjić

Škola za medicinske sestre, Zagreb

Hrvatska

Diana Arapović i Jelena Kuvač Kraljević

Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Zagreb

Hrvatska

RECEPTIVNI RJEČNIK DJEVOJČICE S WILLIAMSOVIM SINDROMOM

SAŽETAK

Rad se temelji na studiji slučaja djevojčice s rijetkim genetskim poremećajem, Williams-Beurenovim sindromom. Jezični je razvoj sudionice praćen dvije godine (od devete do jedanaeste) na većem broju jezičnih varijabli, ali je cilj ovoga rada prikazati samo njezin receptivni rječnik te utvrditi poboljšava li se rječnik s porastom kronološke dobi. INDIFF metodom, statističkim postupkom namijenjenim upravo za praćenje individualnoga razvoja, pokazano je statistički značajno napredovanje u leksičkome razvoju. Međutim, uspoređujući postignuća sudionice u svim četirima vremenskim točkama ispitivanja s očekivanim rezultatima za njezinu kronološku dob, zaključuje se da njezin leksički razvoj uvijek zaostaje za razvojem njenih kronoloških vršnjaka.

Ključne riječi: *Williamsov sindrom, jezični razvoj, kognitivni razvoj, receptivni rječnik*

UVOD

Williamsov (ili Williams-Beurenov) sindrom (u nastavku WS) rijedak je neurorazvojni poremećaj s incidencijom kod novorođenčadi od 1 : 20 000 (Paterson, 2000) do 1 : 25 000 (Bellugi i sur., 1994). Poremećaj se javlja podjednako u oba spola, u svim etničkim skupinama, pa je razumljiva njegova zabilježena u cijelom svijetu (Mervis i sur., 2004). Uzme li se u obzir broj novorođene djece u Hrvatskoj i učestalost Williamsova sindroma, može se pretpostaviti da se godišnje u Hrvatskoj rodi jedno do dvoje djece s ovim genetskim sindromom. Williamsov sindrom prvi je puta opisao kardiolog J. C. R. Williams 1961. godine. On je sa svojim suradnicima identificirao četiri djeteta s mentalnom retardacijom (u prosjeku oko 60), supravavularnom stenozom aorte i specifičnim crtama lica (Bellugi i sur., 1994). Beuren i sur. (1962) listi simptoma dodali su fizičke karakteristike, kao na primjer male i nepravilno položene zube i pulmonalnu valvularnu stenozu. Black i Bonham-Carter (1963), a nešto kasnije Martin i sur. (1984), povezuju fizičke simptome s hiperkalcinemijom, odnosno poremećajem metabolizma. Danas se zna da su u osoba s WS-om prisutne abnormalnosti kardiovaskularnog sustava, osobito stenoza velikih krvnih žila (Petković, 2004), bubrega, muskuloskeletnog sustava, endokrinog sustava i drugih organa. U neke djece s WS-om prisutna su i obilježja iz autističnog spektralnoga poremećaja (Gillberg i Rasmussen, 1994).

Uzrok sindroma je mikrodelecija na dugom kraku sedmog kromosoma, točnije regija 7q11.23 (Scerif i sur., 2004). Pri tome dolazi do gubitka genetskog materijala, odnosno do gubitka 25 do 30 gena koji su bitni za označavanje WS-a (Bayés i sur., 2003). Presudan je gubitak gena odgovornog za stvaranje proteina elastina (ELN) koji je sastavni dio arterijske stjenke. Elastin određuje čvrstoću i elastičnost krvnih žila, a nužan je i za normalnu elastičnost kože. Čak 75% djece s WS-om ima stenozu arterija koja ometa pravilnu opskrbu srca krvlju.

Pouzdanost se zna da nedostatak genetskoga materijala na sedmom kromosomu dovodi do poteškoća u razvoju jezika, odnosno do kašnjenja u jezičnome razvoju te do iznimnih poteškoća u jezičnoj proizvodnji (Torniero i sur., 2007).

Jezični razvoj osoba s Williamsovim sindromom

Poticaj za lingvističkim opisivanjem jezičnoga razvoja djece s WS-om proizašao je iz postavke Noama Chomskoga o modularnosti jezika. Naime kada se verbalne sposobnosti uspoređuju s neverbalnim, tada te dvije sposobnosti kod djece urednoga razvoja predstavljaju dva usporedna razvojna procesa. Međutim kod djece s WS-om te su dvije sposobnosti u nerazmjeru, pri čemu je verbalna sposobnost razvijenija od neverbalne. Drugim riječima, relativno dobre jezične sposobnosti djece s WS-om u značajnom su raskoraku

---

---

s njihovim nižim intelektualnim sposobnostima (Mervis i sur., 2004; Volterra i sur., 2004; Levy i sur., 2003; Levy i Hermon, 2003; Bellugi i sur., 2000; Bellugi i Wang, 1996) pa su razumljive veće poteškoće u obrađivanju neverbalnih od verbalnih informacija kod djece s WS-om. Jedna druga vrsta poremećaja, posebne jezične teškoće (PJT), predstavlja proces suprotan WS-u: slabija verbalna sposobnost usprkos urednim neverbalnim sposobnostima. Tako zaključak o modularnosti jezika proizlazi iz dvostruke disocijacije. Osim što je klinička slika WS-a potkrijepila Chomskyjevu postavku o postojanju specifičnoga modula za jezik, istovremeno je dobila i prihvatljivo objašnjenje u njegovu stajalištu o autonomnosti jezičnoga sustava u odnosu na druge kognitivne sposobnosti.

Iako su postignuća značajno bolja u jezičnim nego u nejezičnim zadacima, ipak je atipičan jezični razvoj glavno određenje jezične sposobnosti djece s WS-om. Većina dosadašnjih istraživanja govori o zaostajanju i u proizvodnji i u razumijevanju, iako neka istraživanja upućuju na neobičan, ali zanimljiv podatak o većim poteškoćama u razumijevanju nego u proizvodnji (Mervis i sur., 2004). Razlozi zaostajanja i atipičnosti jezičnoga razvoja još uvijek nisu razjašnjeni, a do sada provedena istraživanja nisu uspjela objasniti jezičnu obradu u ovoj kliničkoj skupini. Djeca s WS-om progovaraju svoju prvu riječ kasnije nego djeca urednoga jezičnoga razvoja, pri čemu pokazivanje na objekte ne prethodi izgovaranju prvih riječi. Iako se izražavaju sintaktički pravilnim i punim rečenicama, veliki dio njih razumije jednostavne upute, dok tek mali dio ove populacije razumije složene upute bez dodatnih objašnjenja (Holwin i Udwin, 2006). Uglavnom usvoje osnove pismenosti, a manje od polovice u mogućnosti je zadovoljiti složenije pismene zahtjeve poput pisanja niza rečenica ili konstrukcije jednostavnog pisma. U odnosu na djecu s WS-om, odrasle osobe s WS-om pokazuju zavidno jezično znanje. Jezik je u odraslih osoba s WS-om leksički bogat, a fonologija je relativno dobra. Posebice su izražene izuzetno dobre pragmatičke vještine. Odrasle osobe s WS-om lako stupaju u komunikaciju čak i s nepoznatim osobama, dosta su pričljive, vole pričati priče, iako vrlo često ne mogu odgovoriti na postavljeno pitanje vezano uz sadržaj ispričanoga.

Izrazito dobre komunikacijske vještine koje se odražavaju u spontanome govoru osoba s WS-om daju lažni dojam o dobro razvijenome i strukturiranome jeziku. Naime ciljana ispitivanja, kao što je već navedeno, pokazuju da osobe s WS-om ne uspijevaju primjerice usvojiti složenije jezične vještine, diskutirati na zadanu temu ili objasniti događaje oko sebe. Ne mogu raspravljati ni o jeziku jer im je razina metajezičnoga znanja nedovoljno razvijena. Sve ovo s jedne strane opravdava definiranje jezika kod osoba s WS-om kao relativno dobrog, a s druge strane upućuje na neraskidivu ovisnost jezika o kognitivnome razvoju.

Rječnik djece s Williamsovim sindromom

Djeca s WS-om inicijalno kasne u leksičkome razvoju (Böhning i sur., 2004), a posljedično tome, kasne i u morfosintaktičkome razvoju (Zukowski, 2005). Tek oko dvadesetog mjeseca progovore svoju prvu riječ (Sieg Müller i Bartke, 2004), a kombiniranje riječi započinje tek oko treće godine. Tako nije neobično da dijete sa šest godina ima rječnik trogodišnjaka. Mervis i sur. (2004) i Mervis (2006) okarakterizirali su usvajanje jezika djece s WS-om kao normalno, odnosno leksički razvoj kod djece s WS-om slijedi putanju leksičkoga razvoja djece urednoga jezičnoga razvoja, ali brzina kojom se on razvija značajno je sporija. Na primjer kategorizacija koja se obično javlja oko 18 mjeseci, kod djece s WS-om još uvijek u toj dobi nije prisutna. Ranije provedena istraživanja neusvojenost su kategorizacije povezivala s kognitivnim deficitom, dok istraživanje Nazzi i sur. (2003) uzrok tomu pronalaze u poteškoćama govorne percepcije. Rječnički brzac u djece s WS-om nije povezan s kategorizacijom koja označava usvajanje semantičkih reprezentacija. Sve to upućuje na manje oslanjanje na semantiku pri usvajanju rječnika kod djece s WS-om (Thomas i sur., 2001).

Ispitujući receptivni rječnik djece s WS-om, Temple, Almazan i Sherwood (2002) zaključili su da, kada je mentalna dob usporedna mjera između djece s WS-om i djece urednoga razvoja, postignuća na receptivnome rječniku nešto su veća kod djece s WS-om. Međutim poteškoće u receptivnom rječniku postaju izrazito uočljive kada zadaci uključuju mnogostrukе semantičke distraktore. Slično pronalaze Clahsen, Ring i Temple (2004). Naime pri rješavanju zadataka receptivnoga rječnika, za što je dovoljno samo semantičko znanje, kada distraktori nisu blisko povezani sa zadanim pojmom, djeca s WS-om postižu značajno bolje rezultate od djece urednoga razvoja iste mentalne dobi. Međutim kada pronalaženje značenja riječi zahtijeva istančanije semantičko znanje, a distraktori su iz iste semantičke kategorije, njihovi su rezultati daleko lošiji od rezultata djece iste mentalne dobi.

Ispitivanje provedeno u mađarskome jeziku pokazuje da su djeca s Williamsovim sindromom na zadacima imenovanja značajno lošija od svojih vršnjaka urednoga razvoja, ali čak i od djece urednoga razvoja iste jezične dobi (Lukács, 2003). Imenovanje pojmova u ove djece zaostaje za njihovom razinom receptivnog rječnika. Na zadacima imenovanja, osobe s Williamsovim sindromom postižu rezultate slične rezultatima ispitanika urednoga razvoja iste mentalne dobi (Ypsilanti i sur., 2006).

Velik se broj istraživanja temeljio na uspoređivanju jezika djece s WS-om i djece s Downovim sindromom kao također genetskoga poremećaja s posljedicom sniženih intelektualnih sposobnosti (Ypsilanti i sur., 2006; Vicari i sur., 2004; Paterson, 2000; Bellugi i sur., 2000). Zanimljivo je da, iako u ranome jezičnome razdoblju i djeca s WS-om i djeca s Downovim sindromom pokazuju kašnjenje u jezičnome razvoju, ipak s porastom kronološke dobi djeca s WS-om brže napreduju u razvoju. To se brže napredovanje u djece s WS-om potvrđuje i u jezičnim usporedbama između odraslih s WS-om i

---

odraslih s Downovim sindromom, gdje su dobiveni značajno bolji rezultati u osoba s WS-om (Paterson, 2000).

Kada se leksički razvoj promatra u odnosu na druge jezične sastavnice, onda je on, uz pragmatiku, jedna od razvijenijih sastavnica u jeziku osoba s WS-om. Vrlo često se u opisima jezičnih obilježja WS-a navodi bogat rječnik u kojem su zastupljene i neobične riječi niske pojavnosti u govoru. Pretpostavlja se da je dobar razvoj rječnika kod osoba s WS-om posljedica dobrog slušnoga, odnosno fonološkoga pamćenja, a ne semantike (Grant i sur., 1997).

CILJ ISPITIVANJA

Glavni je cilj ovoga rada bio ispitati receptivni rječnik te utvrditi napredovanje u leksičkome razvoju djevojčice s Williamsovim sindromom.

U odnosu na postavljeni cilj, određena je pretpostavka prema kojoj će postignuća djevojčice s WS-om u receptivnome rječniku u svim ispitnim vremenskim točkama biti ispod razine postignuća djece urednoga razvoja iste kronološke dobi.

METODE RADA

Uzorak

S obzirom da je u Hrvatskoj zabilježeno tek desetak djece i osoba s Williamsovim sindromom, teško je prikupiti uzorak od nekoliko ispitanika koji bi bili izjednačeni barem prema jednom kriteriju, primjerice prema kronološkoj ili mentalnoj dobi. Iz tog se razloga ovo ispitivanje temelji na studiji slučaja, odnosno na praćenju jezičnoga razvoja jedne djevojčice s dijagnostificiranim Williamsovim sindromom.

Djevojčica je rođena u četrdesetom tjednu trudnoće u lipnju 1996. kao prvo dijete u obitelji. Trudnoća i porod bili su uredni (Apgar 10/10). Prvu neobičnost u razvoju djevojčice uočio je pedijatar u drugoj godini djetetova života, kada je upućena na genetsku analizu. FISH analizom periferne krvi (pomoću DNA metode specifične za Williamsov sindrom) u svibnju 1999. u Kliničkom bolničkom centru Zagreb utvrđen je normalni ženski kariotip i mikrodelecija na sedmom kromosomu (regija 7q11.2 ELN). U ispitanim je stanicama bio prisutan signal na jednom od kromosoma 7 te je ovim ispitivanjem dokazana delecija lokusa i postavljena dijagnoza Williamsova sindroma. Ponovljena FISH analiza 2004. u Klinici za dječje bolesti potvrdila je prvotnu dijagnozu.

Radi bolje preglednosti, u tablici 1 sažeto su prikazani osnovni podaci iz različitih nalaza o razvoju djevojčice te poteškoće koju se zabilježene.

Tablica 1. Sažeti prikaz poteškoća u razvoju djevojčice s WS-om
Table 1. A short list of difficulties in the client with Williams syndrome

Nalaz	Osnovni podaci
logopedski	<ul style="list-style-type: none"> – kašnjenje u usvajanju prve riječi, proizvodnji dvočlanih i višočlanih iskaza – zaostajanje u razumijevanju i proizvodnji – poteškoće u pisanju i čitanju
psihološki	<ul style="list-style-type: none"> – poteškoće u održavanju pažnje i koncentracije – emocionalna nestabilnost – niska tolerancija na frustraciju – hiperaktivno ponašanje – neverbalni IQ na donjoj granici granične inteligencije
neuropedijatrijski	– usporen psihomotorni i somatski razvoj
kardiološki	– stenoza pulmonalne valvule i stenoza supravulvarne aorte
oftamološki	– strabizam

Kao što je navedeno u tablici 1, djevojčica ima većinu obilježja koja definiraju kliničku sliku WS-a. Osim poteškoća u usvajanju jezika i govora te smanjenih neverbalnih sposobnosti, kod djevojčice su zabilježeni i srčani problemi, problemi vida, kao i poteškoće u motoričkome i senzoričkome razvoju.

Djevojčica je u vrijeme započinjanja jezičnoga praćenja polazila treći razred osnovne škole. Obrazovanje je započela u osmoj godini života i to prema prilagođenome programu u redovnoj školi.

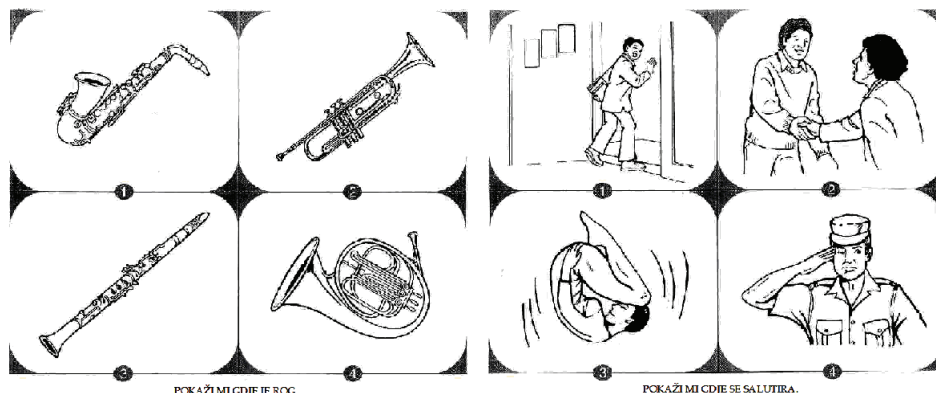
Istraživački materijal

Za procjenjivanje receptivnoga rječnika kod sudionice s Williamsovim sindromom upotrijebljen je Peabody slikovni test rječnika (PPVT-III-HR; Dunn i sur., 2009). Hrvatska inačica ovoga testa nastala je na temelju izvornika Peabody Picture Vocabulary Test (Dunn i Dunn, 1997), ali je test jezično i kulturološki prilagođen za hrvatski jezik (o postupku prilagođavanja PPVT-III-HR-a vidi više Mustapić i Hržica, 2006; Hržica i Mustapić, 2005). PPVT-III-HR standardizirani je test kojim se procjenjuje razumijevanje riječi u govornika hrvatskoga jezika u dobi od 2;6 do 90;00 i više godina. Test je standardiziran na nacionalnoj razini, na stratificiranom uzorku od 1 710 osoba.

Test sadrži četiri zadatka za uvježbavanje i 204 zadatka grupiranih u 17 nizova s po 12 ispitnih riječi. Nizovi riječi poredani su od lakših riječi prema težima. Svaki se zadatak sastoji od četiri crno-bijele ilustracije, smještene na stranici nazvanoj slikovni predložak (vidi sl. 1). Zadatak je sudionika da odabere sliku koja najbolje prikazuje značenje ispitne riječi koju joj je ispitivač usmeno izrekao. Ispituju se imenice, glagoli i pridjevi. Vrijeme ispitivanja traje u prosjeku 11 minuta jer većina osoba odgovara u prosjeku na pet nizova, ili 60

riječi, prikladne težine. Veći dio bodovanja, koje je brzo i objektivno, može se obaviti prilikom primjene samoga testa (Dunn i sur., 2009).

Slika 1. Primjer dvaju slikovnih predložaka iz PPVT-III-HR-a (preuzeto iz Dunn i sur., 2009, Naklada Slap)

Figure 1. An example of two cartoons from PPVT-III-HR (reprinted from Dunn et al, 2009. Naklada Slap)

Slika 1 prikazuje dva slikovna predložka. Na prvome je predlošku prikazana tražena riječ (rog) u okruženju s još trima semantičkim distraktorima (saksofon, truba i klarinet). Na drugom predlošku tražena riječ (salutirati), okružena je dvama semantičkim distraktorima (pozdravljati mašući te pozdravljati rukujući se) te s jednim fonološkim distraktorom (salto).

Način ispitivanja i način obrade podataka

Zadatak je sudionice, djevojčice s WS-om, bio da između četiriju slika-riječi identificira riječ koju je ispitivač imenovao. Svaki niz odgovara određenoj kronološkoj dobi. Ispitivanje je započelo prvom riječi iz niza koja je odgovarala dobi sudionice. Taj se niz naziva početnim nizom. Ako na početnome nizu sudionik napravi više od jedne pogreške, ispitivanje se vraća unatrag, tj. na niz za mlađu dobnu skupinu, sve dok sudionik ne riješi cijeli niz s najviše jednom pogreškom. Ispitivanje prestaje na nizu u kojem sudionik ima osam ili više pogrešaka.

Oduzimanjem ukupnoga broja pogrešaka na svim ispitanim nizovima od posljednje ispitane riječi (tzv. završna riječ) dobiva se sirovi rezultat. Taj se rezultat može pretvarati u dobne normirane bodove: standardizirane vrijednosti, centile, stanine, ekvivalente normalne distribucije i dobne ekvivalente. Za te derivirane rezultate postoje i intervali pouzdanosti, unutar kojih se nalazi pravi rezultat.

Kako je jezični razvoj djevojčice praćen tijekom 18 mjeseci na većem broju jezičnih varijabli (imenovanje riječi, ponavljanje rečenica, tvorba množine, ispitivanje padežnih nastavaka, slaganje riječi u rečenice, semantička fluentnost itd.), bilo je potrebno primijeniti metodu kojom će se moći analizirati komponenta promjene. Iz tog je razloga odabrana INDIFF metoda (Momirović i Karman, 1982) koja je namijenjena upravo studijama slučaja, odnosno istraživanjima u kojima se sposobnosti jednoga ispitanika mjere u nekoliko vremenskih točaka. Pomoću ove metode iz vidljivih se promjena stvara prva, glavna komponenta i na taj način daje uvid u zajednički faktor promjene. Drugim riječima, upotrebom INDIFF metode mogu se analizirati razvojne promjene na manjem broju analiziranih varijabli u nekoliko vremenskih točaka. U ovome radu INDIFF metodom analizirana je samo varijabla receptivnoga rječnika u četirima vremenskim točkama, i to s 9 godina i 4 mjeseca (9;4), 9 godina i 10 mjeseci (9;10), 10 godina i 4 mjeseca (10;4) te 10 godina i 10 mjeseci (10;10).

REZULTATI I RASPRAVA

PPVT je često i široko primjenjivan test za procjenjivanje pasivnoga rječnika jer se u velikom broju istraživanja na različitim skupinama sudionika (djeci s posebnim jezičnim teškoćama, osobama s autizmom, dvojezičnim govornicima) potvrdio kao valjan i objektivni pokazatelj leksičkoga znanja (Bishop, 2008; Mawhood i sur., 2000; Wasik i Bond, 2001).

Do sada provedena ispitivanja na različitim testovima receptivnoga rječnika pokazala su da djeca s Williamsovim sindromom postižu relativno dobre rezultate (Temple i sur., 2002; Lukács, 2003; Clahsen i sur., 2004). S obzirom na to da nekoliko radova upućuje na podatak da su testovi koji se temelje na mnogostrukim distraktorima, a takav je i PPVT, najvjerodostojniji pokazatelji leksičkoga znanja, iz tog je razloga uzet PPVT-III-HR kako bi se procijenio receptivni rječnik, ali i utvrdilo napredovanje u leksičkome razvoju sudionice s WS-om.

Kao što je opisano u poglavlju Način ispitivanja i način obrade podataka, rezultat na PPVT-u izračuna se tako da se od posljednje ispitane riječi oduzme broj pogrešaka. Stoga drugi stupac u tablici 2 (rezultat) označava uspješnost sudionice na testu, odnosno broj riječi za koje je ponudila točne odgovore. Nakon toga, dobiveni rezultati u svakoj vremenskoj točki ispitivanja sudionice s WS-om konvertirani su u normirane vrijednosti: standardni rezultat (SR), standardnu devijaciju (SD) i dobni ekvivalent (DE).

Tablica 2. Uspješnost rješavanja PPVT-a za svaku ispitnu vremensku točku
Table 2. PPVT results at each of the four measurement points

Kronološka dob (KD)	Rezultat	Standardni rezultat (SR)	Standardna devijacija (SD)	Dobni ekvivalent (DE)
9;4	77	59	-2,75	5;1
9;10	96	66	-2,50	5;5
10;4	104	72	-2,00	5;9
10;10	114	80	-1,35	6;2

Analiza tablice 2 pokazuje da sudionica u svim kronološkim dobima značajno zaostaje za postignućima u receptivnome rječniku u odnosu na svoje kronološke vršnjake. Isti podatak dobiven je u nizu ispitivanja osoba s WS-om. Tako primjerice Semel i Rosner (2003) te Mervis i sur. (1999), transformiranjem rezultata osoba s WS-om na PPVT-u u dobne ekvivalente, uočavaju kako su njihova postignuća značajno bolja od njihove mentalne dobi, ali niža od kronološke. Ispitujući receptivni rječnik triju djevojčica i jednoga dječaka s Williamsovom sindromom, Temple, Almazan i Sherwood (2002) također potvrđuju njegovu dobru razvijenost u odnosu na mentalnu dob. Prosječna mentalna dob sudionika bila je 6;6 godina, dok je prosječna ekvivalentna dob receptivnog rječnika bila 8;6 godina. Podatci dobiveni u ovome ispitivanju, a u usporedbi s podacima iz drugi studija (Semel i Rosner, 2003; Temple i sur., 2002.), zapravo navode na važnost različitih zaključaka dobivenih uporabom različitih usporednih mjera. Naime kada se djeca s WS-om uspoređuju prema mjeri mentalne dobi s djecom urednoga razvoja, njihovo postignuće na leksičkoj varijabli značajno se ne razlikuje. Uzme li se mjera kronološke dobi, odnosno kada se djeca s WS-om uspoređuju sa svojim kronološkim vršnjacima, njihova su postignuća značajno lošija.

Nadalje, promotre li se rezultati iz tablice 2 vertikalno, odnosno razvojno, uočava se napredovanje s porastom kronološke dobi (s 9;4 vrijednost standardne devijacije iznosila je -2,75, a s 10;10 iznosila je -1,35) i to u vrijednosti od 1,4 standardne devijacije. Provedena INDIFF metoda (tabl. 3) pokazuje da je to napredovanje u leksičkome razvoju sudionice s WS-om s obzirom na početnu (n1 = 58) i završnu (n2 = 79) vremensku točku ispitivanja statistički značajno ($F(58, 79) = 93,84; p < 0,000$).

Tablica 3. Značajnost komponente promjene
Table 3. The significance of the difference component

	λ	F	n1	n2	p
Komponenta promjene	3,90	93,84	58	79	0,000

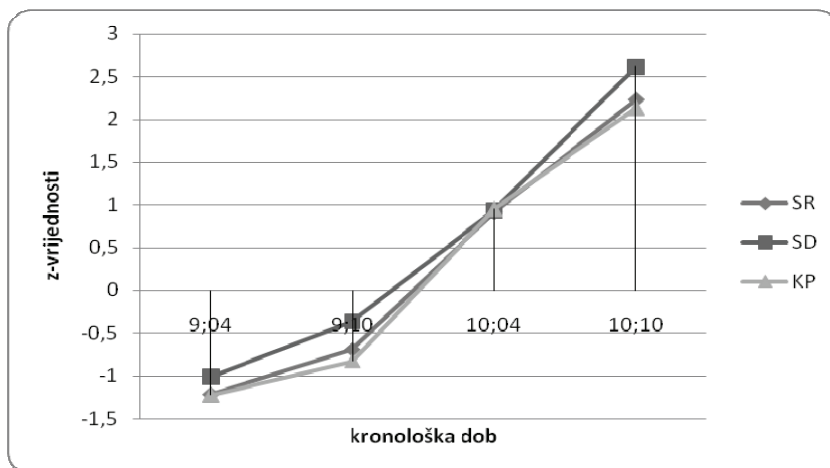
Ovaj podatak upućuje na statistički značajno napredovanje u receptivnome rječniku sudionice s WS-om. Dobiveni podatak u skladu je s nalazima koji upućuju na relativno bogat rječnik odraslih osoba s WS-om (Lukács, 2003; Plesa Skwerer i sur., 2005; Tager-Flusberg i sur., 2003). Naime kako sudionica s porastom dobi napreduje u svome rječniku, na taj se način upravo približava određenju da je leksikon izuzetno razvijenija sastavnica kod osoba s WS-om. Tako su primjerice Mervis i sur. (1999), u istraživanju u koje su uključili 123 osobe s Williamsovom sindromom između 4 i 49 godina, dobili podatak da je čak 42% odraslih sudionika s WS-om imalo rezultat PPVT-a unutar granica rezultata osoba urednoga jezičnog razvoja. Mervis i Becerra (2007) navode da se rječnik kod djece s WS-om počinje značajno razvijati i napredovati u školskome razdoblju.

Normirane vrijednosti iz tablice 2: standardni rezultat, standardna devijacija i dobní ekvivalent stavljeni su u korelaciju s komponentom promjene, odnosno testiralo se događa li se razvojno promjena u napredovanju u leksičkome razvoju kod sudionice s WS-om i, ako se događa, je li ona značajna.

Tablica 4. Matrica korelacije i komunaliteta komponente promjene
Table 4. Correlation matrix and the comuality of the difference component

PPVT	Korelacija s komponentom promjene	Komunaliteti komponente promjene
standardni rezultat	1,00	1,00
standardna devijacija	0,95	0,97
dobni ekvivalent	0,99	1,00

Vrijednosti su tih korelacija iznesene u tablici 4 iz koje se iščitava da je napredak u receptivnome leksičkome razvoju sudionice s Williamsovom sindromom u visokoj korelaciji s komponentom promjene što se očituje u visokoj vrijednosti te korelacije (vrijednosti su jednake ili blizu 1). Odnosno, komunalitet je između promatrane zavisne varijable, a to je receptivni rječnik, i nezavisne komponente promjene izuzetno visok. To znači da sudionica, iako zaostaje za postignućem u razumijevanju riječi u odnosu na svoje kronološke vršnjake, ipak pokazuje značajan napredak s porastom kronološke dobi. Navedeni opis jasno se zrcali u grafičkome prikazu u kojemu su uzete dvije normirane vrijednosti, standardni rezultat (SR) i standardna devijacija (SD), i postavljene u suodnos s komponentom promjene (KP); (vidi sl. 2). Samo z-vrijednosti u prvim dvjema vremenskim točkama ispitivanja padaju u donji, negativni dio distribucije.

Slika 2. Prikaz promjene na varijabli receptivnoga rječnika u ispitnim vremenskim točkama

Figure 2. Changes in receptive vocabulary at each measurement point

Da distraktori značajno umanjuju uspješnost na ispitivanju receptivnog rječnika, potvrđuju i Clahsen, Ring i Temple (2004) koji su ispitali receptivni rječnik sedmero djece s Williamsovom sindromom u dobi od 5;3 do 7;9 godina. Dobiveni rezultati pokazali su kako djeca s Williamsovom sindromom postižu bolje rezultate od djece urednoga jezičnoga razvoja samo ako prikazani distraktori u zadatku nisu previše fonološki ili posebice semantički slični. Problemi za osobe s WS-om nastaju kada distraktori potječu iz iste semantičke skupine, odnosno onda kada je za rješavanje zadataka potrebno istančanije semantičko znanje.

U svim četirima ispitivanjima PPVT-III-HR-a, sudionica je netočno odgovorila na ukupno 66 slikovnih predložaka. Pri tome se raspon pogrešaka nije značajno mijenjao (min = 28, max = 36, $\bar{x}$ = 31). Nasumice su odabrana i u tablici 5 prikazana četiri primjera pogrešaka iz triju skupina pogrešaka koje je sudionica učinila tijekom ispitivanja. Pogreške su odijeljene u tri skupine: semantičke, fonološke i ostale pogreške koje nisu ni u kakvoj vezi s traženom riječju.

Pogrešni odgovori u najvećem postotku (60%) pripadaju skupini semantičkih pogrešaka. Fonološke pogreške (9%), iako ih je bilo znatno manje, uzastopno su se prenosile, odnosno ponavljale u svim četirima ispitivanjima. Tako je primjerice na slikovnome predlošku na kojemu se tražio zupčanik, djevojčica stalno pokazivala zube, umjesto salutirati pokazivala je salto, umjesto brusiti odabirala je bušiti. Iste se pogreške, semantičke i fonološke, vrlo često javljaju i kod djece urednoga jezičnoga razvoja, ali je važno naglasiti da broj pogrešaka s porastom kronološke dobi u toj skupini opada.

Tablica 5. Prikaz nekih semantičkih, fonoloških i ostalih pogrešaka tijekom rješavanja PPVT-III-HR-a kod djevojčice s WS-om

Table 5. Some of the semantic, phonologica and other errors made during the completion of PPVT-III-HR in the client with Williams syndrome

POGREŠKE					
semantičke		fonološke		ostale	
<i>tražena riječ</i>	<i>odabir</i>	<i>tražena riječ</i>	<i>odabir</i>	<i>tražena riječ</i>	<i>odabir</i>
koza	ovca	zupčanik	zubi	rahlo	šalica
trokut	kvadrat	pletter	pletenje	namotaj	štap
splav	čamac	salutirati	salto	uniforma	crtati
gležanj	koljeno	brusiti	bušiti	tropsko	obronci

Ponekad je sudionica s WS-om kao odgovor odabirala sliku koja ni fonološki ni semantički nije slična traženoj riječi. Takve pogreške u ovome radu nazvane su ostale pogreške, a proizvela ih je 31%. Ostale pogreške inače su najmalobrojnije u djece urednoga jezičnoga razvoja. Čini se da djeca urednoga razvoja pri nemogućnosti pružanja točnoga odgovora pokušavaju dati odgovor koji je utemeljen na nekom načelu, primjerice fonološkome ili semantičkome, što upućuje na dobru umreženost riječi i funkcionalan način leksičke obrade.

Nadalje, usprkos podrobnoj analizi svih četiriju slika na slikovnome predlošku, provođenju postupaka usporedbe i eliminacije, ipak su ponekad djeca urednoga jezičnoga razvoja odgovarala da ne znaju traženu riječ. Neodgovaranje kod djece urednoga jezičnoga razvoja umanjuje broj svih vrsta pogrešaka, a najviše iz skupine ostalih pogrešaka. Međutim takvo odgovaranje, odnosno neodgovaranje, nije zabilježeno kod djevojčice s WS-om. Mogućnost davanja odgovora *ne znam* pruža se svakom sudioniku na početku ispitivanja u sklopu uputa koje mu se daju prije provedbe ispitivanja. Svi ovi podaci upućuju na to da djevojčica s WS-om ne preispituje vlastito jezično znanje.

ZAKLJUČAK

Iako je Williamsov sindrom u središtu istraživanja više od 40 godina, ipak su prikupljeni podatci često oprečni. Rijetka pojavnost ovoga poremećaja, iz čega proizlaze poteškoće oblikovanja većega uzorka ispitanika te njihovo ujednačavanje prema jednom kriteriju ili više njih, otežava opisivanje jezičnoga razvoja ove skupine ispitanika. Posljedično tome, onemogućava se i tumačenje jezičnoga razvoja u odnosu na ostale kognitivne sposobnosti.

Provedeno ispitivanje na temelju studije slučaja potvrđuje podatke drugih istraživanja da, usprkos relativno visokoj razini receptivnog rječnika, djeca s WS-om rijetko kada dostižu razinu razumijevanja kakva je kod djece urednoga jezičnoga razvoja iste kronološke dobi. Naime dobiveni rezultati ovoga

istraživanja u procjenjivanju receptivnoga rječnika sudionice s WS-om upućuju na značajno zaostajanje u razumijevanju riječi u odnosu na postignuća djece urednoga jezičnoga razvoja. S druge pak strane, promotre li se dobiveni rezultati s obzirom na dob sudionice, uočava se evidentan napredak s porastom kronološke dobi. Zaključuje se kako se receptivni rječnik sudionice s WS-om razvija sporije u odnosu na djecu urednog razvoja, ali se to zaostajanje ipak umanjuje s porastom kronološke dobi.

Kako literatura navodi, leksički je razvoj, iako zaostaje, relativno dobro razvijen kod djece s WS-om, posebice usporedi li se s razvojem ostalih jezičnih sastavnica. Međutim navedena činjenica više odgovara leksičkome profilu odraslih osoba s WS-om. Analizira li se leksički razvoj djece s WS-om, svakako ga određuju na primjer kašnjenje u pojavi prve riječi i imenovanju pojmova, nerazumijevanje svakodnevnih i u govoru učestalih riječi. Ovo obvezatno treba uzeti u obzir jer uopćena klinička slika jezične sposobnosti odraslih osoba s WS-om može navesti na zaključak kako je intervencija logopeda nepotrebna, što svakako nije točno.

I na kraju, važno je naglasiti da PPVT-III-HR, zahvaljujući svojoj strukturi, pruža i više podataka od samoga podatka o semantičkome znanju sudionika ispitivanja. Neizravno se iz podataka mogu iščitati podatci o načinu na koji sudionik manipulira svojim leksičkim znanjem, kako rješava problem distraktora i na temelju čega donosi odluku o konačnome odgovoru. Na taj se način tema jezičnoga razvoja nadopunjuje podacima o kognitivnim procesima kao podupiračima i pratiteljima jezične obrade.

REFERENCIJE

- Bayés, M., Mgado, L. F., Rivera, N., Flores, R., Juado, L. A. P.** (2003). Mutational Mechanisms of Williams – Beuren Syndrome Deletions. *American Journal of Human Genetic* **73**, 131–151.
- Bellugi, U., Wang, P., Jernigan, T. L.** (1994). Williams syndrome: An unusual neuropsychological profile. U Broman S. H., J. Graham (ur.), *Atypical Cognitive Deficits in Developmental Disorders: Implication for brain function*, 23–56. Hillsdale, NJ: LEA.
- Bellugi, U., Wang, P.** (1996). *Brain and Cognition. Encyclopedia of Neuroscience*. Amsterdam: Elsevier Science Publishers.
- Bellugi, U., Lichtenstein, L., Jones, W., Lai, Z.** (2000). The neurocognitive profile of Williams syndrome: a complex pattern of strengths and weakness. *Journal of Cognitive Neuroscience* **12**, 1, 7–29.
- Beuren, A. J., Apitz, J., Harmjanz, D.** (1962). Supravalvular aortic stenosis in association with mental retardation and a certain facial appearance. *Circulation* **26**, 1235–1240.
- Bishop, D. V. M.** (2008). Comprehension in Developmental Language Disorders. *Developmental Medicine & Child Neurology* **21**, 2, 225–238.

- Black, J. A., Bonham-Carter, R. E.** (1963). Association between aortic stenosis and facies of severe infantile hypercalcemia. *Lancet* **2**, 745–748.
- Böhning, M., Starke, F., Weissenborn, J.** (2004). Fast mapping in Williams syndrome. U Bartke, S., Siegmüller, J. (ur.). *Williams syndrome across Languages*, 143–161. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Clahsen, H., Ring, M., Temple, C.** (2004). Lexical and morphological skills in English – speaking children with Williams syndrome. U Bartke, S., Siegmüller, J. (ur.). *Williams syndrome across Languages*, 221–244. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Dunn, L. M., Dunn, L. C.** (1997). *PPVT- III: Peabody Picture Vocabulary Test – Third Edition*. Circle Pines, MN: American Guidance Service.
- Dunn, L. M., Dunn, L. C., Kovačević, M., Padovan, N., Hržica, G., Kuvač Kraljević, J., Mustapić, M., Dobravac, G., Palmović, M.** (2009). *Peabody slikovni test rječnik PPVT – III – HR*. Zagreb-Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Gillberg, C., Rasmussen, P.** (1994). Brief Report: Four Histories and a Literature Review of Williams Syndrome and Autistic Behavior. *Journal of Autism and Developmental Disorders* **24**, 3, 381–393.
- Grant, J., Karmiloff-Smith, A., Gatheroce, S. A., Paterson, S., Howlin, P., Davies, M., Udwin, O.** (1997). Phonological short-term memory and its relationship to language in Williams syndrome. *Cognitive Neuropsychiatry* **2**, 81–99.
- Howlin, P., Udwin, O.** (2006). Outcome in adult life for people with Williams syndrome – results from a survey of 239 families. *Journal of Intellectual Disability Research* **50**, 2, 151–160.
- Hržica, G., Mustapić, M.** (2005). Pasivni rječnik kao pokazatelj jezičnoga znanja. *Zbornik radova Društva za primijenjenu lingvistiku (HDPL): Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike* (ur. J. Granić), 321–333.
- Levy, Y., Hermon, S.** (2003). Morphological Abilities of Hebrew – Speaking Adolescents with Williams Syndrome. *Developmental Neuropsychology*, 23 (1,2), 59–83.
- Levy, Y., Smith, J., Tager-Flusberg, H.** (2003). Word reading and reading-related skills in adolescents With Williams syndrome. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* **44**, 4, 576–587.
- Lukács, A.** (2003). Language Abilities in Williams syndrome. *Unpublished doctoral dissertation*. Budapest: University of Budapest.
- Martin, N., Snodgrass, G., Cohen, R.** (1984). Idiopathic infantile hypercalcemia – A continuing enigma. *Archives of Diseases in Childhood* **59**, 605–613.
- Mawhood, L., Howlin, P., Rutter, M.** (2000). Autism and Developmental Receptive Language Disorder – a Comparative Follow-up in Early Adult
-

-
- Life. I: Cognitive and Language Outcomes. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* **41**, 5, 547–559.
- Mervis, C. B., Morris, C. A., Bertrand, J.** (1999). Williams syndrome: Findings from an integrated program of research. U Tager-Flusberg H (ur.), *Neurodevelopmental disorders*. Cambridge, 65–110. MA: MIT Press.
- Mervis, C. B., Robinson, B. F., Rowe, M. L., Becerra, A. M., Klein-Tasman, B.** (2004). Relations between language and cognition in Williams syndrome. U Bartke, S., Siegmüller, J. (ur.), *Williams syndrome across Languages*, 63–92. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Mervis, C. B.** (2006). Language Abilities in Williams – Beuren Syndrome. U Morris, C. A., Lenhoff, H. M., Wang, P. P. (ur.), *Williams – Beuren Syndrome: Research, Evaluation and Treatment*, 159–206. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Mervis, C. B., Becerra, A. M.** (2007). Language and Communicative Development in Williams Syndrome. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews* **13**, 3–15.
- Momirović, K., Karman, Ž.** (1982). INDIFF-model, algoritam i program. *Kineziologija* **13**, 518.
- Mustapić, M., Hržica, G.** (2006). Kaže li se na hrvatskom hijena ili vuk? *Zbornik radova Dijete i jezik danas* (ur. I. Vodopija), 71–82. Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera.
- Nazzi, T., Paterson, S., Karmiloff-Smith, A.** (2003). Early Word Segmentation by Infants and Toddlers With Williams Syndrome. *Infancy* **4**, 2, 251–271.
- Paterson, S.** (2000). Language and number in Down syndrome: The complex developmental trajectory from infancy to adulthood. *Down syndrome information network* **7**, 2, 79–86.
- Petković, I.** (2004). Molekularna citogenetika u dijagnostici mikrodelecijskih sindroma. *Paediatr Croat* **48**, 1, 143–149.
- Plesa Skwerer, D., Faja, S., Schofield, C., Verbalis, A., Tager-Flusberg, H.** (2005). Perceiving Facial and Vocal Expression of Emotion in Williams Syndrome. *American Journal on Mental Retardation* **110**, 1–26.
- Scerif, G., Cornish, K., Wilding, J., Driver, J., Karmiloff-Smith, A.** (2004). Visual search in typically developing toddlers and toddlers with Fragile X or Williams syndrome. *Developmental Science*, 7(1), 116–130.
- Semel, E., Rosner, S. R.** (2003). *Understanding Williams Syndrome: Behavioral Patterns and Interventions*. Hilldale, NY: Lawrence Erlbaum Associates.
- Siegmüller, J., Bartke, S.** (2004). Williams syndrome from a clinical perspective. U Bartke, S., Siegmüller, J. (ur.). *Williams syndrome across Languages*, 9–37. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
-

- Tager-Flusberg, H., Plesa Skwerer, D., Faja, S., Joseph, R. M.** (2003). People with Williams syndrome process faces holistically. *Cognition* **89**, 11–24.
- Temple, C. M., Almazan, M., Sherwood, S.** (2002). Lexical skills in Williams syndrome: a cognitive neuropsychological analysis. *Journal of Neurolinguistics* **15**, 463–495.
- Thomas, M. S. C., Grant, J., Barham, Z., Gsodl, M., Laing, E., Lakusta, L., Tyler, L. K. T., Grice, S., Paterson, S., Karmiloff-Smith, A.** (2001). Past tense formation in Williams syndrome. *Language and Cognitive Processes* **16**, 143–176.
- Torniero, C., dalla Bernardina, B., Novara, F., Vetro, A., Ricca, I., Darra, F., Pramparo, T., Guerrini, R., Zuffardi, O.** (2007). Cortical dysplasia of the left temporal lobe might explain severe expressive- language delay in patients with duplication of the William-Beuren locus. *European Journal of Human Genetics* **15**, 62–67.
- Vicari, S., Bates, E., Caselli, M. C., Pasquaeti, P., Gagliardi, C., Tonucci, F., Volterra, V.** (2004). Neuropsychological profile of Italians with Williams syndrome: An example of a dissociation between language and cognition? *Journal of International Neuropsychological Society* **10**, 862–876.
- Volterra, V., Capirci, O., Caselli, M. C., Vicari, S.** (2004). Language in preschool Italian children with Williams syndrome. U Bartke, S., Siegmüller, J. (ur.), *Williams syndrome across Languages*. 163–185. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Wasik, B. A., Bond, M. A.** (2001). Beyond the pages of a book: Interactive book reading and language development in preschool classroom. *Journal of Educational Psychology* **93**, 2, 243–250.
- Ypsilanti, A., Grouios, G., Zikouli, A., Hatzinikolaou, K.** (2006). Speed of naming in children with Williams and Down syndromes. *Journal of Intellectual ? Developmental Disability* **31**, 2, 87–94.
- Zukowski, A.** (2005). Knowledge of Constraints on Compounding in Children and Adolescents With Williams Syndrome. *Journal of Speech, Language and Hearing Research* **48**, 79–92.
-

Višnja Pranjić
Medical Nursery School, Zagreb
Croatia

Diana Arapović and Jelena Kuvač Kraljević
Faculty of Special Education and Rehabilitation, Zagreb
Croatia

RECEPTIVE VOCABULARY OF A GIRL WITH THE WILLIAMS SYNDROME

SUMMARY

The study is based on a case study of a girl with a rare genetic syndrome, the Williams-Beuren syndrome. Client's language development has been monitored for two years (from 9 until 11 years of age) on a number of variables. However, the aim of this study is to show the results for receptive vocabulary only and to determine whether it is improving with her chronological age. Receptive vocabulary is analysed at four time-points. The results show statistically significant improvements in lexical development, although at each time point the client lags behind her peers.

Key words: *Williams syndrome, language development, cognitive development, receptive vocabulary*

UDK 811.163.42'342.41
811.163.42'282(497.583)
Prethodno priopćenje

Joško Božanić, Anita Runjić-Stoilova i Marijana Tomelić Ćurlin
Filozofski fakultet, Split
Hrvatska

**SEMANTIČKA, STILISTIČKA I RETORIČKA FUNKCIJA /e/
U FACENDAMA OTOKA VISA**

SAŽETAK

Za komiški govor karakteristična je upotreba pojedinih glasnika bez leksičkog značenja. Najčešće je to glasnik /e/. U radu se na korpusu komiških facendi utvđuje samostalna pojavnost glasnika /e/ u trima pozicijama unutar rečenice, odnosno diskursa: u početnoj i središnjoj poziciji u rečenici te u ulozi samostalne rečenice. Opisuju se njegova semantička, stilistička i retorička funkcija. Osim toga, autori opisuju akustičku narav glasnika /e/ u tim trima pozicijama, točnije, opisuju trajanje, intenzitet, ukupan ton i njegovo kretanje, a na temelju tih karakteristika interpretiraju i njegovu ulogu u diskursu. Utvrđuju da je riječ o partikuli koja ima visoku frekventnost pojavljivanja u facendi kao narativnoj vrsti usmene književnosti otoka Visa. Također utvrđuju da ova partikula ima izrazitu retoričku vrijednost s obzirom na dijalošku narav facende koju karakterizira ispreplitanje pripovjedačkih pozicija.

Ključne riječi: *komiški govor, funkcija glasnika, akustička analiza, retorička funkcija partikula, čakavski govor, usmena književnost*

UVOD

Za komiški govor karakteristična je upotreba pojedinih glasnika koji nemaju određeno leksičko značenje. Najčešće je to /e/ kojim počinju mnoge rečenice u pripovjedačkoj govornoj praksi. Načinom izgovora toga glasnika govornik često unaprijed izražava svoj komentar o onome što kazuje. Njegova je pozicija u rečenici najčešće inicijalna, iako može biti i finalna. Ponekad se može umetnuti u rečenicu, a katkada stoji i zasebno. Umjesto /e/ može se upotrijebiti i drugi glasnik, npr. /a/ čija je pozicija isključivo inicijalna. On nema vezničku funkciju niti samostalno leksičko značenje. U radu će se prikazati samostalna pojavnost glasnika /e/ na korpusu komiških facendi i odredit će se koja je to vrsta riječi. Dok se ne definira njegova narav, govorit će se o glasniku /e/. Na pitanje što je *partikula* (*čestica*, *riječca*) u našim jezičnim priručnicima nema jednoznačna odgovora. Definicije koje u njima nalazimo pune su proturječnosti. Primjerice *Rječnik hrvatskoga jezika* Vladimira Anića uz natuknicu *čestica* navodi samo kraticu *gram*. (Anić, 2000:121). U natuknicama *partikula* i *riječca* poziva se na riječ *čestica* (Anić, 2000:734; 1008). Za natuknicu *e* daje nekoliko smjernica; *e* može biti (Anić, 2000:208): veznik (u zastarjelom jeziku književnosti), uzvik (za pojačavanje nekoga osjećaja: "E čuda..."; za dozivanje i pozdravljanje: "Ej...") te čestica (samostalna – u situaciji kada se netko nečega sjeti: "E! Zaboravio sam..."; a i u kombinaciji s drugim riječima: "E (da zbilja) nisam te ništa pitao..."). Budući da se u ovoj analizi ne radi o zastarjelom jeziku, prva je smjernica (/e/ može biti veznik) odbačena. Druga smjernica (/e/ kao uzvik) ima smisla, ali ne u primjerima komiških facendi. Za treću smjernicu (/e/ je čestica koja se javlja samostalno, ali i u kombinaciji s drugim riječima) nalazimo brojne primjere u komiškim facendama. U *Hrvatskoj gramatici* (Barić i sur., 1995) *čestice* (*riječce*, *partikule*) definiraju se kao "... riječi koje iskazuju stav govornika prema onome o čemu se govori, s obzirom na njegovo znanje, želje i osjećanja" (Pavešić, 1995:282). One služe za poricanje neke tvrdnje: *ne* (npr. "Ne razumijem zašto se ljutiš?"); za pitanje je li tvrdnja istinita: *li* (u neutralnom pitanju), *zar?* (kad se pita ne vjerujući u istinitost onoga što se pita, npr. "Je li vam hladno?"); da pojača tvrdnju ili poricanje: *da*, *jest*, *dabome*, *dakako*, *svakako*, *ne*, *nikako* (npr. "Da to je bilo tako. Jest, proljeće se vraća."); za izricanje nestrpljenja, želje, zadovoljstva: *bar*, *baš*, *čak*, *i jedva*, *još*, *ni*, *nit*, *opet*, *samo*, *tek*, *već* (npr. "Baš smo se lijepo odmorili. Putovao je čak u Kinu."); za izricanje ravnodušnosti, dopuštenja: *ma*, *makar*, *bilo*, *god* (npr. "Nije ga moglo zadovoljiti bilo što. Svake godine bi otputovali makar kamo."); za izricanje dojma o onome o čemu se govori ili svoje ocjene toga: *doista*, *gotovo*, *istina*, *možda*, *naravno*, *nekako*, *potpuno*, *sasvim*, *sigurno*, *skoro*, *vjerojatno*, *veoma*, *vrlo*, *zaista* (npr. "Pas je doista sličan vuku."). Autori gramatike u čestice uvrštavaju i poštalice, tj. riječi kojima se netko služi u jeziku bez potrebe (Anić, 2000:827). To se odnosi na riječi *ovaj*, *onaj*, *čuj*, *kaže*, *vele*... (Pavešić, 1995:282). Što se tiče *uzvika*, definiraju se kao "riječi (glas ili niz glasova) koji

nemaju značenje nego služe kao signali, kvačila u konkretnoj situaciji i za oponašanje zvukova" (Pavešić, 1995:283). Ova definicija donosi nejasnu formulaciju da uzvici nemaju značenje. Naime signal uvijek upućuje na nešto, on signalizira. Prema tomu, označavanje je uvijek povezano sa sadržajem, odnosno značenjem. Drugim riječima, ova definicija kaže da su signali jedinice iskaza koje nemaju značenje, što je besmisleno. Prema *Hrvatskoj gramatici* (Barić i sur., 1995), pojedinim uzvicima (*uh, oh, ih, ah*) upućuje se na različita emocionalna stanja i dojmove. Međutim oni ne upućuju na dojmove, nego su direktan izraz osjećaja i dojmova. Nadalje, uzvicima (*hej, ej, oj, de, hajde, na*) se vraća pozornost na zapovijed i nukanje. No oni ne vraćaju pozornost na zapovijed, nego imaju funkciju zapovjedi. Uzvici *mac, guc, pi-pi-pi, iš, pis* služe za obraćanje životinjama, dozivanje, tjeranje ili naređivanje (Pavešić, 1995:283). I ova je definicija dvojbena, jer kad kažemo *bjež!*, to je imperativ, a kad kažemo *mac!* – nije. Onomatopejskim uzvicima *pljus, krc, krah, bum, kvrc, hm, ts, mu, be* oponašaju se prirodni zvukovi, glasovi životinja i neartikulirani glasovi (Barić i sur., 1995). Usporedbom definicija iz ove gramatike, uočavaju se međusobna preklapanja. *Školska gramatika hrvatskoga jezika* (Ham, 2002) daje pojednostavljene definicije navedenih vrsta riječi. "Čestice su nepromjenjiva vrsta riječi kojom oblikujemo cijelu rečenicu ili dio rečenice", a "Uzvici su nepromjenjive riječi koje su izraz osjećaja ili raspoloženja" (Ham, 2002:103–104). Ove definicije pak nisu potpune ni jasne, jer u njima nema preciznijeg pojašnjenja što znači oblikovati rečenicu, odnosno čime je se može oblikovati. U *Gramatici hrvatskoga jezika* (Težak i Babić, 1992) stoji sljedeća formulacija: "Nepromjenjive riječi kojima se izražava neki osjećaj, raspoloženje, doziv ili zvuk u prirodi zovu se *uzvici*" (Težak i Babić, 1992:139). Oni se upotrebljavaju za izražavanje osjećaja i raspoloženja te za dozivanje i poticanje (npr. "Eeee javi se, eeee dođi..."). Prema ovoj bi definiciji glasnik /e/ bio uzvik. Ova gramatika *čestice* definira kao "riječi koje služe samo za oblikovanje ili preoblikovanje rečeničnog ustrojstva" (Težak i Babić, 1992:139). Ako oblikovanje, odnosno preoblikovanje rečeničnog ustrojstva znači i negiranje, /e/ bi, prema ovoj definiciji, moglo biti i čestica. U definiranju glasnika /e/ postavlja se i pitanje nije li ono u nekim slučajevima poštapalica. Vrljić u svojem radu *Poštapalice u hrvatskom jeziku* zaključuje da u mnogim jezicima, pa tako i u hrvatskom, poštapalica može biti i uporaba nekih glasnika i oblika radi smišljanja i oblikovanja temeljnih misli. Ponekad su to gotovo neartikulirani glasnici kao *a-a-a-a, o-o-o-o* koji znaju trajati i nekoliko trenutaka dok govornik razmišlja (Vrljić, 2007:61). Funkcija neartikuliranih glasova jest dakle popuniti verbalne praznine zbog domišljanja ili simuliranja dovršenosti izraza. Smatraju se paragogovornim jedinicama. I definicije poštapalica u priručnicima su proturječne. U Raguževoj gramatici (Raguž, 1999:277) i *Hrvatskoj gramatici* (Barić i sur., 1995:282) poštapalice su uvrštene u čestice, dok ih Akademijina *Gramatika* ubraja u uzvike "jer obično izražavaju osjećajno raspoloženje ili govoriteljjev odnos prema govoru..." (Babić, 1991:741).

Zbog pripadnosti govora otoka Visa hrvatskoj čakavštini, potrebno se nakratko dotaknuti i dijalektne građe, odnosno pojedinih dijalektnih rječnika te vidjeti kako je u njima opisan glasnik /e/. Za natuknicu /e/ pojedini dijalektni rječnici donose različite potvrde. U *Rječniku govora otoka Vrgade /e/* se smatra uzvikom sa sljedećim smjericama: [ê] za zazivanje, dozivanje i odzivanje (npr. "Kù ćete vī dvê, ê!") te [ê] za potvrđivanje (Jurišić, 1973:54). *Rječnik govora mjesta Sali* ima nešto prošireno pojašnjenje za natuknicu /e/: [è] može biti usklik iznenađenja (npr. "E, a nu, da je prija bilo znati."); [ê] može biti skraćeno od *hej* ili *ej* (npr. "E, di ćete.") ili je upitna čestica (npr. "E, ka bin zna...") (Piasevoli, 1993:78). Od neprocjenjive je važnosti upravo za ovaj rad *Libar Viškiga Jazika* koji na početku knjige i kaže: "Vi libar je nōjvažniji dōg ođoj za vīšku kultūrū." (Roki Fortunato, 1997:V). U njoj piše: [è] s kraticom *adv.* (*adverbium*) u značenju potvrdne riječe: *jest, da* (npr. "Cà ti to vidiš?" – "E!"); [ê] s kraticom *excl.* (*exclamatio*) u značenju uzvika kojim se pozdravlja u susretu kao znak neformalnog, prijateljskog ophođenja; /e/ kao retorički glasnik s funkcijom ritmiziranja izraza, odnosno izražavanja nijansi govornikove emotivnosti (npr. "E ūdri današ, ūdri šūtra, e bōgami šmo ga dovaršili.") (Roki Fortunato, 1997:100). I *Rječnik rivanjskoga govora* donosi više uputa. Uz natuknicu /e/ stoji kratica *interjek.* (interjekcija) te daljnje pojašnjenje: za iskazivanje potvrđivanja – *da, jest, tako je* (npr. "È, nēgo štō."); za zazivanje i odazivanje (npr. "È vuōde san, sad ću duōći."); za iskazivanje iznenađenja (npr. "È, è, vīdi, vīdi, dōša je naš mladīć!") (Radulić, 2002:88). Šimunović nadalje u svojem *Rječniku bračkih čakavskih govora* navodi: [è] interj (interjekcija/usklik): uzvik za čuđenje (npr. "E ča tō činīš?"); [ê] interj *he* (npr. "E, dojdīte dōma!"); [ê] interj *ah* ("E, da je mēni pokōjan otāc žīv."); [ê] interj *da* (npr. "A si bī u skūli? E bī san.") (Šimunović, 2006:135). Budući da je dijalekatska čakavska leksička građa golema, nije bilo moguće navesti sve ostvaraje glasnika /e/. Zato je ovo razmatranje uzelo u obzir samo neka ostvarenja čakavske leksikografije. Na temelju navedenoga, lako se da naslutiti, odnosno potvrditi, šarolikost izražajnih mogućnosti glasnika /e/.

PROBLEM, CILJ I PRETPOSTAVKA ISTRAŽIVANJA

U komiškom govoru glasnik /e/ javlja se na različitim mjestima u rečenici i diskursu i s različitim značenjima. Na primjerima pronađenim u komiškim facendama autori će pokušati definirati /e/ kao partikulu, uzvik ili treću vrstu riječi. Nadalje, odredit će se semantička, stilistička i retorička funkcija glasnika /e/ u rečenici i diskursu. Pretpostavka jest da /e/ funkcionira na svim tim razinama. Glasnik /e/ bit će opisan i akustički. Točnije, na temelju trajanja, intenziteta, ukupnog tona i kretanja tona pokušat će se odrediti razlike u njegovoj pojavnosti u različitim pozicijama u rečenici i diskursu: početnoj, središnjoj i samostalnoj. Pretpostavka jest da postoje razlike u akustičkim parametrima s obzirom na poziciju glasnika /e/ u rečenici, a možda ih ima i s obzirom na njegovu funkciju u rečenici.

METODOLOGIJA

Iz zbornika četrdeset komiških facendi (Božanić, 1992) izdvojene su rečenice u kojima se javlja glasnik /e/. Javlja se na početku i u sredini iskaza te kao samostalna jedinica, pa su primjeri tako i grupirani. Glasnik /e/ ne pojavljuje se podjednako u navedenim pozicijama. Najčešći je u početnoj poziciji. Pronađeno je oko dvjesto primjera, no tablica 1 donosi ih samo pedesetak. Primjeri glasnika /e/ u početnoj poziciji označeni su brojem pojavljivanja i grafemom *a*. Dvadesetak primjera za središnju poziciju označeno je brojevima i grafemom *b*. Najmanje je primjera pronadeno za /e/ kao samostalnu rečenicu. Izdvojeno ih je tek deset te su označeni brojem i grafemom *c*. Uz svaki primjer naveden je izvor, odnosno facenda u kojoj je pronadeno. Iz svake kategorije (a, b, c) izdvojeno je deset primjera, koje je izgovorio Joško Božanić, izvorni govornik komiškoga govora. Građa je snimljena na minidisk te je prebačena u računalo. U programu *Cool Edit* iz šire snimke izrezane su situacije koje su predmet istraživanja. Isječki izgovorenog /e/ u početnoj, središnjoj i samostalnoj poziciji prebačeni su u program *Praat* u kojem su i akustički obrađeni. Izračunati su trajanje, intenzitet, ukupan ton i kretanje tona za svaki izgovoreni glasnik /e/ u navedenim pozicijama.

Situacije su ispisane u tablici 1.

Tablica 1. Popis situacija s glasnikom /e/ u komiškim facendama na raznim mjestima u rečenici, odnosno diskursu: početnoj (PP) i središnjoj (SP) poziciji u rečenici te kad se javlja kao samostalna rečenica (SR)

Table 1. A list of different positions of the sound /e/ within a sentence or a discourse in Komiža facendas: sentence initially (PP), sentence medially (SP) as well as an independent sentence (SR)

PP	I sal kal je Visković tu sinjol, otu Okjucinu, velike cesmine, isal un u Polu i oparćol se za organizirat posol, za pocet sić ote cesmine. E (1a) ma pri je vajalo ugrodit kulu. <i>VISKOVIĆ GRODI OKJUCINU</i> , 7
SP	A maska, e (1b) maska, posli nikega vrimenta vrotila se na brud. Gleda je oti Visković. <i>VISKOVIĆ GRODI OKJUCINU</i> , 14
SR	– A burba Sibe, a ca von je tu? – Da ca mi je, oli ne vidite? Napucil son se usenok? – Napucili ste se usenok? – E (1c). <i>USENCI IZ SALAMANDRIJE</i> , 3
PP	Toti je jedon skojeć Kamik, ma ni pedeset metrih ol kraja defora Purta ol Okjucine. E (2a), govore oni jedon is drugin da je tu pametno jerbo da maska neće priplivot do kraja, a tamo na Kamik je misih, gusćericih, imo ol cega zivit. <i>MASKA LUPESKA</i> , 2

SP	Otubra, e (2b), desetega? <i>JEBEN TI I MIH I MAST!, 1</i>
SR	Bil son mu rekal nose godišće da ću mu ga uzeć jerbo me jedonput ni til primit nutra pri dazjen pok son se bil do gole kože ismocil. E (2c). – Uh – uzdisse un – uh – a jo! <i>JEBEN TI I MIH I MAST!, 5</i>
PP	E (3a1) side oni sutradon za stolen – obidvaju i dogovoraju se ca će is otun maskun. Kako destrigat masku? Ni masku lako ubit, govori jedon, jerbo da maska imo devet zivotih. E (3a2), ali vajo se netat ote maske lupeske. A kako? <i>MASKA LUPESKA, 5</i>
SP	– Rejina, ben ti karst, mucil! – Tarci un put Luke i ona put Luke, e (3b), boga ti, sve doli do smarske. <i>JEBEN TI I MIH I MAST!, 6</i>
SR	– Napucili ste se usenok? – E (3c). Ma gori su Vlasi bili na Salamandriju, gori su Vlasi lavurali i spoli, a jo son toti sel za se malo olmorit i napucil son se usenok. <i>USENCI IZ SALAMANDRIJE, 3</i>
PP	– A hoće ona izgorit oli neće, tu je njezin posol. – E (4a) ova ti je pametna! Vajo njun napravit samor ol slame i uzeć slamu. – Olma su svi konfermali da je tu nojpametnije za se netat ote maske lupeske. <i>MASKA LUPESKA, 5</i>
SP	I un okrenil se i zaletil se i pogodil dreto noson u kantun ol Svetega Antunija. A ovi su culi di je ucinil uuu, e (4b) zabolilo ga je. <i>DVI SLONE AFRIKE ZA OBID, 2</i>
SR	I tako jedon napel ploču, a došla Čarna Karuzina. I vidi ona rep ol kosića ispol ploče. Viri ispol ploče rep. E (4c). <i>OBLETIL KOSIĆ – OBLETILO GOVNO, 2</i>
PP	Misec na nebo sjo, a vitra još i veće. Ca ćemo sal? A ni druge, vajo puć kolo skoja u Mezuporat u bonacu. E (5a) voze oni, voze, a veliku more iskopalo. <i>LUNA MANJA TUTO, 3</i>
SP	Nimomo mi co prodat, e (5b), jerbo son jo spol kako vi. Puj vidi namo u konobu pok ćes vidit – puna ligna spartih. <i>DVI SLONE AFRIKE ZA OBID, 6</i>
SR	– Oto me olma! – Sal kal je vidil Bulodu, kal je vidil da mu je toti borba, olma je vidil da su skeci. Znos, e (5c). <i>NARODNA MILICIJA TRAŽI LUKU SKULORA, 10</i>
SP	Sal znos, jo od one brive, razumis, od one brive... e (6b), bit će visoko... gustirna je kako vi zid visoka, a kupina, benti neću go... ma znos koju, veće nego gustirna, a jo onun bramun puf glovun, dunglovun, kako dupin za sardelun, u kupinu doli soto. <i>VITAR OLNIL KENJU, 5</i>

SR	I posli godišće don poceli su oni opet govorit, pomirili se. A otac je bil dobavit jelnega jeza neka mu cuvo mrize. Racuno un, kal Kota ne tarpi maske, da se ne bi opet isvadil iz zenun, vajo dobavit jeza. E (6c). <i>MASKA I JEZ POSVADILI MUZA I ZENU, 4</i>
SR	– A burba Sibe, a ca von je tu? – Da ca mi je, oli ne vidite? Napucil son se usenok? – Napucili ste se usenok? – E (6c1). – A di tu? <i>USENCI IZ SALAMANDRIJE, 2</i>
PP	– A jimon, jimon dvo pora storih mudanot. – E, (7a) infasol je Dundota tin mudontima. <i>DUNDO I LIKOR OL KOSĆIC, 6</i>
SP	– A ne, sjor dotur, mi tu ne deperomo, nimomo mi tega, a znote ca je tezosko kuća, e (7b), a mi nismo impjegoti. Je tako? – A je kogod ol susidih jimo lopis? – Ku bi tu mogal jimat? <i>RECETA, 5</i>
SR	Sve se je naziról na one divnjice iz Dragodida, ma ni znól nocina kako bi do njih dusal. Kal bi hodil iz buska, bil bi se iz dajega nakantol neka ga ote divnjice cuju u Dragodid. E (7c). A jelnu je uvik spominjol. <i>JUBOV ZA SUMICU, 2</i>
PP	E (8a), tamo smo u Medvidinu nastonjeni na Molu Palagruzu. A sterali smo mrize gori, na Popino ca se zove. Uz jedon brig se dvine. Gore se steru mrize, gori je steralo, gori je tramida toliko. Grubo se je dvizot is mrizami. U trojicu smo nosili cetiri budela mokro. Mola ća. <i>FOLKIMA, 2</i>
SP	Tako niku vrime, e (8b), ma poceli su se oni vroćat. Nikur ne nosi lopis. – Ca ćemo sal? – misli se likor. <i>RECETA, 7</i>
SR	Nakon osan don, kal se je vapor vrotil, vroćo se i Šime i nosi binu kruha. – A di si bil? – pito ga otac. – U Trešt. – A ca si hodil u Trešt? – Kupit kruha! – A koko si kupil? – Kilo, koko si mi i rekal. – U Trešt? – E (8c). <i>U TREŠT PO KRUH, 7</i>

PP	– Ala, homo! – a sutra imomo za portit pul Komize, sutra. E (9a), ujutro rano, rano portit u rasvanuće. <i>FOLKIMA, 3</i> E (9a1), utekal Jere kako vul ispol maca. <i>U KUPOVINU IS FONTON OL SPODIH, 10</i>
SP	A tucu ga, e (9b1) hrusta, e (9b2) mena, e (9b3) mena, e (9b4) mena, e (9b5) ma ujedonput Jere njin se izmakal, probil je front. <i>U KUPOVINU IS FONTON OL SPODIH, 10</i>
SR	Ala jo u makinu i ovemu fogisti ol vapura dol mu pet fjurinih da me zatvori doli u makinu jerbo ako dujde storo bit će govorenjo. Je vako? E (9c). I onda kako ćeš? <i>GLOVA U ZEMJU A FJURINI U KASUNCIN, 5</i>
PP	E (10a), isli smo, jo is njin, ala da. I dusli smo, na Popino smo se dvigli gori, priko Njive popine. <i>FOLKIMA, 4</i>
SP	A, tuce ga, e (10b), tuce ga, "a nesričan bil, a nesričan bil", a burba, i koko kacotih – toko parsurot. <i>BOLNJI DON, 3</i>
SR	– A Gorgo? – E (10c). – A jeste se i vi pričestili? <i>KOST GOSPODINOVA, 8</i>
PP	Ala da, stol je un meni na lopaticice onin velikin papucon, a onda je on bil mlod, veliki, joki, pizol je kvintol. E (11a), ma darsće mu noga. <i>FOLKIMA, 6</i>
SP	Suspendili su oni njega, e (11b), ma je bilo dosta. Ivo su udij zalundrali u drugi kantun. Dvo litra su mu bila dosta. Dvo litra su ga rebaltala. <i>PRIPENDIL PENDISA, 11</i>
PP	Jelna na brigu, drugo na lopaticu. E (12a), zakocol je jelnega i ćapol ga, despikol ga iz gonca i zubima ga zadovil i tumbol doli. <i>FOLKIMA, 6</i>
SP	– E, borba, e (12b), ni mu laka kako pise. <i>BURBA FRONE OL CETIRI GRADA I KOMISKO MLADUST, 5</i>
PP	Ala iskupil malo sumice i naložil un na vrotu neka dimi. Dimi, dimi, a un stoji atento goncon na vrotu, a jo gledon. E (13a), niku doba, ol nutra krokoće, a un is goncon zagancol ga za krela i tako jih je bilo sedan. <i>FOLKIMA, 7</i>
SP	Ma sal jo nimon kal njima nonke ucinit mot. Tira, tira, e (13b), borba, tira. Tukalo mi je i namolovat veće putih. <i>BURBA FRONE OL CETIRI GRADA I KOMISKO MLADUST, 23</i>
PP	E (14a), sal, kako ono zapasiju tratu, a un iz kraja jidi se da su vargli tratu na zodiv, bestimo, ma sve bestimo, ni da nebo pade doli ol bestimih. <i>KAKO JE JOZO PEPE DOBOTA UMOR OL SMIHA, 3</i>

SP	Zagarli se jo, zarameni se is njun, jaketu kolo ruke i u bronca, čapa je jo, znos, za grivu, trisni je obo siku; e (14b), toti laji! I uzjasi se jo, borba, priko nje kuda na tovara. Zadovil son je. Sel son no nju i sal stojin atento na drugu tunju. <i>BURBA FRONE OL CETIRI GRADA I KOMISKO MLADUST, 23</i>
PP	– Ma co u more? – E (15a), amorat ću jih u more. – Zoc? <i>KAKO JE JOZO PEPE DOBOTA UMOR OL SMIHA, 4</i>
SP	Gledon jo, a mati cisti one girice: tiki, tiki, tiki – cisti girice, znos u kuzinu. Vrota ol kamare su zaklopjena, e (15b), ma vamo vonka more se intrat kroz ponistru. <i>GLOVA U ZEMJU A FJURINI U KASUNCIN, 3</i>
PP	E (16a), zavargla se je trata. Duslo se na kroj i javiju se ispol kraja, duć će, je, da neka se poteze. Potezemo. <i>KAKO JE JOZO PEPE DOBOTA UMOR OL SMIHA, 5</i>
SP	I isli smo jo i Tusćo, isli smo i ubroli "cigarjere" dugaske, e (16b), bit će sest do sedan metrih dajine – duge rozge, duge rozge su tu bile. <i>CIGARJERA OL ROZGE, 3</i>
PP	– Tira nos na kroj! – A burba Jozo, un je legal, legal je ol smiha, ol smiha je legal. A sal... a nuć je, skuro, cetiri ure, zimsku doba. E (17a), potezemo, jo ih potezen, a ol burba Jozota pomoći ni. <i>KAKO JE JOZO PEPE DOBOTA UMOR OL SMIHA, 7</i>
SP	Tako nekoliko noćih, e (17b), ma dusla je vecer kal je bilo siguro da će past. <i>KAL JE ZVIZDA IMALA PAST NA KOMIZU, 3</i>
PP	– A jeste na kroooj? – Na, ca se je dogodilo: imbrojala se je uza. Imbrojala se uza. E (18a), mucidu se. Ova dvo u borku odrisiju, olmotoju, primeću, rastezu, potezu, privarću. Polvargla se uza. A un sve vice ol vonka... <i>KAKO SE JE U IME BOGA ZAMORSILA UZA, 3</i>
SP	Reci ti da tu ni moja lumbrela ako bi te co čapali, kal bi te co iskali, e (18b). – Un se strasi izboga tega da su tu incerode u kontrabond. <i>NARODNA MILICIJA UKROLA LUMBRELUKRIVEMU NANETU, 4</i>
PP	– A jeste na kroooj? – E (19a), mucidu se. Ispotili se ol muke, a un opet: – A jeste na kroooj? <i>KAKO SE JE U IME BOGA ZAMORSILA UZA, 3</i>
SP	– Gut! Mia barka je soto riva, e (19b) mia molje tebe dati tuto... kvesta večer išla tuti, svi noi, macare ribe. <i>DJANI U GVERI, 15</i>
PP	Isli mi u Pulhum na Gregetovo i ubroli tu dor i odagnali ta darva Tresotovuj. E (20a), nismo isli na more. Govori Garajina otac... <i>MORE JE LOT, 4</i>

SP	Onda se je ujedonput stvorili ispod borke pišikont, a mi isto kako da smo se nasukali. – Ke e (20b)... siko? – pito admiral. <i>DJANI U GVERI, 18</i>
PP	E (21a), svitimo mi drugu nuć na Trovnu – guste skuse. Dusal u me kuroj. Zavargli mi. Bonaca. Riba lipo stoji. Potezemo. Sal se Andrijica strasi da bi mu mogle uteć niz kola. Govori un meni... <i>MORE JE LOT, 10</i>
PP	E (22a), ma takor malo vrimenta, pocele su dobro izlećat. Izlećaju dobro. – Sal ćemo agvantat do ujutro – govorin jo Garajinu. Krivo non ca su pocele izlećat. Nakun pul ure pocele su dobro igrat. Ma igraju. Tvordo igraju. <i>MORE JE LOT, 16</i>
PP	Nakun pul ure pocele su dobro igrat. Ma igraju. Tvordo igraju. Sal je i u nos dusal kuroj. Vej nonke ne ćutis vesla. E (23a), ma pol je i vitar, cedilo. <i>MORE JE LOT, 17</i>
PP	Nećemo von dat jist. Bisete pomoć kuhot – govore oni. E (24a), ma zajoli mi u Andrijice po deset dinarih i kupili u Skobojovih joj. <i>MORE JE LOT, 22</i>
PP	I Betlem, oni su Zorotović, i Betlem vazel veliku particelu u Marije Mestrafonetove, vazel je na petu za usodit lozje. E (25a) ma kal je un tu usodil, kal je duslo na rud, ostavil je un skrane u gomile za hronivat grozje neka mu je manje za dat gospodarici, ovuj Mariji Mestrafonetovuj. <i>BETLEM GRE U ROJ, 2</i>
PP	E (26a), razumis, tu je bilo... tu je bilo... Kal se no targo u Kostirnu, otubra, je? <i>JEBEN TI I MIH I MAST!, 1</i>
PP	E (27a), razumis ti mene... zima je bilo, znos, a da gremo napunit mihe, govori stariji brat, a Ivon je doli u dolac. Da mu dujden dorzat mih? <i>JEBEN TI I MIH I MAST!, 1</i>
PP	– Dorzat mih! E (28a), ti si rekal tvoju. Cekoj – jo govorin – nalozimo ogonj! – Da ne. <i>JEBEN TI I MIH I MAST!, 1</i>
PP	I sal kal je Visković tu sinjol, otu Okjucinu, velike cesmine, isal un u Polu i oparćol se za organizirat posol, za pocet sić ote cesmine. E (29a) ma pri je vajalo ugrodit kulu. <i>JEBEN TI I MIH I MAST!, 7</i>
PP	E (30a), ma ca se je resilo ol tega... pok zadimilo se, brate, zadimilo. <i>JEBEN TI I MIH I MAST!, 6</i>
PP	E (31a), sal smo mi dusli pri kuću. <i>JEBEN TI I MIH I MAST!, 9</i>
PP	E (32a), sal, nista, dusli smo doma. A un je tu pok rekal zeni kako je na stvori i pito je... <i>JEBEN TI I MIH I MAST!, 10</i>
PP	Kogod vamo, kogod nama na Pasike, pri nase, u Puntu. E (33a) daleko je bilo. <i>DVI SLONE AFRIKE ZA OBID, 1</i>

PP	I niki je imol slone ribe, zamotono u kortu. I kal su tu izili hitili otu kortu. E (34a) ma dusla toti kenja i, znos, bestija pocela tu kortu vonjat i pocela grist. A burba Ive će na tu... <i>DVI SLONE AFRIKE ZA OBID, 7</i>
PP	– Jo, barba Luka, ne vidin nista! – E (35a) sal je Luku čapol stroh. Ovo su sotone stu na stu, racuno un, jerbo kal Miho ne vidi, a un vidi, onda je tu niku zlamenje, ne more bit drugu. <i>KAKO JE BARBA LUKA IS MACIĆIMA IMOL POSLA, 4</i>
PP	I on je izosal vonka. A vonka skuro. Deset urih je, deset i pul je. I gledo vamo, gledo namo, ninder nikoga. – Sal ku će puj pul doma – misli se on. E (36a), ma adoćol je na Skoru uzezeni spanjulet. <i>STROH OL SKURINE, 3</i>
PP	– Kal fumo neće bit mortvi, homo će k njemu. – E (37a), dusal je on k njemu, blizu njega... <i>STROH OL SKURINE, 3</i>
PP	E (38a), ma dusli oni u Jokjucinu prinuć. Slabo stajun. Onda se je tu nominalo – slabo stajun, Vodokarsćo. <i>TVORDI INTOP, 2</i>
PP	E (39a), dobro je. Oni su arvali u Jokjucinu. Ma sal se njima snoga targo da je bilo puj do u Komizu skocit jedon od ona tri brata. Na brodu su Mikić, Ivić i Lolo, a vanjota ni bilo oti put, nisu jimali. <i>STROH OL SKURINE, 3</i>
PP	I sal, ona tri brata, kal su se armizali, cine konsult jerbo sva tri se strasidu. Strasidu se bakota, mortvih, Moteta macića i tako daje. E (40a), donkle, cine konsult ona tri, a ne zno se koji se veće strasi. I koji je parvi proslovil, govori ovako... <i>STROH OL SKURINE, 4</i>
PP	E (41a), ota tri brata govore jedon drugemu... <i>STROH OL SKURINE, 5</i>
PP	E (42a), ma pokojan Lolo, ca su ga zvoli, tu je bil mlaji brat, on će ono kojejoson... <i>STROH OL SKURINE, 6</i>
PP	– Ala, dobro je. Kal si kuntenat, putuj, ali znos, lipo, pametno. Prikrizi se pri nego ides će, moli skonzure puten kako po obicoju, razumis, ali vazmi sobon i sabju neka ti se nojde pri ruci ako ti bude ol potribe. – E (43a), ni druge, vajo putovat. – Vazel je Lolo procak, vazel je sabju, izlamenol se je. <i>STROH OL SKURINE, 6</i>
PP	E (44a1), oputil se je Lolo, za iskurtat je, pul Komize. E (44a2), gre. Dobro je, gre. Gre kojejoson ono, ma jos ni ni mrok, nonke sutun ono, ma sunce je u more. E (44a3), putuje on. <i>STROH OL SKURINE, 8</i>
PP	E (45a), kako se strasi, strasi se som sebe kako strasjivi covik, i sal je njemu svaki pelin, svaki cmij, svako stina, sve su tu njemu strasila. <i>STROH OL SKURINE, 9</i>

PP	E (46a1), moli skonzure, gre napri, gre, gre, gre i, kal je bilo, dol se je nizdose. E (46a2), nizdose grabi on, gazi on, siromah, potan kako kunj. <i>STROH OL SKURINE, 10</i>
PP	E (47a), govori on drugi put... <i>STROH OL SKURINE, 12</i>
PP	I dusal je doma svi zapihon, svi isporakon. E (48a), dusal je doma. <i>STROH OL SKURINE, 15</i>
PP	E (49a1), dobro je, sal se racuno obo otima intopima, kaki je tu bil tvordi intop, sutradon kal su se ustali, da je bilo puć vidit di je ti intop bil, je co kaki bilig ostol. E (49a 2), da je bilo vidit hoće di co noć jer Lolo je tu nisto tvordo opisivol kaki je tu bil intop da je tu strahut cinilo. <i>STROH OL SKURINE, 18</i>
PP	E (50a), ma duslo njen je na pamet da su u Dragodid Vlahovi, nedaleko ol Rudin, i znaju za Froneta Vlahova, Cetiri Grada ca su ga zvoli. <i>DUSE BLAGA, 2</i>
PP	E (51a), napravil ti je ti stori alarum, znos, svak se vada dvine. <i>DUSE BLAGA, 3</i>

OPIS GLASNIKA /e/

Opis semantičke funkcije glasnika /e/

Što znači semantički definirati, kako opisati semantički čistu ekspresiju kada je riječ o samoglasniku koji se izgovara među riječima da bi obojio izraz, a sam po sebi ne znači ništa? No itekako znači u kontekstu izrečenoga; izraz bi osiromašio bez konteksta. Semantički se funkcija glasnika /e/ ostvaruje tako da taj glasnik modificira značenje iskaza, naglašavajući, ovisno o kontekstu, npr. upitnost, negaciju, ironiju, potvrđnost itd. Donosi se opis semantičke funkcije glasnika /e/ prema redosljedu u tablici 1.

Početna pozicija

1a – U prvom primjeru radi se o razvoju naracije. Događaji slijede jedan iza drugoga, a onda slijedi prekid i najava nečega što se zaboravilo reći, a bitno je da bi naracija ispunila svoj smisao. To je retrogradni znak, povratak.

2a – Ovdje se radi o prijelazu s deskriptivne na dijalošku situaciju. Slijedi diskurs, opet usjek, znak nove naratološke situacije. Ne uvodi se dijalog, nego govor o dijalogu, dakle radi se o dijaloškoj situaciji.

3a1 – Za razliku od prethodnih dvaju primjera, ovdje se ne radi ni o usjeku ni o promjeni. Ovdje je /e/ znak početka radnje, ali taj je početak tonski. Radnja traje, njezino odvijanje najavljeno je bojom i tonom ovoga /e/. Osjeća se dvojako, a i značit će različito. Može biti i kratko i dugo: kratko – kao iznenađenje, promjena teme; dugo – sugerira sporu radnju. Kod kratkog /e/ taj je udar znak promjene, a ako je /e/ dugo, najavljuje se ono što se tek želi reći. To su signali koji pripremaju i prilagođavaju slušača. Vrlo je intenzivna interakcija između govornika i slušača u pripovijedanju. U oralno-auralnoj kulturi priča je,

kao što Bahtin (1980:130) kaže, dijaloški čin, ona je uvijek izvođenje. Vrijeme zbivanja se rekreira, vrijeme je uvijek sadašnje. U tomu je vrijednost ovoga /e/. *Osadašnjeno* je epsko vrijeme u kojemu je naratološki element jako važan.

3a2 – Ovdje glasnik /e/ najavljuje adverzativnost, suprotnost, iznenađenje, napetost. Znak je prekida kontinuiteta deskripcije. Uvodi se novi motiv.

4a – U ovom primjeru lik koji reagira najavljuje uskličnu rečenicu u kojoj je bitna poruka. Bitna je po tomu što izražava spoznaju nečega; izražava emocije. Ovo /e/ najavljuje tu uskličnost i semantičku težinu spoznaje nečeg esencijalnog.

5a – Ovo je primjer isprepletanja vanjske i pripovjedačke pozicije. Glasnik /e/ je znak prijelaza iz promatračke pozicije u sudioničku poziciju. Dugo je, jer najavljuje radnju koja traje. Spominju se muka, napor; psihološko vrijeme je dugo i /e/ je ekspresija te muke i patnje. Dakle pripovjedač ne imenuje predmet (muka) nego tonom rekreira izraz muke.

7a – Glasnik /e/ ovdje sugerira logičnost, nešto što je trebalo učiniti, zaključak. Ističe se uzročno-posljedičan odnos.

8a – Nastavlja se prethodni iskaz. Očekivanje koje je u njemu stvoreno vezuje se novim iskazom.

9a – U ovom primjeru /e/ je vrlo specifično. Ističe se potvrda, egzistencijalnost glagola *biti*. Može se zamijeniti izrazom: "Da, ja vam potvrđujem".

9a1 – Najavljuje se nešto očekivano, nešto što se podrazumijeva kao zaključak. Stoji umjesto *naravno, dabome, eto tako, vidite*.

10a, 12a, 13a, 16a, 17a, 21a, 31a, 33a, 34a, 39a, 41a, 46a, 50a – U ovim primjerima /e/ najavljuje novi motiv. U primjeru 12a najavljuje novi motiv koji unosi dinamiku, važan je za razvoj radnje, koji uzlaznim tonom najavljuje nešto neočekivano. U 13a nakon najave motiva u priču ulazi nešto novo iz mraka, hoće *probuditi* iz dosade, epskog vremena. Dakle glasnik /e/ najavljuje novost, a to je vrlo važna retorička funkcija u epskom pripovijedanju. Epska naracija uspavljuje, govori o očekivanom, redundantnom. U primjeru 17a nakon najave novog motiva slijedi digresija ... *a sal...* To je odgoda, retardacija, a tek se s /e/ javlja novi motiv. U 31a nakon najave, novi motiv ipak izostaje.

11a – Iza /e/ dolazi adverzativni veznik *ma*, koji se može zamijeniti veznikom *ali*. Glasnikom /e/ najavljuje se adverzacija, suprotnost. Ovdje je /e/ čista najava, retorički znak iznenađenja. Uvodi se novi motiv, nešto što može prekinuti kontinuitet zbivanja.

14a, 44a – U ovim primjerima /e/ se nalazi ispred digresije. Najavljuje novi motiv koji ipak izostaje, jer dolazi do skretanja, digresije. Govori se nešto što je važno da bi se bolje shvatio novi motiv.

15a – /E/ ima funkciju potvrđivanja.

18a, 22a, 23a, 24a, 25a – Primjeri iznenađenja, s time da je u primjeru 18a /e/ izrazit uzvik iznenađenja. Ponavlja se dva puta ista rečenica, jer se radi o

ključnom motivu. Inače, vrlo je česta adverzacija uz *ma* (tada je /e/ kratko). Bez *ma* radnja je duža.

19a – Glasnik /e/ duljinom sugerira da se radnja nije razriješila.

20a – Ovdje se izgovaranjem /e/ potvrđuje prethodno rečeno. Tu nema iznenađenja; /e/ zapravo naglašava da se događa nešto što se očekuje. Sukladni su prvi i drugi dio iskaza, a /e/ potvrđuje što je rečeno prije i realizira se u radnji koja slijedi.

26a – Glasnik /e/ ovdje najavljuje novu informaciju, izrazom "Razumiš ti mene". To je poštapalica; konativna funkcija jezičnoga znaka; provjera kontakta sa sugovornikom. Ovdje /e/ nosi paralelnu komunikaciju: prenosi sadržaj priče te ispituje budnost, razinu pažnje. Bahtin (1980:130) spominje usmenu komunikaciju kao bilateralni čin, jer sudjeluje i sugovornik. Pripovjedač preko sugovornika izravno ostavlja trag u svojoj poruci.

27a – U ovom primjeru /e/ ironizira, komentira prethodno rečeno. To /e/, riječ praznoga značenja, prazna verbalna posuda, ispunjava se smislom, u ovom slučaju emocionalnom bojom, ironijom.

29a – Niz *e ma, e ma* može se izdvojiti u posebnu kategoriju – suprotnost.

30a – Ovo je primjer uključivanja publike. Pripovjedač uključuje sugovornika, postavlja pitanje sa stajališta slušatelja da bi pojačao retoričku napetost. Publika sluša jer ne zna što je dalje bilo. Narator mora održavati pozornost i neprekidno uvoditi novosti u priču kako bi potaknuo radoznalost. Zna dakle ući među publiku i pitati što je dalje bilo, a /e/ upućuje na prijelaz iz pripovjedačke uloge u slušateljsku ulogu.

32a – Tonom partikule potvrđuje se nešto što tek treba iskazati.

35a, 37a, 49a – Suprotnost, adverzacija. U primjeru 37a izražava se suprotnost izrazom "E, dobro je". To je poštapalica, odnosno potvrda da se priča normalno razvija.

36a – Razvoj radnje, znak kontinuiteta.

40a – Novi motiv. Iako imamo *ma*, nema adverzacije.

43a – Ovdje se ispred glagola kretanja tri puta ponavlja /e/. To sugerira, upućuje na ponavljanje koraka, ritmičnost.

45a – Ovdje ponavljanje /e/ ima značenje nastavka radnje.

47a – Ponavljanje, potvrda ostvarenja radnje.

48a – Kod drugog /e/ u ovom primjeru pripovjedač se također stavlja u poziciju lika. Dakle prvo /e/ komentira radnju, a drugo poziciju lika.

Središnja pozicija

1b – Priča počinje pa se prekida. Mijenja se ton, najprije je neutralan, a onda ironičan. Ovdje je /e/ ironijsko. To je komentar, sporazum između sugovornika i govornika; oni znaju na što se odnosi. Ovo je /e/ sporazumni znak. Sadržava prethodnu priču, znanje, okolnosti, a pritom sa sugovornikom dijeli ironijsku distancu.

2b, 6b – U primjeru 2b /e/ je potvrdno, derivacija je esencijalnog glagola *biti*. Naglašena je potvrdnost. Govornik kaže da je informacija koju je izrekao provjerena. U 6b zamjena je za *da*; ističe se činjeničnost.

3b – Govornik prelazi na poziciju sugovornika time što kaže *bogati*, a /e/ upravo najavljuje poziciju sudionika. Ovdje se radi o prijelazu s promatračke pozicije na sudioničku poziciju.

4b – Ispred /e/ je jaka ekspresija, uzvik boli, pa se onda s te jake ekspresije vraća narativnom tonu.

5b – Ovdje /e/ pojačava ironiju. Rečenica je suprotnog značenja, a /e/ izražava ironiju. Ironija doseže vrhunac; ne služi se leksičkom građom, nego samo tonskim sredstvom.

7b – Kao sažetak na kraju, sve što je prethodno rečeno sažima se u /e/.

8b – Glasnik /e/ najavljuje očekivanu radnju. Što se gubi ako ga se eliminira? Postoji samo suprotnost, vrijeme teče, a prekida se povratkom. Glasnik /e/ najavljuje iznenađenje, najavljuje da se kontinuitet neke radnje prekinuo, da slijede obrat i povratak. Ovo /e/ stoji između jednog i drugog, najavljuje suprotnu radnju.

9b1–9b4 – Isti su primjeri, *hrušta* – onomatopejski izraz. Onomatopeizira udarac, ritmizira radnju. Dakle ekspresija je ritmičke radnje, ponavljanje udaraca. Kad se neka radnja ponavlja, teži beskonačnom ponavljanju. Potreban je prekid; javlja se istim leksičkim, ali tonski bitno različitim elementom; kontinuitet je prekinut.

9b5, 10b – *Ma* – onomatopejska riječ za udarac. Ovo /e/ je drukčije; ima uzlaznost; najavljuje adverzivnost, najavljuje prekid kontinuiteta.

11b – Osjećaj solidarnosti u sudionikovoj poziciji, a /e/ znači naglašavanje potvrdnosti.

13b – Najkraće je, jer izražava se vrlo jaka emocija. To je zapravo ekspresija geste, poteza, dakle radnje vezane za potezanje ribe. Kao da je jedan tjelesni izraz trenutačnog trzaja (pitanje jest je li to uzvik – kao *uh*, *ah*).

14b – Ovdje je u glasniku /e/ zgusnuto sve što je rečeno. Upotrebljava narativni historijski imperativ; upotrebljava se za naraciju najjačeg intenziteta. Glagoli gradiraju, a na kraju tog niza imperativa koji opisuju dinamičnu radnju stoji /e/ i komprimira prethodno izrečenu energiju.

Glasnik /e/ kao samostalna rečenica

1c – Ovdje je glasnik /e/ izraz potvrdnosti te stoji umjesto *da*. Upotrijebljen je umjesto čitave rečenice.

2c, 3c – Glasnik /e/ je ovdje konkluzija; zamjenjuje rečenicu, znači potvrdu. U tom sažetku potvrđuje se cijela emocija prethodne radnje.

4c – Partikula ovdje znači potvrdu; ističe nešto neočekivano.

5c–10c – Svi primjeri imaju funkciju potvrde.

Dakle glasnik /e/ kao samostalna rečenica ima isključivo funkciju potvrde.

Opis stilističke funkcije glasnika /e/

U kojem smislu glasnika /e/ ima stilističku funkciju? Stilistička funkcija ispunjava se najčešće na afektivnoj razini izraza. Ovaj glasnik potencira afektivnost: iznenađenje, uskliknost, čuđenje, ironičnost itd. Zapravo, /e/ je reducirani egzistencijski glagol *biti*, a znači *jest*, *da*. Dakle potvrđuje. Javlja se u rečenici kao ritmotvorni element, dakle potvrđuje, pojačava afirmativnost iskaza. Bitna je publika jer je pripovjedni akt bilateralan čin koji uključuje govornika i publiku, koja je prisutna u trenutku govorenja, koja može utjecati na priču, koja šalje govorne signale. Dakle riječ je o komuniciranju sa živom publikom koja može reagirati. Govorniku je bitno da potvrđuje rečeno; on traži slaganje publike, provjeru je li ono što je rečeno dobro. Glasnik /e/ je upravo ta afirmacija, odnosno provjera potvrdnosti, istinitosti. U komunikaciji bez publike izostaju znakovi komunikacije između pošiljatelja poruke i primatelja, jer je publika apstraktna, nema je u određenom prostoru i vremenu. Glasnik /e/ potvrđuje vezu sa živom publikom. On je važan komunikološki znak; znak bilateralnog odnosa pripovjedača i njegove publike, koja je jednako aktivna kao i govornik. To je Bahtinova, već spomenuta teza o bilateralnom karakteru jezičnog čina. U svakoj poziciji u kojoj se pojavljuje, stilski je markiran. On je znak govornosti, kolokvijalnoga stila. Sugerira nazočnost sugovornika. S druge strane, sadržava neverbalni dio poruke, onaj dio koji nije moguće verbalizirati. Glasnik /e/ nosi emocije i nema leksičkog značenja. Signal je verbalne poruke, s maksimumom emocionalnog sadržaja. Stilistička je njegova vrijednost upravo u tomu. Glasnik /e/ sadržava komentar nečega što je izrečeno. Moguće je također da /e/ izriče suprotno od onoga što kaže rečenica. Reperkusije na stilističkoj razini značajne su u tom smislu, jer imamo odklon od standarda analiziranog idioma gdje /e/ postoji samo iznimno. Naravno, samostalna pojava glasnika /e/ u diskursu i semantički je važna. Pojavljuje se kao semantostilem, ali i sintaktostilem, s obzirom na poziciju u kojoj se nalazi. Ima i prozodijsku vrijednost jer nosi ton. Evo opisa stilističke funkcije glasnika /e/ za nekoliko primjera u početnoj poziciji:

1a – U ovom primjeru /e/ ističe adverzativnu poziciju, jer počinje s *ma*. No, rečenica je mogla početi i *Ma prije vajalo ugradit kulu*, što bi bila regularna adverzacija. Ovo /e/ pojačava afektivnu vrijednost adverzacije.

2a – Ovdje funkcija nije adverzacija. Potiče se, pojačava očekivanje novog motiva; no nije poznato što će se sad dogoditi. Da bi priča bila priča, ona mora uvesti nove motive. Događaj se može dogoditi nekim tonom.

3a1 – Ovo su sve retorički intenzifikatori uvođenja novih motiva. Kad se uvodi novi motiv, kaže se /e/ koji to signalizira. To su sve stilske vrijednosti: afektivnost koju nosi semantički prazna riječ. Jedina vrijednost je što je ona čestica elementarnog jasnog glagola, ali ništa drugo; sadržajno je prazna. Nosi u sebi emocionalni naboj, bitan u retoričkim tekstovima koji uvijek računaju na bilateralnost, na živu publiku.

7a – Najprije je izrečeno /e/. Ono je sada cijela rečenica, ona znači *jest*. Najprije tvrdi da se nešto zbilo, a onda priča što se zbilo. Najprije potvrđuje, a onda eksplicira sadržaj ovoga /e/.

Opis retoričke funkcije glasnika /e/

Retorička funkcija glasnika /e/ pojavljuje se kao makrostilematska intenzifikacija izraza: ritmiziranje teksta, isticanje značenjski zgnusnutog teksta, ali pojavljuje se i kao moćan znak narativnog diskursa. Ovisno o tome u kojoj se poziciji glasnik /e/ nalazi, različita je i njegova retorička funkcija. U početnoj poziciji retorička je funkcija uvođenje u diskurs. Promjenom tona glasnika /e/, moguć je niz različitih njegovih značenja. Tako može najaviti ono što slijedi, a izražava i emocionalnu boju kojom se definira iskaz. U središnjoj poziciji /e/ komentira tonom: iskazuje stajalište, negativno ili ironijsko, cijeli je spektar mogućnosti. U samostalnoj poziciji retorička funkcija /e/ obično je zaključak, dovršetak. To su tri pozicije, tri dominantne retoričke funkcije. Npr. *A tucu ga, e hrusta, e mena, e mena, e mena, e, ma ujedonput Jere njen se izmakal, probil je front*. Niz onomatopejskih riječi za udaranje *hrusta – mena* u svakoj jedinici ponavljanja ima na početku kao najavu /e/: *e hrusta – e mena – e mena – e mena*. Monotoniju ponavljanja iste radnje podupire i očekivano ponavljanje istog silaznog akcenta [ê] – [ê] – [ê] – [ê]. Niz se naglo prekida promjenom tona na svojem petom članu, koji je također glas /e/, a prekid je ostvaren promjenom naglaska [ê] u [ē], koji ima produljeno trajanje upravo radi pojačavanja, poticanja napetosti očekivanja promjene. Neizvjesnost promjene dakle potencira produljenje ovog akuta na glasniku /e/, a iza nje slijedi veznik *ma*, koji unosi preokret adverzativnim usjekom u sintaktički poredak. Nastavak je mogao biti direktan tako da se odmah izreklo što se zbilo, ali retoričko majstorstvo pripovjedača potencira i odgodu neizvjesnosti o tome što se napokon zbilo, i to uvođenjem priložne oznake *najedonput*. Dakle ovo je zanimljiv primjer da u istoj rečenici glasnik /e/ ponavljanjem istog tona potencira onomatopejičnost riječi ispred koje stoji da bi preokret postigla promjenom tona i jačanjem napetosti očekivanja najavljene radnje.

Akustički opis glasnika /e/

Nakon što je snimljena, građa je premještena u računalo. U programu *Cool Edit* iz šireg konteksta izrezan je izgovoreni glasnik /e/ u pojedinim pozicijama u rečenicama, kako bi se lakše analizirao. Isječci su prebačeni u program *Praat* i tamo akustički obrađeni. Izračunati su parametri trajanja, intenziteta, ukupnog tona i njegova kretanja za svaki primjer (deset po kategoriji). Rezultati su popisani u tablice i izračunate su srednje vrijednosti.

Ukupno trajanje

Izračunata su ukupna trajanja za deset partikula /e/ u različitim pozicijama u rečenici i diskursu. Tablica 2 donosi prikaz rezultata po kategorijama i srednje trajanje partikule /e/ u početnoj, središnjoj i samostalnoj poziciji.

Tablica 2. Prikaz ukupnog trajanja glasnika /e/ u trima različitim pozicijama u rečenici, odnosno diskursu: početnoj i središnjoj poziciji u rečenici te kad se javlja kao samostalna rečenica

Table 2. The total duration of the sound /e/ in three different positions within a sentence or a discourse: sentence initially, sentence medially as well as an independent sentence

POČETNA POZICIJA		SREDIŠNJA POZICIJA		SAMOSTALNA REČENICA	
Situacija	Trajanje (ms)	Situacija	Trajanje (ms)	Situacija	Trajanje (ms)
1a	355,6	1b	407,5	1c	250,50
2a	249,1	2b	249,2	2c	292,30
3a2	223,0	3b	286,1	3c	269,32
4a	217,2	4b	189,2	4c	172,00
5a	429,9	5b	286,6	5c	243,30
		6b	460,9	6c1	265,00
7a	229,7	7b	403,2	7c	181,20
8a	332,4	8b	306,3	8c	152,90
9a	213,7	9b1	370,6	9c	193,80
9a1	197,6				
10a	282,6	10b	648,3	10c	302,30
Σ	273,1	Σ	360,8	Σ	232,20

Usporede li se unutarnja trajanja samoglasnika u standardu, najdulje traje /a/. Ako se to trajanje proizvoljno označi s 1,00, onda /e/ i /o/ traju 0,90, a /i/ i /u/ 0,77 (Škarić, 1991). U vezanom standardnom govoru /e/ traje 50–110 ms. Izračunato je trajanje glasnika /e/ u vezanom komiškom govoru i ono iznosi 127 ms. Kao što se vidi u tablici, trajanje izoliranoga glasnika /e/ u komiškom govoru, koji je istraživan u ovom radu, u svim je primjerima dulje od prosječnog trajanja u standardu, ali i onog u vezanom komiškom govoru. Nijedan primjer nije ni blizu gornjoj granici uobičajenog trajanja od 110 ms, odnosno 127 ms. Trajanje se najviše približava u primjeru 4c s 172 ms, dakle u primjeru u kojem se /e/ izgovara kao samostalna riječ. Raspon trajanja je velik, od 172 ms u samostalnoj poziciji do 648,3 ms u središnjoj. Srednje vrijednosti pokazuju da /e/ traje različito, ovisno o tomu pojavljuje li se u početnoj, središnjoj ili samostalnoj poziciji, što naravno možemo povezati i s funkcijama (semantičkom, retoričkom i stilističkom). Tako glasnik /e/, izgovoren na početku iskaza, prosječno traje 273,1 ms, u sredini iskaza 360,8 ms, a izgovoren kao samostalna riječ 232,2 ms. Dakle /e/ se najduže izgovara u središnjoj poziciji, a najkraće kao samostalna riječ, i to zato što u središnjoj poziciji komentira tonom rečeno ili ono što se najavljuje, pa produljeno trajanje bogatije tonski može izraziti semantički sadržaj konteksta. Glasnik /e/ kao samostalna riječ najčešće stoji umjesto cijele rečenice, najčešće prethodne, kao sažetak, konstatacija, dodatna potvrda nesumnjivosti

rečenoga, pa se kao takva može javiti na kraju diskursa, kao točka, znak prekida diskursa.

Intenzitet

Izračunati su i intenziteti za deset izgovorenih /e/ u različitim pozicijama u rečenici. Tablica 3 donosi prikaz tih rezultata po kategorijama i srednju vrijednost intenziteta izgovorenog /e/ u početnoj, središnjoj i samostalnoj poziciji.

Tablica 3. Intenzitet glasnika /e/ u različitim pozicijama u rečenici, odnosno diskursu: početnoj i središnjoj poziciji te kad se javlja kao samostalna rečenica

Table 3. The intensity of the sound /e/ in different positions within a sentence or a discourse: sentence initially, sentence medially as well as an independent sentence

POČETNA POZICIJA		SREDIŠNJA POZICIJA		SAMOSTALNA RIJEČ	
Situacija	Intenzitet (db)	Situacija	Intenzitet (db)	Situacija	Intenzitet (db)
1a	83,86	1b2	77,97	1c	80,78
2a	81,00	2b	80,67	2c	77,94
3a1	82,94	3b	81,15	3c	78,92
3a2	85,11				
4a	84,83	4b	81,57	4c	84,11
5a	79,02	5b	78,12	5c	78,99
		6b	81,24	6c	82,18
7a	80,15	7b	78,83	7c	79,29
8a	82,67	8b	77,40	8c	80,04
9a	82,00	9b4	82,73	9c	76,69
10a	82,76	10b	78,96	10c	76,00
Σ	82,38	Σ	79,86	Σ	79,49

Poznato je da je prosječan intenzitet govornika u šaptanju 35 dB, u razgovoru 65 dB, a u glasnome govoru 75 dB. Rezultati istraživanja uspoređivani su s prosječnim vrijednostima intenziteta u razgovoru, ali i prosječnim intenzitetom govornika u ovom istraživanju, Joška Božanića. Izračunato je da prosječan intenzitet ispitanika u ovom istraživanju iznosi 76 dB, što je vjerojatno rezultat naglašenije interpretacije. Dobivene vrijednosti intenziteta za glasnik /e/ u svim pozicijama su 20-ak dB iznad općeg prosječnog intenziteta i 3–6 dB iznad prosječnog intenziteta ovog ispitanika. Za početnu poziciju intenzitet je neznatno jači (82,38 dB) od središnje (79,86 dB) i samostalne pozicije (79,49 dB). Intenzitet izgovora glasnika /e/ u pojedinoj poziciji jači je od normalnog intenziteta u govoru, jer su ovo retorički istaknutije pozicije.

Ukupan ton i kretanje tona

Analiziran je i ukupan ton te kretanje tona glasnika /e/ u trima različitim pozicijama u rečenici i diskursu. Ukupan ton znači srednju vrijednost tona za trajanje glasnika /e/. Kretanje tona određeno je označavanjem početne, krajnje i maksimalne frekvencije (Fmax) za trajanja /e/ te postotkom ukupnog trajanja na kojem je ostvarena maksimalna frekvencija. Dakle na kojem je dijelu, u kojem trenutku od ukupnog trajanja, ostvarena maksimalna frekvencija. To određuje i oblik intonacijske krivulje. Samoglasnici su uobičajeno silaznog unutarnjeg tona, a početak tona samoglasnika viši je iza bezvučnih suglasnika nego iza zvučnih. No, fonološka okolina ovdje nije uzeta u obzir. Rezultati su popisani u posebne tablice (tabl. 4, 5, 6) za svaku poziciju u kojoj se glas /e/ pojavljuje.

Tablica 4. Ukupan ton i kretanje tona glasnika /e/ u početnoj poziciji u rečenici

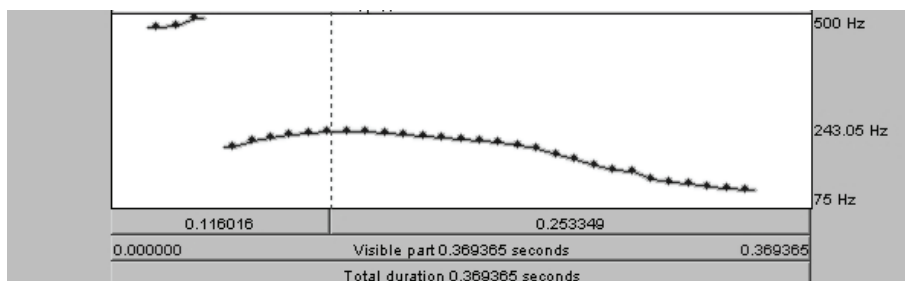
Table 4. The pitch of the sound /e/ in the initial position within a sentence

SITUACIJA	UKUPAN TON (Hz)	KRETANJE TONA (Hz)			% na kojem je Fmax od ukupnog trajanja
		Početak	Fmax	Kraj	
1a	246,25	239,21	257,61 na 143,6 ms od 355,6 ms	227,81	40,4%
2a	219,53	164,09	274,04 na 186,5 ms od 249,1 ms	138,99	74,8%
3a1	221,23	176,79	236,18 na 184,4 ms od 292,3 ms	218,07	63,1%
3a2	257,91	265,93	284,71 na 83,5 ms od 223 ms	224,95	37,4%
4a	232,37	155,99	284,42 na 212,5 ms od 217,2 ms	284,42	97,8%
5a	203,37	130,72	227,13 na 372,3 ms od 429,9 ms	217,71	86,6%
7a	232,31	179,86	254,54 na 190,7 ms od 229,7 ms	249,21	83,0%

SITUACIJA	UKUPAN TON (Hz)	KRETANJE TONA (Hz)			% na kojem je Fmax od ukupnog trajanja
		Početak	Fmax	Kraj	
8a	194,95	155,53	243,72 na 115,6 ms od 332,4 ms	118,21	34,8%
9a	236,75	235,00	286,59 na 67,5 ms od 213,7 ms	247,09	31,5%
9a1	263,54	223,11	297,32 na 73,6 ms od 197,6 ms	265,86	37,2%
10a	233,37	184,79	272,05 na 282,6 ms od 282,6 ms	272,05	100,0%
Σ	231,05	199,91	265,30	224,03	62,4

Srednji ukupni ton izražen u Hz za glasnik /e/ izgovoren u početnoj poziciji iznosi 231,05. Raspon kretanja tona glasnika /e/ u ovoj poziciji, ako se govori o srednjim vrijednostima, iznosi od 199,91 do 224,03 Hz. Maksimalna frekvencija je prosječno 265,3 Hz te se prosječno ostvaruje na 60% ukupnog trajanja. To intonacijsku krivulju glasnika /e/ u početnoj poziciji čini uzlazno-silaznom i time potvrđuje uobičajeno silazni ton samoglasnika u standardu. Ta dominantno uzlazno-silazna intonacijska krivulja početnoga /e/, i to sa sasvim blagim lukom, otvara temu, najavljuje predmet govorenja. Padom intonacije počinje iskaz koji otklanja neizvjesnost najave.

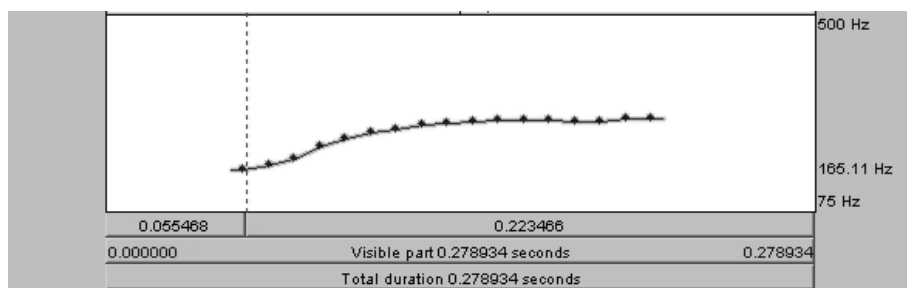
Slika 1. Intonacijska krivulja situacije 8a u kojoj se glasnik /e/ javlja u početnoj poziciji u rečenici
Figure 1. Intonation countour of the situation 8a in which sound /e/ appears sentence initially

Tablica 5. Ukupan ton i kretanje tona glasnika /e/ u središnjoj poziciji u rečenici**Table 5.** The pitch of the sound /e/ in the medial position of a sentence

SITUACIJA	UKUPAN TON (Hz)	KRETANJE TONA (Hz)			% na kojem je Fmax od ukupnog trajanja
		Početak	Fmax	Kraj	
1b2	214,23	217,91	218,58 na 111,4 ms od 407,5 ms	208,49	27,3%
2b	215,61	133,14	298,46 na 158,8 ms od 249,2 ms	218,35	63,7%
3b	248,87	238,68	277,43 na 141,8 ms od 286,1 ms	248,76	49,5%
4b	244,98	163,89	274,93 na 180,1 ms od 189,2 ms	274,93	95,2%
5b	169,10	128,89	237,41 na 286,6 ms od 286,6 ms	237,41	100,0%
6b	221,50	152,84	254,46 na 424,2 ms od 460,9 ms	254,46	92,0%
7b	160,21	132,46	236,63 na 403,2 ms od 403,2 ms	236,63	100,0%
8b	160,74	116,02	255,57 na 306,3 ms od 306,3 ms	255,57	100,0%
9b1	217,17	192,97	235,13 na 75,7 ms od 370,6 ms	199,34	20,4%
9b2	220,07	177,40	236,29 na 124,9 ms od 284,9 ms	202,90	43,8%
9b3	217,12	118,34	243,74 na 141,2 ms od 304,9 ms	205,92	46,3%

SITUACIJA	UKUPAN TON (Hz)	KRETANJE TONA (Hz)			% na kojem je Fmax od ukupnog trajanja
		Početak	Fmax	Kraj	
9b5	260,97	269,46	293,98 na 309,1 ms od 309,1 ms	293,98	100,0%
10b	209,11	160,63	226,48 na 214,4 ms od 648,3 ms	191,86	33,0%
Σ	208,02	174,40	248,88	222,62	69,5%

Srednji ukupni ton za glasnik /e/ izgovoren u središnjoj poziciji je oko 20 Hz niži od onog u početnoj poziciji, koji iznosi 208,02 Hz. I raspon kretanja tona je sličan, od 174,4 do 222,62 Hz. I ovdje se maksimalna frekvencija ostvaruje uglavnom u drugom dijelu trajanja. Srednji postotak na kojem se maksimalna frekvencija ostvaruje je 69,5%. Taj je srednji rezultat sličan onom kod partikule u početnoj poziciji te također daje uzlazno-silaznu krivulju. Međutim pojedinačni rezultati su drukčiji. Naime u čak 6 od 13 primjera maksimalna frekvencija ostvaruje se na više od 90% od ukupnog trajanja, što krivulju čini uzlaznom. Možemo dakle reći da je intonacijska krivulja glasnika /e/ u središnjoj poziciji uzlazna. Njezina uzlaznost u većoj mjeri pojačava napetost otklona neizvjesnosti o tome što će se dogoditi, jer često prethodi neočekivanoj promjeni, uvođenju novog motiva, adverzativnom rezu u sintaktičkoj strukturi.

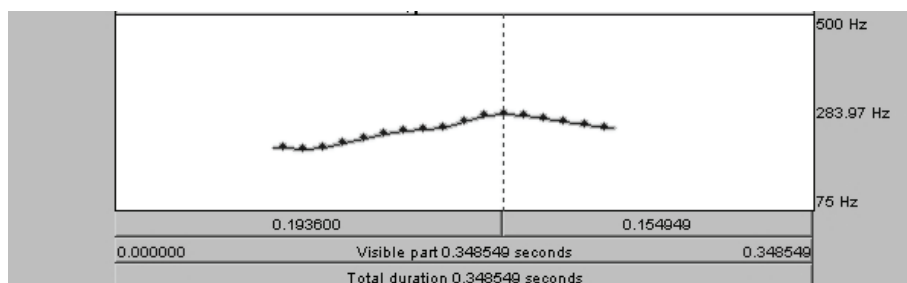
Slika 2. Intonacijska krivulja situacije 4b u kojoj se glasnik /e/ javlja u središnjoj poziciji u rečenici
Figure 2. Intonation countour of the situation 4b in which sound /e/ appears in sentence medially

Tablica 6. Ukupan ton i kretanje tona glasnika /e/ kao samostalne rečenice
Table 6. The pitch of the sound /e/ as an independent sentence

SITUACIJA	UKUPAN TON (Hz)	KRETANJE TONA (Hz)			% na kojem je Fmax od ukupnog trajanja
		Početak	Fmax	Kraj	
1c	197,57	104,80	268,60 na 188,1 ms od 250,5 ms	203,80	75,0%
2c	169,04	170,69	236,18 na 184,4 ms od 292,3 ms	218,07	63,0%
3c	197,86	124,46	293,9 na 151,1 ms od 269,3 ms	217,39	56,1%
4c	230,33	164,46	266,28 na 117,1 ms od 172 ms	220,56	68,0%
5c	163,67	133,04	245,76 na 204,8 ms od 243,3 ms	222,77	84,2%
6c	250,80	212,09	283,97 na 118,9 ms od 175,8 ms	254,28	67,6%
6c1	218,59	145,04	296,87 na 187,6 ms od 265 ms	236,46	70,8%
7c	171,64	155,20	194,16 na 81,7 ms od 181,2 ms	160,00	45,1%
8c	242,70	158,85	281,89 na 134,4 ms od 152,9 ms	275,30	87,9%
10c	170,45	103,83	212,01 na 198,8 ms od 302,3 ms	166,14	65,7%
Σ	201,11	158,72	259,82	219,90	68,34%

I ovdje je srednja vrijednost ukupnog tona (201,11 Hz) i postotka, na kojem se od ukupnog trajanja ostvaruje maksimalna frekvencija, slična prethodnim situacijama – 68,34%. Intonacijska krivulja je također uzlazno-

-silazna. Maksimalna frekvencija prosječno je na 68,34% od ukupnog trajanja, što je najviše od svih situacija. Usporede li se pojedinačni rezultati s onima za kretanje tona glasnika /e/ u početnoj poziciji, primjećuje se da je samo u jednom primjeru maksimalna frekvencija ispod 50%, što znači da je uzlaznost duža, a silaznost kraća. Dakle krivulja će izgledati nešto drukčije. Raspon početne i krajnje frekvencije nešto je veći od 158,72, ali ipak manji od 219,90 Hz. Dakle intonacijska krivulja završnog /e/ također je uzlazno-silazna s nešto većim lukom nego u inicijalnoj poziciji. Razlog tomu je završnost iskaza, a pad intonacije je njegov znak.

Slika 3. Intonacijska krivulja situacije 6c u kojoj se glasnik /e/ javlja kao samostalna rečenica

Figure 3. Intonation countour of the situation 6c in which sound /e/ appears as an independent sentence

ZAKLJUČAK

Za komički govor karakteristična je upotreba glasnika /e/, koji nema određenog leksičkog značenja. Njime počinju mnoge rečenice u pripovijedanju. Načinom izgovora toga glasnika govornik često unaprijed izražava i svoj komentar o onome što kazuje. Velike mogućnosti variranja izgovora toga glasnika ujedno su i mogućnosti izražavanja govornikova stajališta o onome o čemu se govori. Dakle /e/ u iskazu nema samostalno značenje, nego mu značenje određuje isključivo način izgovora i kontekst u kojem se pojavljuje. Najčešće znači potvrdu, posebno kada stoji kao samostalna rečenica, ali može značiti i negaciju. Njime se mogu izraziti ironija, oduševljenje, očaj, sumnja, pitanje i sl. Zapravo, niz je varijeteta govornikove afektivnosti vezan za iskaz na koji ovaj glasnik upućuje i koji tumači. Njegova pozicija u rečenici najčešće je inicijalna, može biti umetnut u rečenicu, a katkada stoji zasebno. Činjenica jest da se /e/ javlja isključivo kao retorički element. Nema ga u tekstovima koji su primarno nastali u mediju pisane riječi. A nema ga jer je glasnik koji direktno korespondira s nazočnim primateljem poruke. On je u mediju pisane riječi semantički prazan, jer grafemski znak za /e/ nema svoje akustičke slike s njezinim semantičkim

sadržajem. Nije karakterističan za poetski, nego za narativni izraz gdje je retorika bitna. Sasvim je sigurno da je glasnik /e/ komunikacijski vrlo važan, on je jedinica s visokom retoričkom vrijednošću ritmizacije iskaza, modifikacije ili pojačava značenje iskaza. Prema ovdje iznesenoj analizi, može se zaključiti da je glasnik /e/ u komiškime facendama partikula, dakle riječ koja nije uklopljena u sintaktičku strukturu diskursa, ali u njemu ostvaruje važnu retoričku funkciju. Ta je partikula znak bilateralnog karaktera usmenog pripovjednog diskursa, jer ona tonom komentira, konstatira, najavljuje, potvrđuje, ritmizira diskurs.

REFERENCIJE

- Anić, V.** (2000). *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Babić, S.** (1991). Oblici hrvatskoga književnoga jezika (morfologija). U S. Babić i sur. *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*, 453–738. Zagreb: Globus.
- Bahtin, M.** (1980). *Marksizam i filozofija jezika*. Beograd: Nolit.
- Božanić, J.** (1992). *Komiške facende*. Split: Književni krug.
- Centin-Mardešić, P.** (1977). Rječnik komiškoga govora. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 4, Zagreb: JAZU.
- Ham, S.** (2002). *Školska gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Jurišić, B.** (1973). *Rječnik govora otoka Vrgade*, 2 dio. Zagreb: GZH.
- Pavešić, S.** (1995). Morfologija. U E. Barić i sur. *Hrvatska gramatika*, 95–283. Zagreb: Školska knjiga.
- Piasevoli, A.** (1993). *Rječnik govora mjesta Sali*. Zadar: Matica hrvatska.
- Radulić, L.** (2002). *Rječnik rivanjskog govora*. Zadar: Matica hrvatska.
- Raguž, D.** (1999). *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Roki Fortunato, A.** (1997). *Libar Viškiga Jazika*. Toronto.
- Šimunović, P.** (2006). *Rječnik bračkih čakavskih govora*. Supetar: Brevijar.
- Škarić, I.** (1991). Fonetika hrvatskoga književnog jezika. U S. Babić i dr. *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*, 61–377. Zagreb: Globus.
- Težak, S., Babić, S.** (1992). *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Vrljić, S.** (2007). Poštalice u hrvatskom jeziku. *Jezik* 54, 2, 60–64.
-

Joško Božanić, Anita Runjić-Stoilova and Marijana Tomelić Ćurlin
Faculty of Philosophy, Split
Croatia

**SEMANTIC, STYLISTIC AND RHETORICAL FUNCTION OF /e/
IN VIS ISLAND FACENDAS**

SUMMARY

Komiža speech is characterized by the use of some sounds with no lexical meaning. Most often this is the sound /e/ at the beginning of many sentences in narrative oral practice. By pronouncing this vowel, speakers often comment the following content. On the corpus of Komiža facendas this paper determines individual appearances of sound /e/ in three positions within a sentence or a discourse: in initial and in central position of a sentence and in the role of an independent sentence. Its semantic, stylistic and rhetorical functions are described. Also, the authors describe the acoustic nature of sound /e/ in those three positions, that is they describe the duration, intensity and pitch and on the basis of these characteristics its role in the discourse. The sentences with the sound /e/ were pronounced by a native speaker from Komiža. All the appearances of the sound /e/ were singled out and acoustically analysed in Praat. The results, for example, of mean value of duration show that /e/ has different durations. The longest duration is in the middle position and the shortest when it is in a role of an independent sentence. The reason is its ability to comment by tone already given sentences or the one that follows so extended duration can express semantic context richer. Also, on the basis of intonation counter, the role of sound /e/ in the discourse can be interpreted. Very mild rise-fall intonation counter of initial /e/ announces the topic. By falling of intonation begins the statement which declines uncertainty of announcement. Intonation counter of /e/ in central position is rising. Its rising nature largely emphasizes intensity of uncertainty of the following development for it's often followed by unexpected change, new motive. Intonation counter of the central /e/ is also rise-fall but somewhat larger. The reason for that is conclusion of statement and fall of intonation is its sign. As Croatian linguistic handbooks don't define particle as unambiguous, authors determine is sound /e/ the particle, exclamation or some other word. In conclusion, the authors determine that /e/ is particle with high frequency of repetition in facenda as narrative form of oral literature of Vis Island. Likewise, they define particle /e/ to have extreme rhetorical value regarding to dialogical nature of facendas, which is characterized by interweaving of narrative positions.

Key words: *Komiža speech, speech sound function, acoustic analysis, rhetoric function of particles, Chakavian speech, oral literature*

PRIKAZ

Damir Horga Filozofski fakultet, Zagreb
Hrvatska**IVO ŠKARIĆ: HRVATSKI IZGOVOR**
Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2009.

Početak 2009. godine u izdanju Nakladnog zavoda *Globus* objavljena je fonetika Ive Škarića pod naslovom *Hrvatski izgovor*. Prirodno je bilo očekivati da se ovakva fonetika pojavi iz njegova pera. Teorijsko i primijenjeno poznavanje i originalno tumačenje govornog fenomena Škarić je pokazao u brojnim znanstvenim člancima i knjigama, svojim obrazovnim, stručnim i javnim radom na promicanju kulture govorne komunikacije, a time i fonetike kao znanosti. U razvojnom smislu, put prema *Hrvatskom izgovoru* Škarić je započeo još davne 1974. godine, kada je u izdanju sarajevske *Svjetlosti*, a u prijevodu Almase Defterdarević-Muradbegović, objavljena "mala" *Fonetika* Bertila Malmberga (originalno na francuskom Bertil Malmberg, *La phonétique*, Paris, Presses Universitaires de France, 1971) za koju je Škarić napisao opširne komentare u "fusnotama", uglavnom potkrepljujući zakonitosti opće fonetike hrvatskim primjerima. Sljedećih dvadesetak godina bile su priprema za *Fonetiku hrvatskoga književnog jezika* koja je objavljena u sklopu *Nacrta za gramatiku hrvatskoga jezika* 1991. godine pod naslovom *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika* S. Babića, D. Brozovića, M. Moguša, S. Pavešića, I. Škarića i S. Težaka. Škarićeve dotadašnji radovi koji se mogu svrstati u četiri glavna područja: fundamentalna fonetska istraživanja, ortoepija hrvatskog jezika, patologija slušanja i govora te kultura govora u javnoj komunikaciji, bili su dobra podloga da rezultate tih istraživanja pretoči u tu *Fonetiku*. Tri su teorijska temelja *Fonetike* iz 1991. koji je određuju kao lingvističku fonetiku. Prvo, ona se temelji na eksperimentalnim i brojčanim podacima svojstvenim prirodnim znanostima s kojima se fonetika usko povezuje. Drugi je temelj ono što se može nazvati tradicijom zagrebačke fonetike, i pogled na govor kao sustav koji ima svoje zakonitosti i gramatiku usko povezanu s jezičnim sustavom, ali u velikoj mjeri samosvojnu. Konačno, treće se uporište nalazi u kibernetičkom, informatičkom i komunikacijskom pogledu na govor i čovjeka kao informacijsko ustrojstvo koje prikuplja, obrađuje, odašilje i prima obavijesti. Stoga je predmet te fonetike cjelokupna govorna signalizacija, uključujući parajezičnu razinu govora i razinu glasa. Ta je knjiga velikim dijelom i opća fonetika, a ne samo fonetika hrvatskog jezika, jer se opširno opisuju sve razine proizvodnje i primanja govora, te opća

narav zvuka i posebni oblici govornih zvukova. Ipak, to je fonetika hrvatskog jezika jer se opće fonetske zakonitosti oslikavaju primjerima govora hrvatskim standardnim jezikom. Već je višekratno ocijenjeno da je Škarićeva *Fonetika* prva opsežna fonetika hrvatskog jezika i govora u kojoj se hrvatski opisuju suvremenim znanstvenim instrumentarijem i čime se njegov fonetski opis može ravnopravno mjeriti s opisima drugih, pa i velikih, svjetskih jezika. Uostalom, vrijednost knjige potvrđena je godišnjom Republičkom nagradom za znanost *Bartol Kašić*, dodijeljenom Ivi Škariću 1992. godine za tu knjigu.

Šesnaest godina nakon objavljivanja *Nacrta gramatike*, 2007. objavljena je prva knjiga *Velike gramatike* pod naslovom *Glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika* S. Babića, D. Brozovića, I. Škarića i S. Težaka. Urednik tog izdanja, August Kovačec, ističe da to nije ponovljeno izdanje iz 1991, nego se radi o novom djelu jer je ono temeljito prerađeno. Iz te je knjige izostavljen *Povijesni pregled hrvatskoga književnog jezika* M. Moguša, koji je objavljen kao zasebna knjiga pod naslovom *Povijest hrvatskoga književnoga jezika* (NZ *Globus*, Zagreb, 1993). Poglavlja *Fonologija* D. Brozovića, te *Morfologija* S. Babića i S. Težaka su izmijenjena, a prvi je puta objavljeno poglavlje S. Težaka *Morfonologija*. Za *Fonetiku* Kovačec kaže da, u odnosu na tekst iz 1991. godine, "Ivo Škarić znatno je skratio i temeljito preradio razdio *Fonetika* (izlaganje općefonetskih pojmova i građe svedeno je na minimum, a prerađeno sve ono što se odnosi na hrvatsku fonetiku *sensu stricto*)".

Kako je M. Moguš otvorio put objavljivanju dijelova *Velike gramatike* kao samostalnih knjiga i pokazao da oni mogu funkcionirati kao zasebne cjeline, to je učinio i D. Brozović, objavivši 2007. *Fonologiju hrvatskoga standardnog jezika* (NZ *Globus*, Zagreb), a 2009. godine pojavljuje se *Hrvatski izgovor* Ive Škarića koji je u svemu bitnom istovjetan s tekstom kakav je bio objavljen u prvoj knjizi *Velike gramatike* 2007. godine.

Sam Škarić vidi važnost objavljivanja *Hrvatskog izgovora* u činjenici da "se na taj način prvi put određuje sadržaj hrvatskog izgovora koji već i izgledom ističe identitet hrvatskoga jezika, što bi nam trebalo biti posebno važno. Meni to napose jer je jezični identitet ono na što se uvijek jezik svodi."

Knjiga je podijeljena na devet poglavlja s popisom literature uz svako poglavlje, a na kraju knjige nalazi se ukupan popis literature i pojmovno kazalo.

U prvoj rečenici *Uvoda* (13–24) Škarić određuje da je predmet opisa fonetike hrvatskoga jezika govorna signalizacija poruka oblikovanih hrvatskim jezikom, a to su tri uža područja kojima se fonetika hrvatskog govora mora baviti: područje komunikacije, područje hrvatskog jezika kojim se oblikuju poruke i područje govora kao puta materijalizacije jezičnih obavijesti. Tako se u tom poglavlju definiraju osnovni komunikacijski i informacijski pojmovi i određuje da se jezična fonetika bavi dijelom komunikacijskog lanca u kojem se jezične poruke pretvaraju u govorne signale. Govorna se komunikacija ostvaruje u govornom mediju što je dio komunikacijskog lanca, od koderu (znakovnika) do dekoderu (raznakovnika). Tu Škarić ostaje vjeran svojoj definiciji govora kao čovječje, zvučne optimalne komunikacije oblikovane ritmotvornim jedinicama

slogova, riječi i rečenica. U definiranju hrvatskog jezika Škarić se priklanja širokoj sociolingvističkoj pa i političkoj definiciji i kaže da je hrvatski jezik, za razliku od drugih jezika, slavenski jezik kojim govore Hrvati u svojim zajednicama. Takvom definicijom jedino atribut "slavenski" tipološki određuje hrvatski jezik i njome se u hrvatski ubraja sva raznolikost vremenskih, prostornih i funkcionalnih idioma kojima govore Hrvati. Hrvatski jezik u užem smislu po njemu je zajednički ili opći jezik svih današnjih Hrvata. Škarić u njemu razlikuje klasični hrvatski koji je nastao normativističko-političkim načinom, a kristalizirao se pobjedom hrvatskih vukovaca krajem devetnaestog stoljeća, i općeprihvaćeni hrvatski koji danas spontano nastaje i razvija se kao rezultat urbanizacije i komunikacijske demokratizacije, osobito u javnim medijima, a njegovi su nositelji obrazovani govornici koji ostvaruju upravo većini najpoželjniji oblik govora, podjednako udaljen od organskih idioma. Na pola puta između klasičnog hrvatskog i općeprihvaćenog hrvatskog, smješten je idiom prihvatljivog hrvatskog. Škarić ne zaboravlja ni dijalektalne varijante i ostale organske ili sociološke i geografske varijetete za koje smatra da su u podlozi prihvaćene varijante te je u nekom smislu određuju. Glavna tri varijeteta razlikuju se prije svega u fonemici i fonetici. Škarić postavlja i cilj *Hrvatskom izgovoru* da fonetskim opisom navedenih idioma pomogne da općeprihvaćeni hrvatski postane i u normativističkom, a ne samo u uporabnom smislu prihvaćen. Ova su stajališta Škarića dobro poznata iz njegovih drugih radova o ortoepiji hrvatskoga jezika, ali u ovoj su knjizi sažeto i jasno iznesena i predstavljaju novinu u odnosu na *Fonetiku* iz 1991. U terminološkom smislu vjerojatno se može problematizirati termin "općeprihvaćeni hrvatski" jer je teško zamisliti da je neki idiom općeprihvaćen, pa bi ga možda bilo bolje zvati uporabnom normom ili prihvaćenim hrvatskim, dok je on tek u želji općeprihvaćen a standardizacijom, a to znači odlukom "mjerodavne jezične politike" mogao bi se proglasiti općeprihvaćenim. U ovom se poglavlju još posebno ističe da je važan segment lingvističke fonetike istraživanje paralingvističkog sloja u jeziku ili, kako ga je Škarić već ranije terminološki odredio, "jezičnog glasa" za razliku od "glasnika" koji označava realizaciju fonema.

U drugom se poglavlju *Govorni organi* (25–40) opisuju govorni organi: živčani sustav, sustav osjetila i izvršni organi. U opisu živčanog sustava daju se osnovne informacije o spoznajama neurolingvistike o govornoj upravljačkoj funkciji mozga. Za osjetilni je sustav značajan, osim što se detaljno opisuje sluh, opis uloge izvanslušnih osjetila za percepciju govora i kontrolu govorne proizvodnje. Izvršni govorni organi opisuju se kao dišni organi, organi glasanja (fonacijski) i izgovorni organi, s temeljnim anatomskim podacima i funkcijama.

U trećem poglavlju *Proizvodnja govornih zvukova* (41–53), povezuju se zakonitosti proizvodnje zvuka općenito i karakteristike artikulacijskog prolaza pri izgovoru pojedinih glasnika, a konačan akustički rezultat u knjizi je najčešće prikazan sonografskim slikama i oscilogramima, što pretpostavlja da je poznavanje tih grafičkih prikaza nužno za razumijevanje onoga što ilustriraju.

U četvrtom se poglavlju *Izgovor* (54–80) opisuje izgovor ili artikulacija, tj. ostvarivanje glasnika. Ovdje Škarić definira glasnik kao najkraći cjelovit hotimičan izgovorni pokret – ponovljiv, odvojiv, izostavljiv, dometljiv i zamjenjiv u cijelosti, i brani uporabu tog termina, za razliku od tradicionalnog termina *glas*, jer je termin *glas* Škarić rezervirao za ono u govoru što nastaje fonacijom i suprotstavlja se tekstu kao jezičnom ili, bolje rečeno, fonološkom, sloju u govoru. Glasnici se definiraju svojim glasničkim opazajnim osobinama koje mogu biti izgovorne, ako je kriterij artikulacija, ili slušne, ako je kriterij karakter zvuka i percepcija glasnika. Glasnici se opisuju s obzirom na glasničke opazajne osobine izgovornog načina i izgovornog mjesta. Opisani su glasnici općeprihvaćenog hrvatskog, tako da se može reći da je svaki glasnik dobio svoju definiciju. Za ovo je poglavljje značajno da se tabelarno prikazuju glasnički sustavi triju idioma za koje Škarić veli da su danas prisutni u hrvatskom književnom jeziku: klasičnog, prihvaćenog i prihvatljivog idioma, te su te razlike ilustrirane i akustičkim analizama nekih glasnika prema kojima se ti idiomi razlikuju. Dobro je opisana raznolikost ostvarenja fonema pa su glasnici klasificirani kao fonemski, ako se najpotpunije ostvaruju fonemske crte, alofonski, ako se u realizaciji fonema mijenja barem jedno glasničko opazajno obilježje, s time da mogu biti i posebni alofonski glasnici, ako se tom promjenom razlikovnog obilježja realizira glasnik koji se razlikuje od bilo kojeg drugog fonemskog glasnika, i konačno, prozodijski glasnici su oni koji ne signaliziraju ni jedan fonem, nego imaju samo prozodijsku ili fonotaktičku ulogu.

U petom poglavlju *Povezivanje govornih članaka* (81–90) govori se o povezivanju govornih jedinica koje se mogu segmentirati na njegovoj sintagmatskoj osi, od glasnika do diskursa. Podrobnije se analiziraju dva članka, slog te govorna ili prozodijska riječ. Slog se analizira sa stajališta artikulacijskih zakonitosti koje određuju njegovu strukturu kao minimalne izgovorne jedinice. Na temelju tih zakonitosti mogu se tumačiti i neke fonetske promjene. Govorna se riječ objašnjava i na temelju njezina definiranja u odnosu na fonološku i jezično-pravopisnu riječ, a poglavljje se zaključuje konstatacijom da glasnici u govornoj riječi prolaze niz preinaka, te da se mogu "zamađiti" fonološka i jezična postava u govornoj realizaciji, ali budući da se pretpostavlja da sugovornik vlada jezikom, fonetske preinake neće omesti komunikaciju. Zato se preporučuje govoriti prema zakonima govornog povezivanja govornih članaka da se ostvari prirodan i komunikacijski najefikasniji govor.

Logičan je nastavak prethodnog poglavlja šesto poglavljje *Preinake glasnika unutar govornih riječi* (91–115). Pitanjima preinaka Škarić pridaje osobitu važnost jer ih smatra bitnima za prirodnost i ekonomičnost kako proizvodnje tako i percepcije govora, i za razlikovanje govora od tiskanog oblika jezika. Povezivanje glasnika Škarić metaforički objašnjava kao ulančavanje pri suizgovoru, ako glasnik svoja svojstva prenosi susjednim glasnicima, ili uzglobljavanje kod asimilacija i disimilacija, kada se glasnik mora u znatnoj mjeri prilagoditi drugom glasniku s kojim čini čvrsti zglob. Iznoseći kriterije klasifikacije preinaka, Škarić ih dijeli na položajne ili pozicijske i slobodne ili

fakultativne, adaptacijske i asimilacijske, fonetske i fonemske. Objašnjava ih *živim* primjerima i nekim temeljnim fonetskim zakonitostima, kao što je npr. struktura sloga. Na kraju ovog poglavlja autor iznosi deset *živih* obveznih asimilacijskih pravila za prihvaćeni hrvatski izgovor (1. izgovaranje međusamoglasničkog [i], 2. izjednačavanje prema napetosti/zvučnosti, 3. izgovaranje jednog suglasnika umjesto dvaju jednakih ili izjednačenih suglasnika, 4. neizgovaranje [t] i [d] ispred poluzatvornih suglasnika, 5. neizgovaranje [t] i [d] u skupini /st/, /št/, /zd/ i /žd/, 6. izgovaranja [n] kao [m] ispred [p], [b] i [m], 7. palatalizacija piskavih [s], [z] i [c] ispred nepčanih zaprječnih suglasnika, 8. sliveni izgovor dvaju fonema, 9. izgovaranje posebnih alofona i 10. izgovaranje nefonemskih glasnika). Na kraju poglavlja razmatra se pitanje odnosa reprezentacijske fonemske razine i šest načina realizacije fonema.

U sedmom poglavlju *Prozodija riječi* (116–129) opisuju se razlike kako u zvučnim karakteristikama naglasaka (trajanje, frekvencijske i intenzitetske karakteristike) tako i u njihovoj distribuciji u trima idiomima hrvatskog jezika: klasičnom, prihvatljivom i prihvaćenom idiomu, kako ih određuje Škarić, ističući da su te prozodijske razlike i glavni markeri razlika među ovim idiomima. Uglavnom se ističu neutralizacijske prozodijske tendencije akustičkih osobina pojedinih vrsta naglasaka u suvremenom javnom govoru te prihvaćanje naglasaka i na posljednjem slogu u riječi.

U devetom poglavlju *Rečenična prozodija* (130–140) opisuju se dijelovi intonacijske jedinice (početak, jezgra i završetak), s time da se detaljnije opisuje šest tipova intonacijskih jezgara karakterističnih za rečeničnu prozodiju u hrvatskom jeziku. Na kraju se kratko određuju odlomak i diskurs kao govorni članci.

U desetom poglavlju *Znakovlje* (141–145) navodi se grafičko znakovlje kako za običnu ortografiju tako i za fonetsku transkripciju, kako međunarodnu tako i onu koja je uglavnom prihvaćena za hrvatski jezik.

Hrvatski izgovor zaista je fonetika o hrvatskom govoru. Naime u njoj su općefonetski sadržaji svedeni na minimalnu mjeru i zato je za njezino čitanje nužno poznavanje određenog temeljnog fonetskog instrumentarija. To se odnosi ne samo na tekstualni dio knjige, nego i na brojne funkcionalne i skladne grafičke prikaze. Takav sažeti prikaz hrvatskog fonetskog sustava moguće je ponuditi jer, počevši od Škarićeve *Fonetike* iz 1991, a onda i od drugih fonetskih knjiga i radova koji se bave nekim užim fonetskim područjima, dosegnuta je razina općeg fonetskog obrazovanja koja će velikom dijelu čitatelja omogućiti da se dobro snađu u i ovako komprimiranom tekstu.

Glavna je karakteristika *Hrvatskog izgovora* da je opis hrvatskog govora ponuđen sa sociofonetskog stajališta te je opisan ne samo sa standardoloških pozicija nego kao dinamički sustav u kojem u ovom trenutku prema Škariću koegzistiraju kao javne i književne varijante tri idioma, od kojih se općeprihvaćeni idiom promatra kao najpropulzivniji i potencijalno kodifikacijski najprihvatljiviji. Iz takva sociolingvističkog rakursa, hrvatski se nalazi između povijesno određene i normirane strukture i živih silnica pragmatične, suvremene

uporabe koja tu normu destabilizira. Takav je pogled na sadašnje stanje hrvatskog govora potkrijepljen eksperimentalnim i brojčanim podacima. Time se otvara i novi znanstveni pogled na fonetiku hrvatskog jezika. U tom pogledu najizazovniji su Škarićevi pogledi o promjenjivosti suvremenog hrvatskog fonemskog sustava koji inače predstavlja najčvršći jezični podsustav.

Može se reći da Škarić, opisujući hrvatski izgovor, stvara zaokruženi i potpuni sustav, od sadržajnog i fenomenološkog pogleda na govor do terminološkog repertoara. U tom se smislu pojavljuju nazivi kao što su već spomenuti *glasnik*, *unutarnja razlikovna obilježja*, *glasničke opažajne osobine*, *vjernost (invarijantnost)*, *klasični*, *općeprihvaćeni i prihvatljivi idiom* i sl. Time se i na tom planu otvara novo gledanje na fonetiku hrvatskoga jezika i govora.

O *Foneticima* iz 2007. godine *Govor* je u svom broju 2 za 2007. godinu objavio prikaz Radoslava Katičića. Kako je *Hrvatski izgovor* sadržajno identična knjiga, samo tiskana kao odvojeno izdanje, može se postaviti pitanje je li ovaj prikaz potreban. Opravdanje nalazimo u činjenici da je Katičićev prikaz pisan s motrišta filologa i lingvista, i u pozivu koji je sam Katičić uputio na kraju svog prikaza da knjigu prikaže i netko od fonetičara. Osim toga, Katičićev je prikaz bio više ocjena *Fonetike* i nije bio zaokupljen prepričavanjem sadržaja, pa se ovim prikazom čitatelju željela pružiti i ta informacija.

Ocjenjujući *Hrvatski izgovor* sa stajališta važnosti knjige za fonetiku, možemo se samo prikloniti Katičićevim visokim ocjenama Škarićeve *Fonetike*, kada je rekao da je "neotuđivi dio Velike hrvatske gramatike" i da u obama likovima (opsežnom liku iz 1991. i skraćenom iz 2007) "treba da nam ostane trajno bogatstvo, kojim nas je Škarić obdario." Tu ocjenu jednostavno valja ponoviti i pripisati i *Hrvatskom izgovoru*.

PRIKAZ

Lada Badurina Filozofski fakultet, Rijeka
Hrvatska**MED POLITIKO IN STVARNOSTJO:
JEZIKOVNA SITUACIJA V NOVONASTALIH DRŽAVAH
BIVŠE JUGOSLAVIJE
(ur. V. Požgaj Hadži, T. Balažić Bulc, V. Gorjanc)
Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2009.**

Tvrđnja da se jezične promjene događaju razmjerno sporo pa da ih govornici određenog jezika najčešće i nisu svjesni tek je dijelom točna. Ili, bolje, prihvatljiva je samo u nekim (u pravilu *uobičajenim* – ustaljenim i mirnim) društvenim okolnostima. Postoje međutim i ona *druga* vremena – volimo ih nazivati *povijesnima* – koja obilježavaju velika i važna društveno-politička previranja. Dakako, prijelomne će se društvene promjene nužno ogledati i u jeziku kao sociolingvističkoj činjenici.

Raspad jedne (*zajedničke*) države – Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije – i potom iscrtavanje granica novoutemeljenih država nesumnjivo su presudno utjecali ne samo na promjenu statusa pojedinih jezika (koji su u tim političkim prevratima postali državni/službeni jezici) nego su novonastali odnosi uzrokovali i mnoge mijene u samim jezicima. Napokon, dinamika je jezičnih zbivanja očekivano pobudila pozornost (socio)lingvista.

O zanimanju struke za *jezična pitanja* u novim državama koje su u devedesetim godinama 20. stoljeća konstituirane na području bivše Jugoslavije svjedoči i recentan zbornik *Med politiko in stvarnostjo: jezikovna situacija v novonastalih državah bivše Jugoslavije* (Filozofski fakultet u Ljubljani, 2009). Njegovi su urednici – Vesna Požgaj Hadži, Tatjana Balažić Bulc i Vojko Gorjanc – prikupili šesnaest tekstova o jezičnim prilikama i pojedinim sociolingvističkim pitanjima u novoutemeljenim državama, a koje potpisuje dvadesetak eminentnih stručnjaka iz tih zemalja.

Tekstovi su u zborniku podijeljeni u tri cjeline. Prva i na neki način ključna (već podnaslovom zbornika najavljena) okuplja radove u kojima su predstavljene jezične situacije u novonastalim državama i njihove jezične politike (*Jezikovna situacija v novonastalih državah bivše Jugoslavije*). U drugoj se nalaze priloge koji tematiziraju neka unutarjezična raslojavanja, odnosno jezične varijetete unutar prvih jezika (*Status jezikovnih variant znotraj prvih jezikov*). U trećoj se cjelini

---

govori o statusu stranih i drugih jezika u pojedinim državama (*Status tujih in drugih jezikov*). Bez pretenzija da se u ovome prikazu iscrpnije osvrnemo na sve radove, nastojat ćemo predstaviti glavne teme.

Iako je, očekivano, raspad Jugoslavije neposredno utjecao na jezične politike i jezičnu stvarnost u svim njezinim bivšim republikama, ipak tim se činom nisu svi dotadašnji *republički jezici* našli pred istim izazovima. Po svoj prilici, najkompleksnijim se pokazalo pitanje jezičnih standarda utemeljenih na štokavskome organskom sustavu, a takvi su standardni i službeni jezici u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Srbiji. I dok su jezične okolnosti u tim državama bar donekle usporedive, slovenski će se i makedonski jezik suočavati s nekim drugim problemima.

Spomenute su teme pregledno i vrlo informativno predstavljene u prvoj cjelini ljubljanskog zbornika.

Koncepcijski prepoznatljiva provodna nit sedam priloga uvrštenih u taj tematski blok (što se zacijelo može pripisati i jasnoj uredničkoj koncepciji zbornika!) jest upoznavanje sa zakonskom regulativom prije i poslije prijelomne 1991. godine, odnosno s ustavnim člancima u kojima su propisani jezici i pisma u javnoj uporabi ponajprije u SFRJ i njezinim republikama, a potom i u novoosnovanim samostalnim državama. U tom će smislu posebno zanimljive biti (jezično) političke promjene u državama čiji su standardni jezici izgrađeni na štokavštini jer upravo su oni u posljednjem desetljeću 20. stoljeća dočekali i promjenu svoga statusa: od (ne)priznatih standardnojezičnih *varijanti* zajedničkog *srpskohrvatskog* jezika do samostalnih jezičnih standarda jednočlanih naziva. (Osim dviju *priznatih* varijanti – zapadne/zagrebačke ili hrvatske i istočne/beogradske ili srpske – u devedesetima su se i dvijetisućitima emancipirala još dva standardna jezika štokavske osnovice: bosanski/bošnjački te najmlađi crnogorski.)

O hrvatskim jezičnim prilikama piše Jagoda Granić u tekstu *Sociolingvistika hrvatske jezične stvarnosti: komunikacijski i simbolički prostor od 1991.* (43–57). Njih je u devedesetima s jedne strane obilježila nova jezična politika (planiranje jezika i njegovo ime), a s druge niz promjena u javnoj komunikaciji na hrvatskom (sup)standardu, i to na svim jezičnim razinama, te promjene u pojedinim (eksplicitnim) normama. Često isticani hrvatski purizam manifestirao se u najvećoj mjeri na području leksika: devedesete će se u Hrvatskoj pamtili po mnoštvu razlikovnih srpsko-hrvatskih rječnika, prečesto diletantskih uradaka, a nakon *obračuna* sa srbizmima na red su došli i anglizmi. Poticanje stvaranja novih *hrvatskih* riječi (npr. natječajni časopisa "Jezik" za "najbolju hrvatsku riječ") može, doduše, biti neka vrsta "vježbe jezične kreativnosti", no – upozorava autorica – "stručnjaci (ipak!) znaju kako ni ponajbolja riječ (...) ne može na silu postati dio općeg leksika, nego ju jedino može potvrditi jezična praksa" (str. 53). Utoliko je i kolokvijalni naziv *novohrvatski* – nažalost i ne sasvim neutemeljeno – poprimio negativne konotacije. Ipak, dijelom kao posljedica izravna jezičnog planiranja, a dijelom neizravnim manipulacijama medija i javnoga mnijenja dio je hrvatskoga vokabulara izmijenjen (str. 53). Nadalje, osim leksičke na udaru se našla i

pravopisna norma. Pitanje je pravopisa (i kao knjige/priručnika i kao norme) u Hrvatskoj izrazito ispolitizirano. Činjenica je, podsjeća autorica, ne postoji *jedina* i *prava* hrvatska pravopisna norma, no možemo ovdje dometnuti i to da se prijepori vode (srećom) tek oko nekoliko pravopisnih dvojbi (*ne ću* ili *neću*, *preprjeka* ili *prepreka*, *zadatici* ili *zadaci* i sl.). Nažalost, ta rubna pravopisna pitanja dobivaju pritom neprimjerenu težinu, a odabir ovog ili onog rješenja upravo simboličke vrijednosti.

Posebno je složena jezična slika Bosne i Hercegovine, s kojom nas upoznaje Marina Katnić-Bakaršić u prilogu naslovljenom *Bosanskohercegovačka sociolingvistička previranja: jezična situacija u Bosni i Hercegovini nakon 1991.* (73–83). Iznimnost je bosanskohercegovačke situacije u njezinim trima konstitutivnim nacionalnim identitetima te u činjenici da u zadnje vrijeme akteri jezične politike "možda više nego ikada promoviraju znak jednakosti između jezičnog i nacionalnog identiteta" (str. 74). Posljedično, nižu se teško rješivi problemi, od pitanja postojanja jednog ili više (triju) standardnih jezika, imenovanja tih jezika (posebno bosanskoga/bošnjačkoga) i jezične legislative, preko njihovih standardizacija, do sasvim praktičnih, a nipošto nevažnih pitanja jezika u školstvu i u medijima ili statusa i uporabe manjinskih jezika u kantonima s inonacionalnom većinom. U nastojanjima da se jasno diferenciraju tri jezična standarda teško je bilo izbjeći pretjerivanja. U praksi to pak znači da su govornici suočeni s potrebom naknadna usvajanja normi "svoga" jezika (što svakako pretpostavlja i izbacivanje elemenata proglašanih značajkama drugih dvaju "stranih" jezika), što će nerijetko izazvati otpor te u konačnici odbijanje novih i nametnutih normi. U sukobu dviju silnica – potrebe za razlikovanjem svoga jezika od jezika Drugoga (pri čemu, zanimljivo, utjecaj engleskoga jezika postaje manje zazoran od utjecaja *komšijskog* jezika) i neizbježnih jezičnih/leksičkih interferencija među trima jezicima – uspostavlja se novija bosanskohercegovačka jezična stvarnost.

Umnogome je drukčija situacija sa srpskim jezikom. Osim promjene imena – ustvrdit će Ranko Bugarski u tekstu *Jezička politika i jezička stvarnost u Srbiji posle 1991. godine* (59–71) – taj jezik nije doživio promjene koje bi se odnosile na jezičnu supstancu i/ili jezično ustrojstvo: nije bilo ni progona elemenata svojstvenih bliskim jezicima, ni reformi pravopisa – "srpski je ostao kakav je bio dok se zvao srpskohrvatski" (str. 63). Uvjetno, moglo bi biti riječi o svojevrsnoj *pasivnoj promjeni*: srpski se jezik diferencirao od srodnih jezika samom činjenicom da je ostao na mjestu dok su se oni razilazili. Ipak, takva *nedramatična* situacija (barem kad je o srpskoj službenoj jezičnoj politici riječ) biva narušena djelovanjem neformalnih užih grupa koje si uzimaju u zadatak obranu nacionalnog identiteta jezika. Naime i u Srbiji je u devedesetima bilo vrlo zaoštrene jezične ideologizacije (dovoljno je spomenuti *Slovo o srpskom jeziku iz 1998. godine*), a još i danas traje žestoki val politizacije vezane za srpsko pismo (ćirilicu). Ćirilica se tako proglašava srpskom nacionalnom svetinjom, a latinicu bi, kao navodno kominternovskovatikansko i, najgore od svega, kao hrvatsko pismo i siguran znak rasrbljivanja Srba, svaki dobar Srbin morao prezirati. I ne samo da *nacionalistički duhovni sklop* i *dvovalentna logika* i nisu mogli rezultirati drugim doli stavom *ćirilica je dobra, a*

latinica loša – koji je dakako unaprijed isključio svaku mogućnost, pa i potrebu, da se o dvama pismima raspravi kao o važnom kulturnom, društvenom i komunikacijskom pitanju – nego su rezultirali i sasvim bizarnim zamislima: ako je već nužno, latinica može biti *pomoćno pismo* u javnoj komunikaciji, ali nipošto ne "hrvatska" latinica, nego samo ona "internacionalna" (str. 68). Konkretno, to bi značilo da bi ćirilične natpise trebalo ovako transliterirati: *Nemanina ulica, Ulica Dorda Vašingtona* ili *Sibinanin Janka* i sl. (s izuzetkom Vojvodine jer je ondje u službenoj uporabi i hrvatski jezik i latinično pismo).

Po svemu sudeći, najduži je i najmukotrpniji put nakon raspada Jugoslavije i potom osamostaljenja Crne Gore prevalio četvrti jezični standard zasnovan na štokavštini – crnogorski. Efektno i sažeto opisao je taj proces Igor Lakić već naslovom svoga priloga – *Crnogorski jezik: od negacije do standardizacije* (85–95). Izborivši se, nakon proglašenja samostalne Republike Crne Gore 2006. godine, za pravo da svoj jezik nazovu crnogorskim (u Ustavu iz 2007. godine), i to unatoč protivljenjima s raznih strana, posebno iz redova srpskih nacionalista i u Crnoj Gori i u Srbiji, našli su se Crnogorci pred zahtjevnim poslom jezične standardizacije. Nema međutim jedinstva u gledanju na to kako bi trebalo kodificirati crnogorski jezik. U novoosnovanom su se Savjetu za standardizaciju crnogorskog jezika iskristalizirale dvije struje: jedna sklonija jezičnoj arhaizaciji i Njegoševu jeziku kao uzoru suvremenog standarda te druga koja smatra da pri kodifikaciji crnogorskog jezika polazište treba biti suvremeno jezično stanje, što znači da valja prihvatiti i one promjene koje je crnogorski jezik neminovno pretrpio u doba jugoslavenskog zajedništva. Sukob između tih različitih koncepcija simbolizira borba za dva fonema, /š/ i /ž/, za čije se uvođenje zalažu pripadnici prve struje. Također, oni smatraju da u crnogorskom standardu prednost (i prevlast) trebaju imati jotirani oblici tipa *šekira, ćerati, đeca* (umjesto *sjekira, tjerati, djeca*). Pripadnici pak druge, umjerenije struje ne odbacuju sasvim mogućnost uvođenja fonema /š/ (i pripadajućeg slova *š*), ali ipak ne nalaze opravdanja za uvođenje slova *ž*; što se jotiranih oblika tiče, skloni su dopuštanju dubleta, pa da u budućnosti jezična praksa presudi u odabiru. Neslaganja su kulminirala pri izradi crnogorskog pravopisa. Ne mogavši ponuditi zajedničko rješenje, Savjet je koncem siječnja 2009. resornom ministarstvu uputio dvije verzije pravopisa. Naposljetku je o crnogorskom pravopisu odlučila ekspertna skupina koju je imenovao ministar prosvjete. Oni su crnogorskoj javnosti ponudili pravopis izrađen na predlošku verzije koju je izradio Adnan Ćirgić (tzv. konzervativna struja), ali su ipak predvidjeli dublete (npr. *ćeme – tjeme, ćelina – cjelina, ćelodnevni – cjelodnevni, ćelesa – tjelesa, ćelishodan – cjelishodan* i sl.). Novi pravopis uvodi i dva nova slova – *š* i *ž* za (navodne "nove") foneme /š/ i /ž/. Međutim – upozorava Lakić – postoji još jedan metodološki problem u vezi s novim crnogorskim pravopisom: navodeći rečenice kojima se oprimjeruje pisanje interpunkcijskih znakova (npr. zareza u vokativu) – *Kazuj, babo, jesi li vještica. te Kaž', vladiko, što ti vezir piše.* – sasvim utemeljeno postavlja pitanje jesu li takvi primjeri (iz književnosti, napose poezije) primjereni za kodifikaciju suvremenoga crnogorskog jezika (str. 93). U tom smislu autor i zaključuje da će "crnogorski jezik i dalje biti predmet rasprava i

nesuglasica, a u skorijoj budućnosti može se očekivati i neka nova verzija pravopisa" (str. 94).

Promjena društveno-političkog konteksta i, posljedično, rastakanje zamisli o *srpskohrvatskom* (odnosno *hrvatskosrpskom*, *hrvatskom* ili *srpskom*) kao zajedničkom (doduše policentričnom) jeziku očekivano je poljuljala mjesto i status tzv. *srbohrvaščine* u Sloveniji – o čemu pišu Vesna Požgaj Hadži, Tatjana Balazić Bulc i Vlado Miheljak u tekstu *Srbohrvaščina v Sloveniji: nekoč in danes* (27–40). U vrlo preglednu članku doznajemo kakav je status *srbohrvaščine* bio do 1991. godine te što se s njome događalo nakon raspada Jugoslavije. Dok je naime u doba postojanja zajedničke države upravo *srbohrvaščina* bila zajednički komunikacijski kôd na prostoru cijele države, pa tako i Slovenije, te imala stoga status prestižnoga jezika i – u Sloveniji – ulogu *rezervnoga koda*, u devedesetima ona ne samo da prestaje biti dominantan i prestižan kôd nego – u prvome redu zbog činjenice da je jezik nekadašnje unitarističke politike i agresorske vojske – dobiva i izrazito negativne konotacije. Ukidanje srpskohrvatskog jezika kao obvezatnog nastavnog predmeta u slovenskim osnovnim školama (što je bio do 1991. godine) bila je, zapravo, logična posljedica, i to ne samo promijenjenih političkih okolnosti nego i postojanja *unutarnjeg* problema *srbohrvaščine* – naime bipolarnosti njezina standarda. Zanimljivo je – a s tim nas autori upoznaju u nastavku – da se u novije vrijeme zamjetno mijenjaju stavovi govornika slovenskoga jezika prema standardnim jezicima koji su naslijedili nekadašnju *srbohrvaščinu*. Na to upućuju i rezultati najnovije ankete (V. Gorjanc, srpanj 2009). Napokon, vrijedni su naše pozornosti i ovi podaci: slovenski osnovnoškolci od 7. do 9. razreda mogu kao izborni predmet slušati bilo hrvatski (nastavni je program prihvaćen koncem 2000. godine) bilo srpski standardni jezik (program je potvrđen 2006. godine); od školske godine 2008/09. hrvatski se jezik uvodi u osnovne škole i kao drugi strani jezik. Dakako, takva rješenja – upozoravaju autori priloga – s jedne strane pridonose uspješnijoj međukulturnoj komunikaciji, a s druge idu u prilog isticanja uloge manjinskih jezika unutar Europske Unije (str. 30–31).

Preostala dva priloga prvoga tematskog bloka razmatraju situacije sa slovenskim i makedonskim jezikom od devedesetih godina naovamo. Uvodni tekst Vojka Gorjanca – *Slovenska jezikovna politika pred izzivi Evropske unije* (13–25) – tematizira promjenu statusa slovenskoga jezika u prvome redu nakon osamostaljenja Republike Slovenije (kada slovenski jezik postaje *državni jezik*), a potom i nakon ulaska u Europsku Uniju (kada slovenski jezik postaje jedan od *radnih jezika* Unije). U tom se kontekstu iznimno poticajnim pokazuje pitanje nacionalne jezične politike u društvu čija je značajka jezična raznolikost, odnosno *narastajuća višejezičnost slovenske javnosti i slovenskih govornika*. Autor upozorava na to da će se slovenski nacionalni program jezične politike morati – bude li želio odgovoriti na aktualna pitanja slovenske društvene stvarnosti – suočiti s činjenicom da moderne nacionalne države uključuju i pripadnike drugih jezičnih i etničkih skupina, a koji pridonose kulturnoj i jezičnoj raznolikosti svojih zajednica. Jedino će u tom slučaju on uistinu biti *nacionalni program jezične politike*, a ne samo *program jezične politike nacionalnoga jezika* (str. 18–19). Završni prilog

ovoga bloka – *Aktuelnite sostojbi vo makedonskiot jazik od 1991 god. do denes* Aleksandre Gjurkove (97–111) – propituje suvremenu jezičnu situaciju u Makedoniji. Makedonski standardni jezik, čija afirmacija i počeci kodifikacije sežu u sredinu 20. stoljeća, (p)ostao je službeni jezik i novouspostavljene Republike Makedonije (s ćirilicom kao službenim pismom). S druge pak strane zamjetan je problem priznavanja makedonskoga jezika kao manjinskoga u zemljama Europske Unije (u Grčkoj i Bugarskoj). I dok je u Makedoniji danas, čini se, ponajmanje turbulencija u vezi s jezičnom politikom, rasprave se vode o pravilima transliteracije makedonske ćirilice na latinicu, o anglizmima, njihovoj sistematizaciji i adaptaciji te o statusu makedonskoga jezika kao kohezivnom činitelju na razini države.

Četiri priloga – o pojedinim unutarjezičnim varijetetima u slovenskom i hrvatskom jeziku – čine drugi tematski blok zbornika.

Jezik medija našao se u središtu zanimanja dvaju tekstova. Monika Kalin Golob u članku naslovljenom *Jezikovno-stilne in žanrske spremembe v slovenskih medijih* (115–128) s različitih aspekata (lingvistička stilistika, komunikologija, diskursna stilistika, teorija novinarskih žanrova) pristupa evidentnim promjenama u jeziku slovenskih medija nakon 1991. godine. U dvosmjernosti odnosa između jezika medija i svakidašnje jezične uporabe autorica prepoznaje uzroke dinamičnosti jezika medija, ali i polazišta za vlastita istraživanja jezične prakse u medijima. K tome, društvene promjene, u prvome redu ekonomska ovisnost medija i borba za naklonost čitateljske publike, utrle su put popularnim informativno-zabavnim pristupima novinarstvu, demokratizaciji, ali i komercijalizaciji (*tabloizaciji*) medija (tzv. *žuti tisak*). Dakako, promjena medija pretpostavlja i promjenu njihova jezika. Autorica izdvaja pojave *subjektivizacije* i *pseudointimnoga jezika* u inače tipično objektivnim novinarskim žanrovima, a čime se nastoji stvoriti privid bliskosti i intimnosti neposredne komunikacije. Sa stilističkih će polazišta svakako biti zanimljivo ustanoviti kojim se jezičnim sredstvima i stilskim postupcima postiže veći i bolji *senzacionalistički* učinak vijesti (npr. uloga *naslova* teksta, izbor *leksika*, *strukturiranje teksta* i sl.). Napokon, ne može se poreći da su tabloidi u javnu komunikaciju unijeli nove jezične strategije – prepoznaju se one u već spomenutom pseudointimnom jeziku i pseudodijalogu s čitateljem – koje, udružene s neprikrivenim elementima razgovornog jezika, nerijetko prikrivaju nedostatak činjenica i pravih argumenata (str. 125–126). Hrvatski medijski prostor u usporedbi s medijskim prostorima Srbije i Bosne i Hercegovine tema je teksta *Retorika TV dnevnika* (131–143), koji supotpisuju Damir Horga i Vesna Požgaj Hadži. Uvažavajući činjenicu neosporna utjecaja elektroničkih medija, napose televizije (i njezinih središnjih informativnih emisija), na formiranje javnog mnijenja, autori ponajprije razmatraju sastavnice retoričnosti zagrebačkoga televizijskog dnevnika, a potom uspoređuju beogradski (RTS), sarajevski (FTV) i zagrebački (HRT) dnevnik s obzirom na neke formalne elemente. Kao dobre se retoričke karakteristike govora ističu njegova *govornost* (poruka se organizira u trenutku emitiranja, ne osjeća se prisutnost pisanoga teksta; suprotnost *spikerskom govoru*), *osobnost* (govornik iskazuje svoj osobni stav prema

obavijesti), *jezična pravilnost* (poštivanje jezičnih i ortoepskih normi ili "uporabne norme"), *logičnost* (govor se temelji na kategorijama logičkog mišljenja), *poetičnost* (slikovit govor način je pobuđivanja asocijativnih informacija te prijenosa afektivnih i emocionalnih obavijesti), *informacijska primjerenost* (komunikacijski adekvatan odnos između informativnosti i redundantnosti prenesene informacije), *komunikacijska otvorenost* (sloboda mišljenja i izražavanja, pa i o tzv. *vrućim temama*), *fatičnost* (obraćanje slušatelju i zadržavanje njegove pozornosti), *eufoničnost* (eufoničan je govor spikera više negoli voditelja i novinara), *tolerantnost* (suprotstavlja se zahtjevu jezične pravilnosti, pa se time medijski prostor otvara i onim govornicima koji vladaju samo nestandardnim idiomima ili čak onima čiji je govor u području govorne patologije), *kultura slušanja* (govornici u medijima moraju ne samo čuti sugovornika nego i tolerirati njegovo drukčije mišljenje) i *kontroliranost* (govornik, koji nije idealan, u govoru pravi pogreške, a ispravlja se onoliko koliko je nužno za potpuno i lako primanje njegova govora). Općenito, stav je autora, koji na primjerima HRT-ova dnevnika iz ožujka 1999. potvrđuju, retoričnost se elektroničkih medija u razdoblju nakon osamostaljenja republika znatno poboljšala u odnosu na ranije razdoblje. Usporedba pak triju dnevnika, zagrebačkog, beogradskog i sarajevskog, iz svibnja 2007. godine temelji se na ovim formalnim elementima: najava priloga, teme priloga i njihovo trajanje, sudionici u dnevniku i stav prema vijesti. Dakako, razlike su među uspoređivanim dnevnicima evidentne (i to s obzirom na sadržajno oblikovanje, pridavanje važnosti pojedinim temama, eksplicitan ili implicitan redakcijski stav prema prenesenim vijestima), a nastoje se objasniti sociolingvističkim razlozima.

Stavovi govornika (ponajprije mladih) prema pojedinim jezičnim varijetetima tematske su okosnice preostalih dvaju tekstova drugoga tematskog bloka. Vesna Mildner u tekstu *Promjene u stavovima prema hrvatskim govornim varijetetima* (str. 145–159) suočila se s dinamikom tih stavova, i to na temelju rezultata dvaju istraživanja provedenih u razmaku od desetak godina. Cilj je tih istraživanja bio zabilježiti stavove govornika različitih mjesta u Hrvatskoj prema govoru njihova mjesta, ali i drugih mjesta i regija. U tu svrhu ispitivan je stupanj slaganja ispitanikā s dvanaest tvrdnji o prihvatljivosti ponuđenih primjeraka govora u različitim situacijama. Evo nekih zaključaka do kojih je autorica došla na temelju analize rezultata ispitivanja: s obzirom na visinu slaganja s pojedinim tvrdnjama, ispitanici su najtolerantniji prema lokalnoj uporabi ponuđenih govora, a najkritičniji kad je riječ o njihovu pojavljivanju u sredstvima javnog priopćavanja; svi su govori manje prihvatljivi izvan mjesta koje se najuže povezuje uz dotični govor; većina govornika nerado bi govorila kao prezentirani govornici; u druženju su ispitanici uglavnom tolerantni prema svim govovima, ali su suzdržaniji u pogledu eventualnog braka s osobom koja tako govori; s obzirom na *javni prostor* u kojemu se govor pojavljuje, ispitanici su najkritičniji prema nastavnima u školi, potom prema liječnicima, a znatno su tolerantniji prema prodavačima. Zanimljivo je da su protokom vremena ispitanici postali tolerantniji prema različitim govornim varijetetima. I dok se 1998. godine (kada je provedeno prvo istraživanje) moglo

utvrditi da se najbolje rangiraju štokavski govori, zatim čakavski, a potom kajkavski, novija slika ne daje tako jasne rezultate. Predodžbe govornika o vlastitu jeziku propituju se u članku *Jezikovna negotovost in jezikovne predstave na primeru mariborščine* Simona Šustera (161–177). U podlozi je ovoga rada istraživanje kojim je autor nastojao rasvijetliti pogled uske skupine govornika na jezik kojim govore (*mariborščina*), ali i prepoznati znakove jezične nesigurnosti kod te skupine te ustanoviti ovisi li takva nesigurnost o tipu obrazovanja. Naposljetku je potvrđena hipoteza da je jezična nesigurnost prisutna kod većine govornika, a da njezin intenzitet ovisi o vrsti obrazovanja: kod gimnazijalaca je izraženija nego kod polaznika tehničkih i strukovnih škola; gimnazijalci, koji su bolje usvojili pojam pravilnoga i standardnoga, kritičniji su prema vlastitome govoru (*mariborščini*), pa je se nerijetko i srame.

Naposljetku, treća tematska cjelina okuplja tekstove – njih pet – koji se bave stranim i drugim jezicima u pojedinim državama. Tatjana Balažić Bulc u prilogu *Odnos do tujih jezika in njihova prepoznavnost v slovenski družbi* (181–194) razmatra pitanje stranih jezika i njihova učenja, ali i odnosa prema govornicima tih jezika, i to posebice u kontekstu ulaska Slovenije u Europsku Uniju. Zanimljivi su rezultati provedena istraživanja koji govore o stavovima prema pojedinim jezicima (a zapravo o stereotipnim predodžbama o govornicima tih jezika): najpozitivniji je odnos prema engleskome (britanskom i američkom), a od standardnih jezika zasnovanih na štokavštini (koje je u Sloveniji do devedesetih "pokrivao" pojam *srbohrvaščine*) najbolje kotira bosanski. Ina Ferbežar u članku pod naslovom *Med dvema jezika: med razumljivostjo in sprejemljivostjo* (197–211) piše o jezičnim dodirima, razumijevanju i razumljivosti te prihvatljivosti (kao standardu tekstualnosti). Polazeći od pretpostavke da su razumijevanje, razumljivost i prihvatljivost objektivno mjerljivi, autorica provodi istraživanje kojim nastoji utvrditi u kojoj mjeri (ne)razumljivost tekstova stvarno utječe na njihovo razumijevanje te u konačnici nastoji potvrditi pretpostavku da stupanj razumljivosti teksta utječe i na njegovu prihvatljivost. U međukulturnim kontaktima, ističe, jezična se sposobnost nužno nadograđuje općenitom osjetljivošću za tuđe kulture i sposobnošću tolerancije u rješavanju nesuglasica koje nastaju u doticajima dviju ili više kultura. Iako se pojam *međukulturne komunikacije* u Sloveniji već pojavljuje u nastavnim programima za slovenski jezik u osnovnim školama i gimnazijama, on, nažalost, i dalje ostaje nedefiniran (str. 209). Vesna Mikolič u tekstu *Jezikovna politika za večkulturna okolja* (213–225) upozorava na dinamične odnose među različitim kulturama kao na bitnu značajku postmodernih društava. Pritom svaka kultura u doticaju s drugom ili drugima prihvaća elemente kultura s kojima je u kontaktu, nastojeći pritom sačuvati i vlastiti integritet i autonomiju. Dinamični su odnosi među kulturama dakako nužnost, kulturna je izolacija nepoželjna, pa u tom smislu i studije kulture i jezika valja usmjeravati na *meke granice*. Autorica u nastavku razmatra aktualne smjernice slovenske jezične politike (u prvome redu zakonsku regulativu) te posebice ističe tradiciju slovenske manjinske politike na primjeru slovenske Istre. U zaključku podsjeća na složenost i osjetljivost međuetničkih odnosa te iskazuje nadu da će se

slovenski nacionalni program jezične politike u budućnosti razvijati u smjeru koji će omogućiti cjelovit međukulturni pristup jezičnoj situaciji na slovenskom kulturnom prostoru. Mirjana Benjak i Neva Čebroň u svome tekstu *Stavovi studenata hrvatske i slovenske Istre o kulturnom identitetu* (227–247) iznose rezultate usporednih istraživanja kulturnog identiteta u hrvatskoj i slovenskoj studentskoj populaciji. Istra se u tom smislu pokazala kao iznimno zanimljivo zemljopisno područje: s jedne strane nacionalno je i jezično raznolika, s druge politički je podijeljena između dviju država, Hrvatske i Slovenije. Istraživanje je potvrdilo polazne hipoteze dviju autorica: mladi obrazovani ljudi iz hrvatske i slovenske Istre svjesni su života u multikulturnoj sredini te prihvaćaju pripadnike drugih nacionalnosti i drukčijeg kulturnog identiteta; oni osjećaju i to da ih pripadnost vlastitome nacionalnom identitetu ne sprečava u prihvaćanju europskoga; svjesni su, štoviše, važnosti sustavna i kontinuirana educiranja mladih o razlikama među društvenim grupama za uspostavljanje boljeg i uspješnijeg odnosa prema pripadnicima drukčijih kulturnih identiteta. Posljednji je prilog trećega tematskog bloka *Manjinski jezici u obrazovnom sistemu Srbije*, a potpisuje ga Julijana Vučo (249–265). Ona u prvome redu opisuje oblike nastave za manjinske zajednice predviđene aktualnim zakonskim odredbama u Republici Srbiji te se osvrće na probleme u vezi s primjenom tih zakonskih odredbi. Ukratko, naspram zakonskoj regulativi, koja je formalno usklađena s pozitivnim europskim propisima, brojni su problemi prisutni u obrazovanju nacionalnih manjina: nerazumijevanje među narodima koji žive na području Srbije, visok stupanj netolerancije, što je pak posljedica međusobnog nepoznavanja, a nerijetko i *jezika mržnje* koji promiče dio medija. Organiziran rad na upoznavanju i približavanju pripadnika različitih nacionalnih zajednica te upoznavanje pripadnika zajednica sa zakonskim mogućnostima i pravima na području obrazovanja vrlo je važan zadatak, na što autorica upozorava u zaključku.

*****

Vremena koja će se pamtili po prijelomnim društveno-političkim događajima po svemu su sudeći i vremena velikih (socio)lingvističkih previranja. Turbulentni odnosi jezika i društva, očito je, trajno intrigiraju znanstvenike. Ne sumnjamo u to da će raspon sociolingvističkih tema – koje su marom troje urednika ukoričene u ovom zborniku – naći odjeka u znanstvenoj i stručnoj javnosti. Zasluga za to svakako će se morati pripisati i autorima pojedinih priloga, koji su pregledno i kompetentno prikazali jezične prilike u svojim državama. Ukratko, može se reći da tekstove u ovoj knjizi odlikuje visok stupanj tematske i metodološke usklađenosti, pa i razmjerna ujednačenost u kvaliteti – što su, zacijelo, najpoželjnije značajke zborničkih izdanja. S tim mislima zbornik *Med politiko in stvarnostjo: jezikovna situacija v novonastalih državah bivše Jugoslavije* preporučujemo zainteresiranoj javnosti.

PRIKAZ

Arnalda Dobrić
Filozofski fakultet, Zagreb
Hrvatska

**1. BARCELONSKA LJETNA ŠKOLA O BILINGVIZMU I
MULTILINGVIZMU
(1ST BARCELONA SUMMER SCHOOL ON BILINGUALISM AND
MULTILINGUALISM)**

Barcelona, Španjolska, od 7. do 10. rujna 2009.

U organizaciji Sveučilišta Pompeu Fabra u Barceloni početkom rujna održana je Prva barcelonska ljetna škola o bilingvizmu i multilingvizmu. Zamišljena je kao niz od pet predavanja eminentnih stručnjaka, sveučilišnih profesora, s područja dvojezičnosti i višejezičnosti. Svaki od predavača bavi se dominantno jednim od aspekata ovih fenomena te su svoja izlaganja organizirali tako da polaznike škole upoznaju s najnovijim rezultatima svojih istraživanja. Osim toga, i sami su predavači bilingvali ili multilingvali, baš kao i članovi njihovih obitelji, zbog čega su sva predavanja imala i osobnu komponentu te su popraćena i nizom primjera temeljenih na vlastitim iskustvima.

Prvi je dan započeo kratkim pozdravnim govorom ravnatelja škole Carmen Pérez Vidal sa sveučilišta domaćina te Istvana Kecsesa s Državnog sveučilišta u New Yorku u Albanyju (State University of New York, Albany). Uslijedilo je predavanje Michela Paradisa sa Sveučilišta McGill u Montrealu. U svom se neurolingvističkom aspektu bilingvizma govornik bavio trima većim temama: neurofunkcionalnim komponentama verbalne komunikacije, afazijom kod bilingvala te njezinim posljedicama na reprezentaciju i procesiranje dvaju jezika u jednom mozgu i, na kraju, reprezentacijom i procesiranjem jezika u neurolingvističkoj teoriji bilingvizma. Velikim dijelom njegovi su primjeri obuhvaćali govornike engleskog i francuskog jezika. U svom je dvodijelnom izlaganju Istvan Kecses govorio o diskursu u bilingvizmu i multilingvizmu. Okosnica predavanja bile su razlike u uporabi dvaju ili više jezika, stvaranje dodirnih točaka i cjelovitost diskursa. Izlaganje je bilo upotpunjeno teorijama o bilingvizmu i multilingvizmu te diskursu i potkrijepljeno pojedinostima iz sociokognitivnog pristupa ovoj temi, ali i primjerima govornika engleskog i mađarskog. Treće je predavanje bilo ono o psiholingvističkom pristupu koje je održala Judith Kroll. Dajući primjere velikim dijelom iz vlastitih istraživanja, ali i

---

istraživanja svojih kolega u posljednjih nekoliko godina, bavila se semantikom, konceptima u prvom i drugom jeziku te bihevioralnim testovima. Jezici kojima se ponajviše bavila bili su engleski u kombinaciji sa španjolskim i nizozemskim. Lingvističku je perspektivu temi dala Antonella Sorace sa Sveučilišta u Edinburghu. Bavila se stupnjem uspješnosti usvajanja stranog jezika u pojedinoj dobi, tipološkim greškama, prijevodom, "ograničenjima u procesiranju" kod monolingvala i bilingvala, a svoje je izlaganje potkrijepila primjerima koji su obuhvaćali govornike uglavnom engleskog i talijanskog jezika. Poseban je dio njezina izlaganja bio posvećen bilingvizmu u djece. Tema zadnjeg predavanja škole, sociokulturna perspektiva, zaokružila je ovaj petodijelni niz. Li Wei sa Sveučilišta Birkbeck u Londonu govorio je o bilingvizmu kao sociopovijesnom, sociokulturnom, psihološkom i lingvističkom fenomenu, uspješno ispreplićući primjere iz davne ili ne tako davne prošlosti s primjerima kineske zajednice u Londonu, ali i nekim drugim britanskim gradovima. Poseban je dio izlaganja bio posvećen izazovima u obrazovanju imigranata pojedinaca ili cijelih obitelji, njihovoj socijalizaciji i jezičnoj kompetenciji. Škola je zatvorena svečanom dodjelom diploma o sudjelovanju i zajedničkim fotografiranjem. U poslijepodnevnom je satima održana i radionica za studente doktorskih studija, na kojoj je, usprkos velikom interesu, samo 12 studenata dobilo mogućnost prezentirati teme svojih doktorskih radova. Radionicu je vodio Alberto Costa sa Sveučilišta Pompeu Fabra u Barceloni.

Predavanja su počinjala u 9:00 i završavala u 13:00 sati s 20-minutnom stankom u 11:00, i tako četiri dana za redom. Prvog i drugog poslijepodneva održano je predavanje u dva dijela, s početkom u 15:00 i završetkom u 17:00 sati te s 15-minutnom stankom u 16:00. Trećeg je dana poslijepodne bilo slobodno, dok je zadnjeg, četvrtog dana škole od 14:30 do 17:00 sati održana spomenuta radionica. Svi mitovi o španjolskoj ležernosti (točnije kašnjenju) ovdje su pobijeni jer je ravnateljica škole iznimnu pozornost posvetila tome da se sve odvija prema zadanom rasporedu.

Ukupno 50 polaznika škole iz 16 zemalja nije moglo skriti svoje zadovoljstvo kvalitetnim predavanjima, iznimno kompetentnim, a opet silno otvorenim i jednostavnim predavačima, kavom i kolačima u pauzama te razmjenom iskustava s kolegama u ozbiljnim, a opet neformalnim uvjetima. Dobroj je atmosferi zasigurno pridonijela i činjenica da je preporučeni smještaj rezidencijskog tipa, koji je velik broj polaznika škole koristio, bio tek 10 minuta hoda od dvorane gdje su se održavala predavanja i 5 minuta od vrlo čiste plaže uz još toplo Sredozemno more. Spontano se dogodila i organizacija zajedničke večere za polaznike škole zadnjeg dana škole.

Jedini nedostatak programa škole jest što se nitko nije bavio samim govorom i izazovima koji stoje pred govornikom kad progovara na stranom jeziku. Ipak, za vjerovati je da će na idućoj školi (jer prema reakcijama sudionika svakako se očekuje i druga škola!) dio vremena biti, zasluženo, posvećen i fonetici.

UPUTE AUTORIMA

Časopis GOVOR objavljuje znanstvene i stručne priloge koji pridonose razvoju znanosti o govoru – izvorne znanstvene radove, studije, stručne radove, pregledne članke, znanstvene eseje, prethodna priopćenja i prikaze.

Primaju se radovi na hrvatskom i na engleskom jeziku. Molimo Vas da svakom rukopisu pisanom na hrvatskom jeziku, a koji je pripremljen prema uputama, priložite na kraju još i na engleskom jeziku naslov, opis slika i tablica te prošireni sažetak (summary) opsega 1 800 do 2 500 znakova. Iz tog sažetka te opisa slika i tablica čitatelji, koji budu čitali samo engleski, trebaju dobiti najvažnije informacije koje je autor člankom želio prenijeti. Savjetujemo da prošireni sažetak uključuje vrlo kratak uvod i postavljanje problema, opis istraživanja, dobivene rezultate i kratak komentar. Za prijevod na engleski može se pobrinuti Uredništvo.

Oblik rukopisa. Rukopisi se pišu na papiru A4 formata, s dvostrukim proredom i sa širokim marginama (po 2,5 cm sa svake strane). Stranice numerirajte redom od naslovne do kraja. Prva stranica neka sadrži podatke o radu i autoru prema predloženom obrascu:

- naslov rada na jeziku članka
- autor(i)
- institucije autora
- podaci o autoru za korespondenciju (puna adresa, telefoni, faks, e-mail)
- skraćeni (tekući) naslov do 36 slovnih mjesta uključujući razmake.

Tako izdvojeni podaci potrebni su da se sačuva anonimnost autora prilikom recenzije. U skraćenom naslovu valja zadržati dijelove koji nose najviše informacija, jer će se taj dio ponavljati pri vrhu svake stranice teksta kad bude otisnut. Ključne riječi autor može, ali ne mora davati jer njih određuju posebni stručnjaci.

Sam rukopis počinje na drugoj stranici prema sljedećem obrascu:

- naslov (na jeziku članka) – sve velikim slovima
- sažetak opsega 600 do 1 200 znakova na jeziku članka
- tekst
  - unutar teksta naslove poglavlja treba tiskati velikim slovima, a potpoglavlja početnim velikim slovima
  - unutar odlomka retke nemojte odvajati prelaskom u novi red
  - nemojte uvlačiti prvi redak teksta
  - između odlomaka i prije svakog naslova poglavlja ostavite jedan redak proreda.

Slike. Slikovni prilozi mogu biti izvedeni kompjutorskom grafikom ili kvalitetnim crtanjem (crnim tušem) u mjerilu 2 : 1. Svaki slikovni prilog mora biti na posebnoj listu opremljen oznakom redosljeda, nazivom i pripadnim tekstom (primjerice: Slika 1. Grafički prikaz rezultata), a u tekstu treba označiti mjesto na kojem dolazi taj slikovni prilog. Gdje je potrebno uključite i tumač znakova.

Tablice. Svaku tablicu treba obilježiti arapskim brojem i opisom (primjerice: Tablica 1. Prikaz rezultata prvog pokusa) te je priložiti na kraju rukopisa, a u tekstu je potrebno označiti mjesto gdje koja tablica treba doći. Da biste nam olakšali uređenje teksta, molimo Vas, u tablicama odvajajte kolone samo tabulatorom, a unutar tablice nemojte unositi nikakve crte.

Bilješke (fusnote) treba izbjegavati, a ako to nije moguće treba ih u tekstu označiti arapskom brojkom između kosih zagrada i priložiti na kraju teksta.

Referencije. Radove na koje se tekst poziva treba navesti u zagradi s navođenjem prezimena autora i godine pojavljivanja, npr. (Laver, 1994) ili Laver (1994), a ako se nešto citira, onda treba navesti stranicu, npr. (Laver, 1994:72). Ako se navodi više radova jednog autora objavljenih iste godine, ispravno je napisati npr. Kimura (1973a) ili (Kimura, 1973b). Radovi više autora navode se u tekstu za dva autora oba npr. (Studdert-Kennedy i Shankweiler, 1970), a za tri i više autora samo prvi s oznakom "i sur." npr. (Blumstein i sur., 1975). Priloženi popis literature smije sadržavati samo radove koji se izrijekom spominju u tekstu. Te radove treba poredati abecednim redom prema prezimenu prvog autora u sljedećem obliku:

Članak u časopisu

Gospodnetić, J. (1982). Načela fonetike i njezin napredak. *Govor* **IV**, 2, 93–108.

Članak u zborniku radova

Blumstein, S. (1995). On the neurobiology of the sound structure of language: Evidence from aphasia. *Proceedings of the XIIIth International Congress of Phonetic Sciences* (ur. K. Elenius i P. Branderud), Vol. 2, 180–185.

Članak u knjizi s više autora

Bialystok, E. (1992). Selective attention in cognitive processing. U R. J. Harris (ur.), *Cognitive Processing in Bilinguals*, 501–514. Amsterdam: North-Holland.

Knjiga

Malmberg, B. (1960). *La Phonétique*. Paris: Presses universitaires de France.

Recenzije. Recenzenti su stručnjaci s područja teme koju članak obrađuje. Oni ne znaju tko je autor članka koji recenziraju, a autor ne zna tko su recenzenti te komuniciraju isključivo preko Uredništva.

Autori trebaju biti spremni na eventualno popravljavanje teksta prema uputama recenzenata te na kontrolu lektorskih ispravaka i posljednju korekturu. Autori članaka dobit će po jedan primjerak onog broja GOVORA u kojem je njihov rad objavljen i deset separata.

Rukopise šaljite na adresu Uredništva. Molimo Vas, pošaljite dva otisnuta primjerka i disketu s tekstom uz naznaku programa i verzije (od programa za obradu teksta savjetujemo MS Word ili Word for Windows).

INFORMATION FOR AUTHORS

GOVOR publishes original research articles, studies, professional articles, reviews, essays, scholarly notes, and letters to the editor that are relevant to speech science and communication. Contributions addressing the issues of speech and hearing disorders and rehabilitation will also be considered.

The languages of the journal are Croatian and English. Articles in Croatian should be accompanied by an extended summary in English and articles in English should be accompanied by an extended summary in Croatian (1800 to 2500 characters). Figure and table captions should also be bilingual, i.e., written in English and Croatian. We suggest that the summary be organized into a short introduction, problem definition, description of the research, and results with a brief discussion. The purpose of this addition is to enable authors who do not read the language of the article to get the most relevant information the author wanted to convey. Translations may be provided by the Editor.

Form of Manuscript. Manuscripts should be submitted in duplicate, typewritten or printed in letter-quality or laser-quality print, double-spaced on one side of white paper, with wide margins (2.5 cm). All pages should be numbered consecutively.

Page one should contain the following information:

- article title in the language of the article
- author(s) name(s)
- author(s) affiliation(s)
- information about the author to whom correspondence should be sent (full address, phone and fax numbers, e-mail address)
- abbreviated form of the title for the running page heading (maximum 36 characters including letters and spaces).

The manuscript itself should start on *page 2*, in the following format:

- title in the language of the article - in capital letters and centered
  - abstract in the language of the article (600 - 1200 characters)
  - key words
  - body of the article
    - only section headings should be in capital letters; sub-headings should be in upper and lower case letters
    - within the paragraph use the word-wrapping routine on your word processor
    - do not use any indentations
    - leave one blank line between paragraphs and before each heading or subheading.
  - figures, tables, footnotes
  - title, extended summary and key words in the language other than the language of the article
-

Figures. All figures must be on white paper. Computer graphics or original line drawings in black India ink are acceptable. Please keep in mind that there will be an approximately 50% reduction in printing. Figures should be numbered in order of appearance with Arabic numerals and enclosed on a separate sheet of paper at the end of the text. Figure captions should be in English and Croatian. In the text itself the place for each figure should be clearly marked. Legends should be included where necessary.

Tables should be numbered in order of appearance with Arabic numerals and enclosed on a separate sheet of paper at the end of the text. They should be typed double-spaced and contain a short descriptive title in English and Croatian. In the text of the article the place for each table should be clearly marked.

Footnotes should be kept to a minimum. When necessary, they should be indicated by superscript Arabic numerals in the text and enclosed on a separate page (typed double-spaced).

References should be cited in the text by the last name of the author and the publication year in parentheses, e.g. (Laver, 1994) or Laver (1994); if direct quotes are used from the reference, page number should also be given after a colon, e.g. (Laver, 1994:72). If more than one article was published by the same author in a given year, the following format should be used: Kimura (1973a) or (Kimura, 1973b). Articles with two authors are cited as (Studdert-Kennedy & Shankweiler, 1970); for articles with three or more authors the correct format is (Blumstein et al., 1975). All references cited in the text should be listed alphabetically at the end of the article. Please, observe the following formats:

Article in a journal

Gospodnetić, J. (1982). Načela fonetike i njezin napredak. *Govor* **IV**, 2, 93–108.

Article in conference proceedings

Blumstein, S. (1995). On the neurobiology of the sound structure of language: Evidence from aphasia. *Proceedings of the XIIIth International Congress of Phonetic Sciences* (ed. K. Elenius & P. Branderud), Vol. 2, 180–185.

Article in a book

Bialystok, E. (1992). Selective attention in cognitive processing. In R. J. Harris (ed.), *Cognitive Processing in Bilinguals*, 501–514. Amsterdam: North-Holland.

Book

Malmberg, B. (1960). *La Phonétique*. Paris: Presses universitaires de France.

Reviews are anonymous. Each article is reviewed by three independent reviewers. The authors may be asked to modify their contributions in accordance with the reviewers' suggestions.

Proofs will be sent to the designated author. Prompt reply and return of corrected proofs will be expected.

Reprints. Authors will receive one copy of the journal in which their contribution has been published, and 10 reprints free of charge.

Submission of Manuscripts. An original and one copy of the manuscript should be submitted to the address below:

Uredništvo časopisa Govor
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za fonetiku
I. Lučića 3
10 000 Zagreb
Hrvatska
Telephone: ++385 1 6120098
Telefax: ++385 1 6120096
E-mail: govor@ffzg.hr

The authors whose contributions are accepted for publication will be asked to send a computer disk with the final version of the article and all accompanying material.

Govor izlazi dva puta godišnje.

Članovi Hrvatskoga filološkog društva uplatom članarine za tekuću godinu imaju popust od 50 % na pretplatu na časopis *Govor*.

Godišnja pretplata: 40,00 kn. Pojedini broj: 25 kn.

Uplate: Zagrebačka banka, Zagreb, broj računa: 2360000-1101551990 Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, Ivana Lučića 3.

Godišnja pretplata u inozemstvu: 10,00 €. Pojedini broj: 7 €.

Uplate iz inozemstva slati na račun: Zagrebačka banka, Zagreb, SWIFT ZABA HR2X
IBAN HR742360000-1101551990 Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, Ivana Lučića 3.

Naklada: 600 primjeraka
